

Abstract

This thesis is about the changing societal role of public libraries in the Netherlands. Starting with the emergence of the first public reading room, the expansion of that initiative and the eventual institutionalization of the library as a public institution, the first part of this thesis provides the reader with a detailed understanding of the history of the Dutch public library. Subsequently, based on a selection of policy texts and continuously contextualized using academic literature, the second part of this thesis explores the societal trends that have influenced - and still influence - the Dutch public library system. Using discourse analysis, this part examines the way policy and representatives of the library field speak about the public library and its (future) role in society. Key topics in this part are the use of the public library as an instrument in culture-led urban renewal and in tackling societal issues, the physical space of the library, its public image, the commercialization of the discourse, declining subsidies, the competition with the internet and Third Places, usage statistics and remarks on this essentially narrow way of measuring the library's societal importance. The last part of this thesis is the case study of Stichting Forum Groningen, a Dutch foundation that is responsible for nine libraries in and around the city of Groningen. The eponymous eye-catcher Forum Groningen functions as the city's main branch, but also houses, among other things, multiple movie theatres and cafés, an exhibition space and a museum. By examining the building itself and the written text of annual reports, this last part explores the possible future societal role of the public library in the Netherlands.

De bibliotheek is van alle markten thuis

Een onderzoek naar de manier waarop de maatschappelijke rol van de openbare bibliotheek in Nederland is veranderd

Floor de Rooter

Masterscriptie Letterkunde, specialisatie Literair Bedrijf

Woordenaantal: 28516

Begeleider: prof. dr. Johan Oosterman

Tweede lezer: prof. dr. Jos Joosten

Juni 2022

[T]he important thing about the notion of a public library now is that it's the one place you can just turn up to, a free space, a democratic space where anyone can go and be there with other people, and you don't need money – a clean, well-lighted place, Kate said – whose underlying municipal truth is that it isn't a shop, Helen said. And you can just go. It's somewhere you can just be. People of all ages all round you. It doesn't have to be educational. It doesn't matter who you are or what you're doing. Young or old. Rich or homeless. It doesn't matter. You can just go there. So it's not about books any more? I said. Or it's about more than books? It maybe always was, Helen said.¹

¹ Smith, Ali. (2015) 'a clean, well-lighted place', in: Simon Prosser (ed.), *Public library and other stories*. London: Penguin Random House: 57/58.

Inhoudsopgave

I	Inleiding	6
II	Onderzoeksvragen en afbakening	7
II	Opbouw en verantwoording	8
	Historisch kader	8
	Theoretisch kader en methode	9
	Casus	11
1	Geschiedenis van de bibliotheek	
1.1	Aanloop	12
1.2	De Openbare Leeszaal en Bibliotheek	13
1.3	Stagnatie	15
1.4	De bibliotheek wordt volwassen	16
1.5	Opdracht	18
2	Trends in het bibliotheekwerk	
2.1	Vernieuwing	20
2.1.1	'How Far Can We Stretch the Public Library?'	22
2.2	Het gebouw	23
2.2.2	Ruimte	24
2.3	Van vernieuwing naar innovatie en van gebruiker naar 'klant'	26
2.3.1	Marktdenken en verzakelijking	26
2.3.2	Subsidies en bezuinigingen	23
2.3.3	Concurrentie	30
	Het internet	30
	De gebruiker	31
	Concurrentie om ruimte	33
2.4	De nieuwe bibliotheekwet	34
2.4.1	Cijfers en kanttekeningen	36
	Cijfers	36
	Kanttekeningen	37
	Uit gebrek aan een andere taal: terug naar de cijfers	39
2.4.2	Imago	41
2.4.3	Evaluatie Wsob	42
3	De bibliotheek van de toekomst	
3.1	De toekomst volgens branche en beleid	45
3.2	Stichting Forum Groningen	47
3.2.1	Het gebouw (of: meer dan een gebouw)	47
3.2.2	De Forumbibliotheek	51
	Multifunctionele accommodaties (MFA's)	54
	'Grote' versus 'kleintje' Forum	56
3.3	Tot slot: de coronacrisis	58
	Conclusie	62
	Verder onderzoek	64
	Bibliografie	65

I Inleiding

In 2019 zond de VPRO in het kader van de Boekenweek een vijfdelige documentaireserie uit over de openbare bibliotheek. In *De bibliotheek* bezoekt programmamaker Frans Bromet bibliotheken in Den Helder, Utrecht, Rotterdam, Nijmegen, Oss en Waalwijk en spreekt met de bibliotheekbezoekers die hij daar tegenkomt. Elke aflevering van *De bibliotheek* trapt af met de volgende woorden:

Er zijn gelukkig in onze extreem vercommercialiseerde samenleving nog eilandjes waar het rendementsdenken niet is doorgedrongen. Waar je altijd gratis welkom bent, waar je warmte vindt als het buiten koud is, waar het altijd gezellig is maar je je ook heel goed kan afzonderen, en waar je je nooit hoeft te vervelen. Dat is in de openbare bibliotheek.²

Bromet laat zien dat er veel meer gebeurt in de bibliotheek dan alleen het uitlenen van boeken. Er worden computerlessen, taallessen en weerbaarheids cursussen gegeven, er wordt gezongen en pianogespeeld, er wordt voorgelezen aan honden, belastingaangifte gedaan, gehandwerkt, huiswerk gemaakt, tijd gedood. De documentaire schetst niet alleen een treffend portret van de moderne openbare bibliotheek, maar bewijst ook dat het hardnekkige imago van statige, stoffige stilteruimte in werkelijkheid al lang achterhaald is.

Een provincie die Bromet in zijn documentaire volledig overslaat is Groningen. Onterecht, want deze provincie bouwt letterlijk en figuurlijk actief aan haar bibliotheekwerk. De overkoepelende provinciale bibliotheekorganisatie Biblionet Groningen heeft zelfs een manifest opgesteld om de 'nieuwe koers' kracht bij te zetten.³ Het manifest opent met de woorden: 'Alsjeblieft, hier zijn de sleutels van de bibliotheek' en staat bol van bevlogen uitspraken als: 'De bibliotheek is van iedereen en de deuren staan wagenwijd open, wees welkom!'.⁴ Het is een opvallend informele en activerende tekst, met als constante altijd de sleutelmetafoor:

Bepaal zelf welke sleutel je gebruikt. Open de deuren van onze fysieke en digitale ruimtes om te ontmoeten, leren en ontdekken. Of gebruik de bibliotheek als plek om je eigen verhaal te vertellen. We nodigen jou en iedereen in de regio uit om een sleutel te pakken. In de bibliotheek open je deuren naar kennis en informatie. Je krijgt toegang tot een rijke collectie, online en offline, en alle ruimte om je wereld te vergroten. [...] Geef je iemand de sleutel, dan geef je vertrouwen. Dat vertrouwen en die gastvrijheid stralen we de komende jaren uit in alles wat we doen. Van werkplaats tot podium, van vaste bibliotheek tot pop-up bieb: we geven letterlijk ruimte aan alle Groningers. Zo wordt in alles voelbaar: de bibliotheek is van iedereen en de deuren staan wagenwijd open.⁵

Een snelle zoekopdracht naar de activiteitenagenda van Biblionet leert dat ook de Groningse bibliotheken veel meer aanbieden dan alleen de klassieke uitleenfunctie. De agenda bestaat nagenoeg volledig uit kunstexposities, cursussen en workshops, informatiepunten, spreekuren en allerlei soorten cafés, van taalcafés tot schaakcafés aan toe. Er worden juridische spreekuren, spreekuren voor vragen over donorregistratie en spreekuren voor werkzoekenden aangeboden. Verder zijn er cursussen zoals 'Digisterker' en 'Klik en Tik' te volgen, workshops telefoonfotografie en een workshop getiteld 'produceer je eigen sound'. Bezoekers kunnen hulp krijgen met het gebruiken van de Coronacheck-app en kunnen de Informatiepunten Digitale Overheid (IDO's) raadplegen. En

² Bromet, Frans. (25 maart 2019) Aflevering 1. *De bibliotheek – De ontdekking van de hemel*. Nederland: VPRO.

³ Biblionet Groningen. (z.d.) 'De sleutels van de bibliotheek'. <https://sleutelvandebieb.nl/manifest/> (Geraadpleegd oktober 2021).

⁴ Bibliotheek Groningen (z.d).

⁵ Bibliotheek Groningen (z.d).

dan zijn er nog activiteiten als 'buurtbakkie' en huiswerkbegeleiding, op het programma staat zelfs een kindertalentenfluisteraar.⁶ In alles, in de activiteiten, in de communicatie en zelfs in de woordkeuze is voelbaar dat in de bibliotheek van nu de boeken al lang niet meer de hoofdzaak zijn.

In 2015 werden alle bibliotheektaken die Biblionet had in de gemeente Groningen overgedragen aan Stichting Forum Groningen, een onafhankelijke stichting die anno 2022 verantwoordelijk is voor negen bibliotheekvestigingen in en rondom de stad Groningen.⁷ Blikvanger is echter de centrale vestiging, het gelijknamige Forum Groningen, dat na een langdurig bouwproces in 2019 haar deuren opende. Dit 'grote' Forum doet nog eens veel meer dan de Biblionet-bibliotheeken: ze biedt speelfilms en documentaires aan, exposities, talkshows, interviews en debatten, kinderactiviteiten, festivals en evenementen, ze huisvest het stripmuseum Storyworld, drie horecagelegenheden en zelfs een VVV-kantoor. En naast dit alles, verspreid over de tien verdiepingen, een openbare bibliotheekcollectie.⁸

II Onderzoeksvragen en afbakening

In de bibliotheek van Den Helder spreekt Bromet een jonge jongen die nadrukkelijk niet voor de boeken zegt te komen, maar 'voor de banken, voor de vrienden, om elkaar te ontmoeten'. 'En voor de wifi', voegt hij vervolgens ook eerlijk toe.⁹ Met deze onbedoeld symptomatische opmerking en de camerabeelden van kasten met eindeloze rijen onaangeroerde boeken, roept de documentaire ook vragen op. Als bezoekers niet voor de boeken komen, maar voor de wifi, voor de luie stoelen en voor de piano's, wat blijft er dan nog overeind van de traditionele betekenis van de bibliotheek? Is er in de openbare bibliotheek van nu nog wel plek voor boeken? Het lijkt erop dat de bibliotheek veranderd is, de documentaire van Bromet, de activiteitenagenda van Biblionet en het brede takenpakket van Forum Groningen ondersteunen die observatie. Maar is de maatschappelijke rol van de bibliotheek dat ook? Dit onderzoek is een verkenning van de veranderingen die hebben plaatsgevonden in het Nederlandse openbare bibliotheekwerk en geeft uiteindelijk antwoord op de volgende hoofdvraag: op welke manier is de maatschappelijke rol van de openbare bibliotheek in Nederland veranderd?

Met 'maatschappelijke rol' wordt het geheel aan werkzaamheden en de meerwaarde van de bibliotheek als onderdeel van de maatschappij bedoeld. De keuze voor het woord 'rol' in plaats van 'functie' is bewust: waar 'functie' eerder een vastomlijnd takenpakket impliceert, verwijst 'rol' naar iets dat breder is dan dat, een overkoepelende verantwoordelijkheid die de dagelijkse taken van de afzonderlijke bibliotheken overstijgt. Dat de onderzoeksvraag een al veranderde maatschappelijke rol impliceert, is niet voor niets. De aanleiding van dit onderzoek is de observatie dat in de openbare bibliotheek van nu de boeken niet langer de hoofdzaak lijken te zijn. Vertrekpunt is de hypothese dat maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de komst van het internet, de maatschappelijke rol van de bibliotheek al onherstelbaar veranderd hebben. Vandaag de dag is informatie op veel meer plekken te vinden dan alleen in boeken, en de boeken, die altijd de kern van het bibliotheekwerk waren en daarmee de maatschappelijke rol van de bibliotheek altijd hebben vormgegeven, boeten daardoor onvermijdelijk in aan belang. Het doel van dit onderzoek is het analyseren van de gevolgen van maatschappelijke ontwikkelingen als deze voor de rol die de bibliotheek speelt in Nederland.

⁶ Biblionet Groningen. (z.d.) 'Agenda'. <https://ticketing.biblionetgroningen.nl/agenda> (Geraadpleegd oktober 2021).

⁷ Stichting Forum Groningen. (2022) 'Bibliotheekvestigingen'. <https://forum.nl/nl/bibliotheek/bibliotheekvestigingen> (Geraadpleegd april 2022).

⁸ Stichting Forum Groningen. (2021) 'Dit is het Forum'. <https://forum.nl/nl/over-ons> (Geraadpleegd oktober 2021).

⁹ Bromet (25 maart 2019).

Er is veel geschreven over bibliotheken, zowel in het Nederlandse als Engelse taalgebied. Vrijwel al deze onderzoeken richten zich echter uitsluitend op een specifieke casus of onderwerp, zoals bijvoorbeeld één bepaalde bibliotheek of alleen universiteitsbibliotheken.¹⁰ Ook de beschikbare bredere geschiedenissen zijn nagenoeg allemaal geschreven vanuit een bepaalde focus of smal kader. Zo behandelen ze bijvoorbeeld uitsluitend het recente verleden of alleen de geschiedenis van het lezen, waarin bibliotheken dus niet per se centraal staan.¹¹ Dit onderzoek verschilt van eerdere onderzoeken in de zin dat het de bibliotheek vanuit een breder perspectief poogt te onderzoeken: niet alleen als gebouw of noodzakelijke behuizing van een historisch gegroeide functie, maar ook als publiek instituut, als onderdeel van de maatschappij en als onderdeel van een sociaal-cultureel veld gekleurd door uiteenlopende (politieke) belangen. Door te kiezen voor een brede benadering hoop ik bij te dragen aan het verkrijgen van inzicht in alle relevante maatschappelijke ontwikkelingen en trends die de bibliotheek beïnvloed hebben, vanuit het idee dat een macrobenadering meer overzicht biedt dan een smallere benadering doet. Vanwege de brede opzet en de begrensde ruimte van dit onderzoek wordt enkel de Nederlandse situatie behandeld. De vergelijking met andere landen kan zeker nuttig zijn voor verder onderzoek, maar voor het beantwoorden van deze onderzoeksvraag is het geen noodzaak. Deelvragen daarentegen zijn dat wel. Er zijn drie deelvragen opgesteld, die corresponderen met de drie hoofdstukken waaruit dit onderzoek bestaat:

- Hoe is de Nederlandse openbare bibliotheek verworpen tot het instituut dat ze vandaag de dag is?
- Welke maatschappelijke ontwikkelingen en trends hebben het Nederlandse openbare bibliotheekwerk de afgelopen decennia beïnvloed?
- Hoe verhoudt Stichting Forum Groningen in het algemeen, en het 'grote' Forum Groningen in het bijzonder, zich tot de veranderende maatschappelijke rol van de openbare bibliotheek in Nederland?

III Opbouw en verantwoording

Historisch kader

Grofweg is dit onderzoek ingedeeld in drie delen: verleden, heden en toekomst. In het eerste hoofdstuk staat de geschiedenis van de bibliotheek centraal. Aan de hand van het standaardwerk *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland* (1990), geschreven door de Nederlandse bibliotheekhistoricus Paul Schneiders, behandelt dit hoofdstuk het ontstaan van de bibliotheek en alle ontwikkelingen die (al dan niet) hebben bijgedragen aan de institutionalisering van de bibliotheek als publieke instelling. Kennis van de historische context is noodzakelijk om te kunnen onderzoeken op welke manier de maatschappelijke rol van de bibliotheek veranderd is. Behalve dat dit perspectief essentieel is om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden, dient dit hoofdstuk ook een ander doel. Feitelijk bestaan openbare bibliotheken in Nederland nog niet zo lang, en het vertekende beeld dat velen hebben van de ontstaansgeschiedenis belemmert ook het zicht op de veranderende maatschappelijke rol. Schneiders' werk vormt niet alleen een waardevol handvat bij het verkrijgen van een welkom inzicht in die bewogen ontstaansgeschiedenis, maar biedt de lezer ook grip op hoe de rol van de bibliotheek is uitgegroeid tot dat wat ze vandaag de dag betekent.

Zoals gezegd richten nagenoeg alle wetenschappelijke onderzoeken naar de openbare bibliotheek zich op specifieke casussen of behandelen ze enkel een relatief beperkt deel van de geschiedenis.

¹⁰ Zie Lakmaker, Joosje & Elke Veldkamp. (2019) *Amsterdammers en hun bibliotheek. OBA: 1919-2019*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

¹¹ Zie Huysmans, Frank. (2007) 'De openbare bibliotheek in Nederland en de veranderende leescultuur sinds 1975', in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 14: 179-192.

Omdat dit onderzoek poogt de veranderende rol van de bibliotheek in kaart te brengen, is een breder perspectief noodzakelijk, of in elk geval één die ingaat op de volledige geschiedenis van de bibliotheek. Dat werk is dus Schneiders' *Lezen voor iedereen*. Er zijn weinig, om niet te zeggen geen boeken geschreven die de geschiedenis van de bibliotheek in Nederland zo nauwkeurig en tastbaar weergeven als Schneiders dat doet. Door in te gaan op de wisselwerking met de maatschappij en aandacht te besteden aan de publieke opinie, slaagt Schneiders erin de ontwikkelingen in de tijd te plaatsen en ze doorlopend te contextualiseren. In zijn recensie over *Lezen voor iedereen*, prijst de Nederlandse historicus R. L. Schuursma de manier waarop Schneiders zich weet te distantiëren van het onderwerp.¹² Wel is hij kritisch op de keuze geen gebruik te maken van voetnoten, al schrijft hij ook dat hij de kans dat er een geschiedenis van de bibliotheek verschijnt met een uitgebreidere verantwoording, klein acht.¹³ Schuursma voorspelt dat onderzoekers het voorlopig met Schneiders' werk zullen moeten stellen, en inderdaad is er sinds *Lezen voor iedereen* geen standaardwerk verschenen dat zo uitgebreid de geschiedenis van de Nederlandse openbare bibliotheek behandelt.

Theoretisch kader en methode

Hoe nuttig Schneiders' cultuurhistorische perspectief ook is voor dit onderzoek, zijn verhaal eindigt in de jaren negentig, vlak voor een keerpunt in de geschiedenis. Vanwege de komst van het internet verandert de maatschappij ingrijpend en de bibliotheek, maatschappelijk verankerd als het is en altijd zal zijn, verandert mee. Het tweede hoofdstuk gaat in op de belangrijkste trends die de bibliotheek de afgelopen decennia hebben beïnvloed. Het internet is er daar één van maar er komen nog veel meer trends aan bod: de toenemende aandacht naar het gebouw zelf en de fysieke ruimte van de bibliotheek, de commercialisering van het discours en de incorporatie van managementtaal, de groeiende bewijslast van de culturele sector in het algemeen en de bibliotheek in het bijzonder, de kelderende subsidiegelden en de consequenties daarvan, de cijfers die er verzameld worden om te voldoen aan de steeds sterker wordende verantwoordingsplicht en kanttekeningen bij die cijfers, en als laatste de manier waarop het imago van de bibliotheek ons denken erover beïnvloedt.

Startpunt van het tweede hoofdstuk is het proces van bibliotheekvernieuwing, dat vlak voor de eeuwwisseling aanving en het bibliotheekstelsel drastisch veranderd heeft. Het gekozen eindpunt is 2019, omdat de coronacrisis het daaropvolgende jaar alles verandert en de cijfers sterk vertekent. Het kader van dit hoofdstuk is een selectie beleidsteksten, voornamelijk wetten, wetswijzigingen en beleidsstukken zoals rapporten, richtlijnen, convenanten en evaluaties. Naast de feitelijke informatie die dit type tekst de lezer biedt (informatie over hoe het bibliotheekstelsel uiterlijk en inhoudelijk voortdurend aan verandering onderhevig is), bleken de beleidsteksten in de loop van dit onderzoek ook een nuttig middel te zijn om de veranderende maatschappelijke rol van de bibliotheek te duiden. Meer dan secundaire literatuur bieden deze teksten inzicht in de manier waarop er op een specifiek moment in het verleden naar de bibliotheek werd gekeken. Ze bieden zicht op alle verwachtingen, knelpunten en ambities en op alle maatschappelijke ontwikkelingen die de rol van de bibliotheek mogelijk beïnvloeden. De keuze voor teksten is ingegeven door de inhoud: allemaal geven ze een duidelijk beeld van de dan heersende omstandigheden en hebben ze invloed gehad op de latere ontwikkelingen in het Nederlandse bibliotheekwerk. Natuurlijk zijn er meer teksten verschenen, maar deze verzameling bevat, al dan niet tussen de regels door, alle betekenissen die de bibliotheek in de loop van de jaren is toegeschreven. Met de kritische lezing van de verschenen beleidsteksten

¹² Schuursma, R.L. (1993) [Bespreking van: Schneiders, Paul. (1990) *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum], in: *BMGN – Low Countries Historical Review*, 108, nr. 2: 303.

¹³ Schuursma (1993): 303.

zijn een aantal patronen en terugkerende thema's te herkennen, en het zijn deze thema's en patronen die de opbouw van dit onderzoek ingegeven hebben.

De beleidstukken bieden niet alleen vanuit de eerste hand inzicht in alles wat er veranderd is binnen en buiten de bibliotheek, maar hebben op een ander tekstniveau ook veel te vertellen. Teksten als deze zijn niet neutraal: ze zijn geschreven door beleidsmakers en branchevertegenwoordigers die onontkoombaar schrijven vanuit een bepaald belang. Omdat we via taal betekenis geven aan de wereld om ons heen, staat taalgebruik in direct verband met de sociale, culturele en historische context waarin de tekst verschenen is. Discoursanalyse van de beleidsteksten is een zinvolle methode om grip te krijgen op de rol die branche en beleid in de (nabije) toekomst zien voor de bibliotheek. Discoursanalyse is een kwalitatieve onderzoeksmethode die zich richt op het taalgebruik van een gesproken of geschreven tekst en aan de hand daarvan impliciete betekenislagen poogt bloot te leggen.¹⁴ Een discours is het geheel aan betekenissen dat een bepaalde groep mensen de werkelijkheid verleent. Het is een constructie, met andere woorden zijn het de betekenissen die die groep afgesproken heeft te geven aan zaken in de werkelijkheid. In het kader van dit onderzoek houdt het gebruik van deze methode in dat in het tweede en derde hoofdstuk veel aandacht wordt besteed aan het taalgebruik, de woordkeuze en de toon van de selectie beleidsteksten. In de kern is dit onderzoek dan ook een onderzoek naar het discours omtrent bibliotheken, naar de manier waarop we praten over en ons verhouden tot de bibliotheek, kortom: naar de betekenissen die we haar toeschrijven. De distantie die Schuursma prijst in *Lezen voor iedereen*, tref je in ieder geval niet aan in de beleidstukken. Aan de ene kant maakt dat ze juist daarom tot een relevante bron, maar aan de andere kant is het zaak om zelf die afstand op te zoeken en te behouden. De gekozen methode, de casus en ook de koppeling met het eerste hoofdstuk en met secundaire literatuur helpen daarbij.

Aan de hand van wetenschappelijke literatuur worden in het tweede hoofdstuk doorlopend verschillende thema's uitgediept. Deze literatuur vormt samen het theoretisch kader maar fungeert ook als contextualisering van de veelal door belangen ingegeven taal van de beleidsteksten. Zo is bijvoorbeeld *De openbare bibliotheek tien jaar van nu* (2008), geschreven door de Nederlandse hoogleraar bibliotheekwetenschappen Frank Huysmans, een terugkerende bron. Ondanks het feit dat de tien jaar waar Huysmans over schrijft al voorbij zijn, biedt dit onderzoek veel inzicht in de manier waarop ontwikkelingen in de maatschappij invloed uitoefenen op de bibliotheek. Onderzoek naar het maatschappelijk belang van de bibliotheek en hoe dit (niet) te meten, is voornamelijk afkomstig van Marjolein Oomes, onderzoeker en kennisadviseur bij de Koninklijke Bibliotheek. Daarbij is de Boekman-uitgave *Niet tellen maar wegen. Over de zin en onzin van prestatieafspraken in de culturele sector* (2011) van onderzoekers Claartje Bunnik en Edwin van Huis nuttig om grip te krijgen op (de gevolgen van) de veelal schaarse methoden die er bestaan om de waarde van cultuur te meten en overdraagbaar te maken. Ook twee recent verschenen Engelstalige boeken, *The Meaning of the Library. A Cultural History* (2015) en *Minds Alive. Libraries and Archives Now* (2020), samengesteld door respectievelijk Alice Crawford en Patricia Demers & Toni Samek, bevatten veel voor dit onderzoek relevante inzichten. Vooral de hoofdstukken geschreven door onderzoekers Carolyn Guertin, Guylaine Beaudry, Nigel Raab en James H. Billington hebben veel bijgedragen aan inzicht in onder andere de gevolgen van de komst van het internet voor de bibliotheek, de fysieke ruimte van het bibliotheekgebouw en de identiteit van de bibliotheek als democratisch instituut. Een nuttige informatiebron wat betreft de manier waarop de bibliotheek wordt ingezet als instrument in stadsvernieuwing, is 'The role of public libraries in culture-led urban regeneration' (2013) van de Deense onderzoekers Dorte Skot-Hansen, Casper Hvenegaard Rasmussen en Henrik Jochumsen. Ook

¹⁴ Zie De Lange, Rob et al. (2012) *Kritische discoursanalyse: De macht en kracht van taal en tekst*. Brussel: Academic & Scientific Publishers.

het werk van de Amerikaanse antropoloog Shannon Mattern, die in 2014 een artikel publiceerde over de bibliotheek als sociale infrastructuur, heeft veel relevante inzichten opgeleverd. Als laatste heeft Sherrin Frances' werk *Libraries amid Protest. Books, Organizing, and Global Activism* (2020) veel ideeën opgeleverd over thema's als materialiteit, democratie, de bibliotheek als sociale ruimte en het gedrag van mensen in die ruimte.

Casus

Het derde hoofdstuk behandelt de (beoogde) toekomst van de bibliotheek. Het hoofdstuk trapt af met de toekomstvisie van branche en beleid. Omdat beleidsteksten geschreven zijn met een bepaald doel in het achterhoofd en veelal gekleurd zijn door belangen, komen ze niet noodzakelijkerwijs een-op-een overeen met de praktijk. Daarom staat in het derde hoofdstuk een concrete casus centraal, namelijk Stichting Forum Groningen. In de jaarverslagen van de stichting en zeker ook in het nieuwe Forumgebouw zelf zijn veel aanwijzingen te vinden over de rol die de bibliotheek vandaag de dag geacht wordt te spelen. Juist omdat het Forum van parkeergarage tot dakterras zorgvuldig is geconstrueerd, vormt het een waardevolle casus om de (toekomstige) maatschappelijke rol van de openbare bibliotheek te duiden. De gemaakte keuzes spreken van een bepaalde (toekomst)visie op de bibliotheek en anders dan bij andere bibliotheekgebouwen had het Forum de mogelijkheid hun visie vanaf het grondvlak tot in het gehele gebouw aan toe door te voeren. In dit deel staat de architectuur en de fysieke ruimte van het Forumgebouw centraal, maar ook de programmering en de verhouding tussen het 'grote' Forum en de acht kleinere wijkfilialen. Forum Groningen is des te meer een interessante casus vanwege de titel van 'bibliotheek van de toekomst', die ze van de jury van de Beste Bibliotheek van Nederland-verkiezing heeft gekregen.¹⁵ Ook omdat het Forum vanwege de coronacrisis al na drieënhalve maand open te zijn haar deuren weer moest sluiten, vormt het een waardevolle casus: het is in feite een ideaal dat nog onaangetaast is door de praktijk.

Tot slot komt de coronacrisis aan bod. De noodgedwongen sluiting van het openbare leven heeft ook voor bibliotheken vergaande gevolgen gehad. Ook al moesten bibliotheken verplicht hun deuren sluiten, waren de gevolgen van de coronacrisis niet alleen maar negatief. Bibliotheken hebben zich bezonnen op hun maatschappelijke rol, innovaties versneld geïmplementeerd en het oormerk 'essentieel' gekregen. Het maatschappelijk debat over het belang van de bibliotheek leefde tijdens de coronacrisis weer op en weerspiegeld de relevantie van het onderwerp. Het veelvoud aan initiatieven om mensen aan het lezen, lenen, leren en kijken te krijgen, om ze bij te brengen dat de bibliotheek ook voor hen waardevol kan zijn, doet dat ook.

¹⁵ Stichting Forum Groningen. (11 februari 2021) 'Prijzen voor Forum Groningen'. <https://forum.nl/nl/prijzen-voor-forum-groningen> (Geraadpleegd maart 2022).

1 Geschiedenis van de bibliotheek

In dit hoofdstuk staat het verleden centraal. Het verhaal begint met de aanloop naar de eerste leeszaal en volgt vervolgens alle belangrijke ontwikkelingen die hebben bijgedragen aan de groei en uiteindelijke institutionalisering van de openbare bibliotheek (of deze juist hebben belemmerd). Vertrekpunt is altijd Schneiders' standaardwerk *Lezen voor iedereen*. Doel is niet alleen het geven van een historisch overzicht, maar ook een basisidee van de vraagstukken omtrent bibliotheken, die, zoals later zal blijken, allesbehalve beperkt blijven tot het verleden.

1.1 Aanloop

In Nederland begint de geschiedenis van de openbare bibliotheek omstreeks 1750, als de burger voor het eerst een lezer wordt. Groepen burgers komen samen om met elkaar te lezen en te discussiëren in zogenaamde leesgezelschappen. Deze literair-sociale clubs ontstaan uit particulier initiatief, zijn klein en de onderlinge omgang is allesbehalve informeel: er worden strenge voorwaarden en uitvoerige reglementen opgesteld.¹⁶ Vrijwel tegelijkertijd met de leesgezelschappen ontstaan ook de eerste winkelbibliotheken. Deze commerciële instanties, dan nog 'publieke leesbibliotheken' genoemd, lenen tegen betaling boeken uit. Ondanks aanhoudende kritiek op het 'verderfelijke' lecturaanbod zullen winkelbibliotheken tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw blijven bestaan. De leesgezelschappen zijn deftig (om niet te zeggen elitair), de winkelbibliotheken 'schadelijk'. Om ook de minderbedeelde werkende klasse kans op maatschappelijke ontplooiing te bieden, wordt door de liberale middenklasse de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (het Nut) opgericht. In 1794, tien jaar na de oprichting van het Nut, opent de eerste Nutsbibliotheek.¹⁷ In 1860, op het absolute hoogtepunt, telt Nederland maar liefst 340 Nutsbibliotheekvestigingen.¹⁸ Weliswaar een veel minder 'algemeen' instituut dan de naam doet vermoeden, hebben de Nutsbibliotheken volgens Schneiders een niet te onderschatten rol gespeeld in het 'leren lezen' van Nederlanders.¹⁹

Gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw verandert de westerse maatschappij ingrijpend. Modernisering, industrialisering en verstedelijking beïnvloeden ook het bibliotheekwerk. Drukwerk wordt goedkoper, analfabetismecijfers dalen, het lezerspubliek groeit en het idee van openbaarheid wint aan kracht. Er wordt met belangstelling gekeken naar het Engelse model, waar al in 1850 een bibliotheekwet werd aangenomen.²⁰ Schneiders stelt echter dat Nederland voor deze stap nog niet klaar was: hier werd er nog vertrouwd op particulier initiatief en dus nog geen steun gezocht bij de overheid.²¹ Met andere woorden overheerst hier de volksbibliotheekgedachte nog: naast de 'algemene' Nutsbibliotheken schieten vanaf de jaren vijftig van de negentiende eeuw protestantse, maar vooral veel katholieke volksbibliotheken als paddenstoelen uit de grond. Eind negentiende eeuw zijn er vermoedelijk meer dan duizend confessionele volksbibliotheken die via 'verheffende', 'vormende' en 'moraliserende' lectuur de geloofsbelijdenis en goede zeden van de 'onwetende' burger dienen te bevorderen.²² Op een congres in 1893 wordt het idee een bibliotheek op te richten naar Engels voorbeeld nog eens hardhandig onderuitgehaald, opnieuw vanwege de

¹⁶ Schneiders, Paul. (1990) *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum: 23.

¹⁷ Schneiders (1990): 27/28.

¹⁸ Schneiders (1990): 30.

¹⁹ Schneiders (1990): 27.

²⁰ Schneiders (1990): 31/32.

²¹ Schneiders (1990): 36.

²² Schneiders (1990): 51.

voor velen onwrikbare overtuiging dat volksoopvoeding geen staatszaak is of moet zijn. Pas in 1899 opent in Nederland de eerste openbare bibliotheek haar deuren.²³

1.2 De Openbare Leeszaal en Bibliotheek

Dit gebeurt nog onder de noemer Openbare Leeszaal en Bibliotheek (OLB); over de vraag of het in Utrecht was of in Dordrecht verschillen de meningen. Schneiders neemt de conclusie over van H.E. Greve, een belangrijke, zo niet de belangrijkste naam binnen de leeszaalbeweging: het was Utrecht qua woord en gedachte, Dordrecht wat kracht en daad betreft.²⁴ Hoe dan ook dragen in beide gevallen dezelfde maatschappelijke factoren bij aan de mogelijkheid een 'moderne' leeszaal te openen. De overheid ging zich tegen het einde van de negentiende eeuw steeds meer bezighouden met onderwijs, opvoeding, sociale wetgeving en maatschappelijke zorg. Er heerste cultuuroptimisme en ontzag voor het gedrukte woord, de tijd vroeg om geschoolden en leeszaal boden een mogelijk antwoord op de 'strijd tegen kroeg en jenever'.²⁵ In 1898 publiceert een Dordtse gemeentesecretaris een artikel waarin hij gemeentebesturen oproept een nieuw type bibliotheek op te richten. Dit nieuwe type 'moest geen stands- of partijgebonden leesinrichting zijn, maar algemeen, onpartijdig in bestuur en lecturaanbod, met royale openingstijden, behoorlijk gehuisvest, waar zowel geleend als gelezen kon worden'.²⁶ De betekenis van het woord 'openbaar' verandert. Het is niet langer een antoniem van particulier of privé, maar betekent steeds vaker 'voor iedereen toegankelijk, grotendeels door de overheid bekostigd uit publieke middelen'.²⁷ Dit staat haaks op de tot dan dominante overtuiging dat het initiatief en de bekostiging van dat initiatief bij particulieren moet liggen. De Dordtse Openbare Leeszaal en Bibliotheek wordt model voor de leeszaal in achtereenvolgens Groningen, Leeuwarden, Den Haag en Rotterdam. Samen met Utrecht vormen deze zes de eerste 'OLB's nieuwe stijl'.²⁸

De Rotterdamse leeszaal is een geval apart. Aan het hoofd staat een professionele bibliothecaris en naast de collectie zijn ook de dienstverlening en huisvesting beduidend beter dan bij de andere vijf OLB's. In 1907 ontvangt deze leeszaal als eerste financiële steun vanuit de gemeente, en belangrijker: een jaar later ontvangt ze als eerste rijkssubsidie.²⁹ 1908 markeert ook het jaar dat de zes OLB's nieuwe stijl de landelijke organisatie oprichten die vanaf 1911 de Centrale Vereeniging van Openbare Leeszaalen en Bibliotheken (CV) heet. De CV wordt de spil van de leeszaalbeweging en blijft dat tot ze in 1972 opgaat in het Nederlands Bibliotheek en Lectorium Centrum (NBLC). De toekenning van rijkssubsidie ging niet zonder slag of stoot. Openbare leeszaalen werden door velen als een overbodige toevoeging op het volksbibliotheekstelsel gezien, anderen zagen ze simpelweg niet als een publieke aangelegenheid. Daarnaast heerste er gebrek aan vertrouwen in de lezer: hoe kunnen burgers onderscheid maken in dat wat geschikte lectuur is en dat wat schadelijk is? De rijkssubsidie was eenmalig, pas in 1910 wordt er voor de tweede keer subsidie verleend.³⁰ Structureel worden deze subsidies pas elf jaar later, met de Rijkssubsidievoorwaarden-1921 (RSV-1921). Dat overheid en gemeenten de leeszaal financieel ondersteunen, is niet per se uit enthousiasme voor de beweging.

²³ Schneiders (1990): 58/59.

²⁴ Schneiders (1990): 60.

²⁵ Schneiders (1990): 46.

²⁶ Schneiders (1990): 59.

²⁷ Schneiders (1990): 45.

²⁸ Schneiders (1990): 62.

²⁹ Schneiders (1990): 64.

³⁰ Schneiders (1990): 76/77.

OLB's worden gezien als een manier om de schadelijke winkelbibliotheken te bestrijden, of ander 'kwaad' zoals kroegen en bioscopen.³¹

De 'moderne' OLB's van het begin van de twintigste eeuw zijn geenszins te vergelijken met die van de jaren zestig, laat staan met die van vandaag de dag. Gesloten uitleen is de regel: lezers mogen niet zelf langs de kasten lopen en boeken kiezen. Romans zijn vanwege hun 'verderfelijke' aard amper aanwezig, alleen winkelbibliotheken bieden de detectives, cowboyboeken, liefdes-, dokters- en avonturenromans aan die lezers daadwerkelijk leesplezier geven.³² In plaats van de warme chocolademelk en spelletjes domino die bij de volksbibliotheken nog dagelijkse kost waren, worden er bij de leeszaal stilteborden opgehangen.³³ Boeken zijn kostbaar, lezen is een ernstige zaak en voor jongeren onder de achttien is toegang daarom verboden.³⁴ De hoge herenhuizen of statige grachtenpanden waarin de OLB's huisvesten onderstrepen deze ernst. Het 'belerende, vormende, verheffende' imago, de lezersbegeleiding (lees: bevoogding) en de financiële drempel in de vorm van contributies maken de OLB tot een voor velen weinig aantrekkelijk instituut.³⁵ Tot ver na de Tweede Wereldoorlog is slechts vijf procent van de bevolking lid van een leeszaal, een direct gevolg van dat wat Schneiders 'drempelvrees' noemt.³⁶ Toch zijn er ook bewijzen dat de OLB's van toen wel degelijk overlap vertonen met de rol die de bibliotheek nu speelt:

Vragen van lezers werden genoteerd, zij bleken betrekking te hebben op zo uiteenlopende onderwerpen als lijkverbranding, likeurbereiding, vrouwenkiesrecht, de malariamug, arbeidscontracten, waterbouwkunde, Napoleon, Kuyper, Multatuli, Calvijn, Boeddha, elektrische schellen, hoenderteelt, kindervoeding, spaarbanken, hondenziekte, zedenleer, verzorging van kanaries en luchtschepen. Zij bewijzen dat openbare leeszaal al vanaf hun prille dagen vraagbaak waren voor de meest uiteenlopende onderwerpen.³⁷

Wat gebeurt er met de andere bibliotheken? Winkelbibliotheken blijven zoals gezegd bestaan. Het Nut staat gereserveerd tegenover de leeszaalbeweging omdat veel Nutsbibliotheken hun centrale rol in de stedelijke gemeenten verliezen. Voor de gebieden buiten de steden echter zijn de OLB's buiten bereik en blijven Nuts- en confessionele volksbibliotheken voorzien in het lecturaanbod. Ook de Reizende Bibliotheken hebben een aanzienlijk aandeel in de plattelandslectuurvoorziening.³⁸ De katholieken keren zich tegen de OLB's en komen met hun eigen rooms-katholieke Openbare Leeszaal en Bibliotheken (RKOLB's).³⁹ Ook protestanten openen hun eigen 'christelijke' leeszaal, COLB's, zij het in veel mindere mate. Vanaf 1912 worden naast de algemene ook de confessionele of 'bijzondere' leeszaal gesubsidieerd, waarmee de al bestaande verzuiling nu ook wettelijk is vastgelegd. Ondanks overloze terminologische discussies over de betekenis van het woord 'openbaar', is met de RSV-1921 een aantal jaar later de eerste voorzichtige basis gelegd voor de institutionalisering van het Nederlandse bibliotheekwerk.

³¹ Schneiders (1990): 68.

³² Schneiders (1990): 111/112.

³³ Schneiders (1990): 83.

³⁴ Schneiders (1990): 103/102/108.

³⁵ Schneiders (1990): 110/111.

³⁶ Schneiders (1990): 108/111.

³⁷ Schneiders (1990): 61.

³⁸ Schneiders (1990): 74.

³⁹ Schneiders (1990): 69.

1.3 Stagnatie

Het gaat de goede kant op met het OLB-werk, totdat de economische crisis Nederland bereikt. Vanaf de jaren dertig kelderen de subsidies aanzienlijk. Middelen om toch de noodzakelijke gelden binnen te slepen zijn het heffen van leesgeld per boek (zoals bij winkelbibliotheken gebeurt) en het verhogen van de contributie-inkomsten door nieuwe leden te werven.⁴⁰ Om dit laatste te bereiken is het uitbreiden van het romaanbod een 'noodzakelijk kwaad'. De ongekend hoge werkloosheid verandert ook het lezen zelf: sommigen lezen meer omdat ze meer thuiszitten en afleiding zoeken, sommigen lukt het niet te lezen omdat ze juist te afgeleid zijn. Anderen kunnen zich vanwege het gebrek aan salaris simpelweg geen boeken of contributie veroorloven.⁴¹ De openbare bibliotheek, maatschappelijk ingebed als het is en altijd zal zijn, is niet immuun voor politieke omstandigheden. De economische crisis leidt tot conservatisme en verrechtsing, het nationaalsocialisme en communisme komen op, toezicht en censuur nemen toe.⁴² Het leeszaalbeleid is vooral gericht op preventie: de subsidie mag onder geen beding in gevaar komen, is de gedachte. Het voortbestaan van de leeszaal gaat boven alles, 'ook toen de feitelijke bestaansredenen van de instelling met gelaarsde voet vertrapt werd'.⁴³ Van groei is in elk geval geen sprake.

Sinds het bestaan van bibliotheken was er ook censuur. Deze censuur was echter niets vergeleken bij die gedurende de oorlogsjaren 1940-1945. De leeszaal worden relatief gezien met rust gelaten; de Duitse bezetter is vooral geïnteresseerd in radio, krant en film. Op de onrust, chaos en verwarring na, blijft de hoofdzaak altijd het werk van alledag, subsidiekwesties en al.⁴⁴ Toch is de bezetting van invloed geweest op het bibliotheekwerk. De CV kiest, niet zonder kritiek, voor een behoedzame, inschikkelijke en soms zelfs samenwerkende strategie. Het belangrijkste is om open te blijven en om NSB-invloed af te houden ('Liever de [Duitsers] dan de NSB').⁴⁵ Al in mei 1940 worden op eigen initiatief boeken uit de collectie verwijderd. Er wordt lijst na lijst rondgestuurd, met steeds uitgebreidere reeksen 'verboden' of 'voorbehouden' boeken.⁴⁶ Aan het begin van de oorlog komt dit neer op anderhalf procent van het totale boekenbezit, aan het einde van de oorlog is tussen de vijf en tien procent noodgedwongen verwijderd uit de collectie.⁴⁷ Dit begint met anti-Duitse lectuur en communistische titels en breidt zich uit naar alle boeken van Joodse auteurs. Vervolgens worden Joodse bestuursleden en medewerkers 'ontheven uit de functie', daarna wordt alle Joden toegang ontzegd tot de leeszaal.⁴⁸ Met andere woorden is de openbare leeszaal allesbehalve openbaar meer. Desondanks is er nooit zoveel gebruikgemaakt van de bibliotheek als gedurende de Tweede Wereldoorlog. Al in de herfst van 1940 is er sprake van een sterke groei van het aantal leden en uitleningen. Het record wordt verbroken in 1941, nogmaals in 1942 en opnieuw in 1943, als er wordt geconstateerd dat er maar liefst vier tot vijf keer meer boeken zijn uitgeleend dan in peiljaar 1939.⁴⁹ Wat er wordt gelezen? De beschikbare cijfers wijzen erop dat vooral romans in trek waren, en:

[P]raktische boeken (met het oog op de verbouw van gewassen, inclusief 'eigen-teelttabak', het bijen houden, de konijnenfokkerij), literatuur over de vaderlandse geschiedenis en sterrenkundige boeken. Dat er tijdens de hongerwinter in het nog niet bevrije deel van

⁴⁰ Schneiders (1990): 118.

⁴¹ Schneiders (1990): 120.

⁴² Schneiders (1990): 122.

⁴³ Schneiders (1990): 124/134.

⁴⁴ Schneiders (1990): 140/141.

⁴⁵ Schneiders (1990): 146.

⁴⁶ Schneiders (1990): 148.

⁴⁷ Schneiders (1990): 153/155.

⁴⁸ Schneiders (1990): 167.

⁴⁹ Schneiders (1990): 161.

Nederland een grote vraag geweest zou zijn naar kookboeken – uiting van een culinair masochisme – wordt door de verslagen van enkele grote bibliotheken bevestigd.⁵⁰

De stagnatie van de aanvankelijk gestage groei van het OLB-stelsel houdt ook na de crisis en de oorlog aan. De collecties zijn versleten en door papierschaarste is er vanaf 1942 weinig nieuws verschenen. De commissie 'Leeszaalherstel' legt zich in de jaren 1945-1946 vooral toe op het aanvullen van de collecties van getroffen of zelfs volledig verwoeste leeszaalen. Van nieuwe panden bouwen is geen sprake: veel leeszaalen blijven gehuisvest in gebouwen die überhaupt nooit bedoeld waren als bibliotheek. Vanaf 1948 worden er weer rijkssubsidies uitgekeerd. Dit gebeurt echter volgens de voorwaarden van 1928, met andere woorden zonder rekening te houden met gestegen loonkosten en boekenprijzen.⁵¹ Ook blijven samenwerkingen tussen bibliotheekvestigingen financieel onaantrekkelijk.⁵² Het bibliotheekwerk is in de jaren van wederopbouw voornamelijk een voortzetting van de vooroorlogse koers: de verzuilde verhoudingen keren terug, volksbibliotheken floreren. Pogingen om confessionele volksbibliotheken om te vormen tot openbare kunnen rekenen op hevige weerstand. Men is gesteld op de eigen collectie en huiverig dat de lokale identiteit niet gewaarborgd wordt, de komst van Hollywood en communisme bevestigen de overtuigingen alleen maar.⁵³ De OLB staat te ver van de mensen af, is te intellectueel, te grootschalig en te stedelijk, luidt het confessionele oordeel.⁵⁴ Bibliotheken moeten inzetten op de regulerende, vormende functie, een barrière tegen modernismen vormen, tegen culturele vervlakking en 'gevaarlijk' amusement.

1.4 De bibliotheek wordt volwassen

Na de oorlog dalen de gebruikscijfers weer. Pas omstreeks 1950 worden de uitleencijfers en ledenaantallen van 1939 weer gehaald.⁵⁵ Ruimte voor groei komt er pas in 1957, als de Rijkssubsidievoorwaarden worden herzien. Tegen het einde van de jaren vijftig verzesvoudigen de rijkssubsidies, de OLB gaat zich OB noemen (Openbare Bibliotheek).⁵⁶ De subsidievoorwaarden worden in 1961 verruimd. Dat de plattelandsbibliotheken zich in datzelfde jaar verenigen onder de noemer Provinciale Bibliotheek Centrales (PBC), is van belang omdat hiermee het platteland voor het eerst structureel binnen het bereik van de OB's komt en de volksbibliotheken daarmee voor het eerst terrein verliezen.⁵⁷ De maatschappij verandert: de economie groeit, de welvaart neemt toe, communicatiemiddelen verbeteren, het proces van ontkerkelijking zet in. Het lukt de volksbibliotheken niet om te voldoen aan de nieuwe vraag. Er wordt een nieuwe houding ten opzichte van de lezer gewenst, de roep om professionalisering wordt sterker en de volksbibliotheken voldoen niet aan het imago dat de OB wel heeft, namelijk dat van instelling ter bevordering van het democratiseringsproces.⁵⁸ De uitleencijfers, ledenaantallen en collecties van de OB's groeien aanzienlijk.⁵⁹ Sinds de herziening van de subsidievoorwaarden is er voor het eerst geen strijd meer om subsidie en gelijke subsidierechten. Zelfs bij de standvastige RKOLB's ontstaat een 'verlangen naar openheid, toenadering, de wil en bereidheid tot overleg met de ander'.⁶⁰ Vanaf 1965 wordt de Commissie Gemeenschappelijke Bibliotheek actief en omstreeks 1970 fuseren nagenoeg alle

⁵⁰ Schneiders (1990): 161.

⁵¹ Schneiders (1990): 187/188.

⁵² Schneiders (1990): 198.

⁵³ Schneiders (1990): 191.

⁵⁴ Schneiders (1990): 206.

⁵⁵ Schneiders (1990): 192.

⁵⁶ Schneiders (1990): 198/194.

⁵⁷ Schneiders (1990): 190.

⁵⁸ Schneiders (1990): 215/216.

⁵⁹ Schneiders (1990): 198.

⁶⁰ Schneiders (1990): 196.

algemene, christelijke en katholieke bibliotheken met openbare.⁶¹ De gesloten boekerijen worden open, de recreatiefunctie krijgt meer aandacht, stiltebordjes worden weggehaald.⁶² Nieuwbouw versnelt deze golf van samenwerkingen en reflecteert de nieuwe koers: laagdrempeligheid raakt in trek, de nieuwe openheid vraagt om meer ramen en meer glas.⁶³ Er wordt steeds meer en steeds intensiever nagedacht over de openbaarheid, de fundamentele taken, de maatschappelijke verantwoordelijkheid en de identiteit van de openbare bibliotheek nieuwe stijl.⁶⁴ Oftewel: 'De OB werd volwassen', zoals Schneiders stelt.⁶⁵

De centralisatiegolf culmineert in 1972, als het bibliotheekstelsel ook op landelijk niveau organisatorisch geherstructureerd wordt. De CV, het Nut, de rooms-katholieke en protestants-christelijke koepels gaan op in het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum (NBLC).⁶⁶ Het voorbereidend werk voor een eerste bibliotheekwet en een drielaags bibliotheeknetwerk (lokaal, provinciaal en nationaal) gaat van start. Drie jaar later, in 1975, is de Wet op het Openbaar Bibliotheekwerk een feit.⁶⁷ Erkend als basisvoorziening worden bibliotheken niet, wat inhoudt dat gemeenten niet verplicht kunnen worden gesteld een bibliotheekvoorziening op te richten of in stand te houden. Het benoemen waard is ook de met deze wet vastgelegde bepaling dat jongeren onder de achttien gratis gebruik kunnen maken van de bibliotheek, wat in de jaren na 1975 zelfs leidt tot capaciteitsproblemen.⁶⁸ Met de komst van de wet bestaat er voor het eerst een officiële beschrijving van wat een openbare bibliotheek dient te zijn, namelijk:

Een voor ieder bestemde en toegankelijke bibliotheek waar collecties van boeken, dagbladen, periodieken en audiovisuele materialen, welke actueel zijn en representatief voor het culturele veld, beschikbaar worden gesteld, en die voldoet aan de bij of krachtens deze wet gestelde eisen teneinde voor vergoeding van kosten in aanmerking te komen.⁶⁹

De gevolgen van de bibliotheekwet en de publieke investeringen zijn duidelijk zichtbaar in de toename van vestigingen, materialen, leden en uitleningen, maar al bij de invoering van de wet is duidelijk dat de bestuurlijke vorm geen stand zal houden.⁷⁰ Vanaf 1984 wordt er opnieuw flink bezuinigd. Al in 1987 wordt de Wet op het Openbaar Bibliotheekwerk vervangen door de Welzijnswet, 'waarin [de OB] zich niet thuis voelt en waarin zij niet thuis hoort'.⁷¹ De wet, die voornamelijk tot stand is gekomen om het leenrecht van een wettelijke basis te voorzien, betekent op veel fronten een stap terug.⁷² Bibliotheken zijn niet langer verplicht jongeren onder de achttien gratis toegang te bieden. Ze ontvangen geen doelgerichte gelden meer maar een totaalbedrag dat voor 'welzijnsdoeleinden' moet worden aangewend, een breed begrip waar 'bij wijze van spreken ook de lantaarnpalen onder zouden kunnen vallen'.⁷³ Toverwoord is decentralisatie. Hiermee wordt de verantwoordelijkheid deels weggenomen bij de overheid en zijn bibliotheken weer aangewezen

⁶¹ Schneiders (1990): 221.

⁶² Schneiders (1990): 196.

⁶³ Schneiders (1990): 199.

⁶⁴ Schneiders (1990): 197.

⁶⁵ Schneiders (1990): 199.

⁶⁶ Schneiders (1990): 226.

⁶⁷ Schneiders (1990): 199.

⁶⁸ Schneiders (1990): 200/201.

⁶⁹ Schneiders (1990): 200.

⁷⁰ Huysmans, Frank & Carlien Hillebrink. (2008) *De openbare bibliotheek tien jaar van nu*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau: 37.

⁷¹ Schneiders (1990): 201.

⁷² Schneiders (1990): 231.

⁷³ Schneiders (1990): 229/230.

op de 'wil en wijsheid' van de gemeenten.⁷⁴ In 1994 wordt de verantwoordelijkheidsverdeling van de overheidsniveaus geformaliseerd in de Wet op het specifiek cultuurbeleid (Wsc), de decentrale structuur blijft bestaan.⁷⁵

1.5 Opdracht

In hetzelfde jaar, 1994, publiceert Unesco een manifest over de openbare bibliotheek. Hieruit blijkt dat op allerlei bestuurlijke niveaus in steeds sterkere mate een eenduidig idee ontstaat van dat wat de 'opdracht', zoals hoogleraar bibliotheekwetenschappen Frank Huysmans het noemt, en de maatschappelijke rol van de openbare bibliotheek behelst:

Vrijheid, welvaart en de ontplooiing van samenleving en individu zijn fundamentele menselijke waarden. Deze kunnen alleen worden gerealiseerd door goed geïnformeerde burgers, die in staat zijn hun democratische rechten uit te oefenen en een actieve rol te spelen in de samenleving. Constructief deelnemen aan het maatschappelijk leven en meewerken aan het vormgeven van de democratie zijn afhankelijk van voldoende opleiding en van vrije en onbeperkte toegang tot kennis, wetenschap, cultuur en informatie. De openbare bibliotheek, de plaatselijke toegangspoort tot kennis, schept een essentiële voorwaarde voor levenslang leren, onafhankelijke besluitvorming en de culturele ontwikkeling van individuen en maatschappelijke groeperingen. Met dit Manifest verklaart de Unesco, dat zij de openbare bibliotheek beschouwt als een stuwende kracht op de weg naar educatie, cultuur en informatie en als een essentiële factor bij de bevordering van vrede en welbevinden in de gedachten van mannen en vrouwen. De Unesco beveelt daarom nationale en lokale overheden met klem aan, de uitbouw van het openbare bibliotheekwerk te ondersteunen en er zich actief voor in te zetten.⁷⁶

In de kern is de rol van de 'plaatselijke toegangspoort tot kennis' dus het toegang bieden tot allerlei soorten informatie aan allerlei soorten mensen, zodat iedereen actief deel kan nemen aan het maatschappelijke leven. Verderop in het manifest wordt nogmaals benadrukt dat de diensten 'voor iedereen in gelijke mate toegankelijk' moeten zijn, 'ongeacht leeftijd, ras, geslacht, godsdienst, nationaliteit, taal of sociale status'.⁷⁷ Hier valt ook fysieke toegankelijkheid onder: bibliotheken moeten een gunstige locatie hebben, goede faciliteiten en technologische hulpmiddelen aanbieden, en, opvallenderwijs: 'openingstijden die zijn afgestemd op de wensen van de gebruikers'.⁷⁸ Voor iedereen die om welke reden dan ook geen gebruik kan maken van de reguliere diensten moeten speciale diensten opgetuigd worden. Deze diensten, net als de collecties, mogen op geen enkele wijze 'onderworpen zijn aan enige vorm van ideologische, politieke of godsdienstige censuur of onder druk staan van commerciële belangen'.⁷⁹ Naast de inclusiviteitseis en neutraliteitseis wordt ook kwaliteit en actualiteit verlangd. Als laatste wordt de lokale verantwoordelijkheid onderstreept: de diensten dienen een afspiegeling te zijn van de lokale situatie en lokale behoefte, afgestemd dus op de uiteenlopende behoeften van de plaatselijke gemeenschap.⁸⁰

⁷⁴ Schneiders (1990): 229.

⁷⁵ Huysmans (2008): 37.

⁷⁶ IFLA/UNESCO. (1994) 'IFLA/UNESCO Manifest over de openbare bibliotheek'. Vereniging NBLC (tr.). Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum: 1.

⁷⁷ IFLA/UNESCO (1994): 1.

⁷⁸ IFLA/UNESCO (1994): 1.

⁷⁹ IFLA/UNESCO (1994): 1.

⁸⁰ IFLA/UNESCO (1994): 1/2.

De simpelste betekenis van het woord 'bibliotheek', boekenbewaarpplaats, valt hiermee in het niet. Er wordt een aanzienlijke verantwoordelijkheid en een hoopvolle verwachting aan de betekenis toegevoegd. Het belang van de bibliotheek lijkt niet langer betwistbaar. Uitgegroeid tot een structureel gesubsidieerde, stevig maatschappelijk verankerd instituut heeft de bibliotheek vanaf het einde van de twintigste eeuw ook een scherp omliggende functiebeschrijving gekregen. Op papier is dit inderdaad het geval. Huysmans is echter niet de enige die inziet dat de praktijk niet altijd aan de theorie beantwoord. Hij noemt een aantal voorbeelden waarbij de 'openbare missie' van de bibliotheek met de tijdsgeest botste, spanning veroorzaakte tussen theorie en praktijk.⁸¹ Na deze opsomming van voornamelijk cultuurhistorisch gewortelde censuur en momenten waar het ideaal van openbaarheid geweld werd aangedaan concludeert hij:

Deze lijst zou de indruk kunnen wekken dat de maatschappelijke opdracht van de openbare bibliotheek slechts een fraaie verwoording van een ideaal is. Op grond daarvan dat ideaal overbodig verklaren is echter een brug te ver. De bibliotheek staat hierin immers niet alleen. Alle organisaties die zichzelf een normatieve missie opleggen krijgen te maken met een weerbarstige praktijk. Sterker nog: het kan zelfs het onderscheidende kenmerk van normen worden genoemd dat ze worden geformuleerd en in stand gehouden waar en wanneer afwijkingen ervan verwacht kunnen worden. Anders gezegd: een missie geeft het handelen van een organisatie richting juist wanneer de praktijk weerbarstig is, omdat die richting anders zou ontbreken.⁸²

De noodzaak om grote woorden te gebruiken is in Huysmans optiek dus niet meer dan een manier om de praktijk van een richting te voorzien, een normatieve basis van waaruit beslissingen genomen kunnen worden en idealen vormgegeven. De bewoordingen van het Unesco-manifest zijn op verschillende manieren ook het Nederlandse openbare bibliotheekwerk ingeslopen. In de beleidsteksten die vanaf 1994 verschijnen zijn ook grote verantwoordelijkheden en hoge verwachtingen te herkennen, die niet alleen gestaafd worden met grote maar ook nieuwe woorden.

⁸¹ Huysmans (2008): 39/40.

⁸² Huysmans (2008): 40.

2 Trends in het bibliotheekwerk

Het tweede hoofdstuk gaat in op de belangrijkste trends die het bibliotheekwerk hebben beïnvloed, beïnvloeden en zullen beïnvloeden. De beleidsteksten die geschreven zijn door en over de bibliotheek vormen het kader van dit hoofdstuk, wetenschappelijke literatuur voorziet doorlopend in achtergronden. De onderwerpen die aan bod komen zijn onder meer het inzetten van de bibliotheek als instrument in stadsvernieuwing en in de aanpak van maatschappelijke problemen, de groeiende bewijslast van de bibliotheek, de verzakelijking van het discours en de implementatie van marketingtaal, de kelderende subsidies, de concurrentie met het internet en met organisaties die met de bibliotheek concurreren om de fysieke ruimte, de fysieke ruimte zelf, gebruikscijfers en kanttekeningen bij die cijfers, en tot slot het imago van de bibliotheek.

2.1 Vernieuwing

Tegen het einde van de twintigste eeuw signaleert de Raad voor Cultuur een gebrek aan onderlinge samenhang in het bibliotheekwerk. De bestuurlijke versnippering zou leiden tot inefficiëntie en de Raad gaat zelfs zover te stellen dat het stelsel in de huidige vorm haar maatschappelijke positie niet zal kunnen behouden.⁸³ In 1998 brengt de Raad een advies uit waarin een nieuwe bestuurlijke structuur wordt gepresenteerd. Dat het advies op weerstand stuit ligt niet aan de inhoud: de uitdagingen waar de sector voor staat (ontlezing, de opkomst van het internet en de snel groeiende informatiemaatschappij) worden door alle betrokkenen onderkend. Het is de voorgestelde oplossing, centralisatie, die vrijwel unaniem afgewezen wordt, vooral vanwege zorgen om de gevolgen ervan voor de lokale bestuurlijke verankering.⁸⁴ Er wordt een stuurgroep ingesteld die tot een breed gedragen herontwerp van het advies moet komen. In 2000 presenteert de Stuurgroep herstructurering openbaar bibliotheekwerk ('de commissie-Meijer') het rapport *Open poort tot kennis*. De gekozen titel is veelzeggend: het haakt in op het Unesco-ideaal van de bibliotheek als plaatselijke toegangspoort tot kennis. Het rapport is het startschot voor een omvangrijke bestuurlijke en inhoudelijke herstructurering van het bibliotheekstelsel.

De commissie-Meijer vergelijkt het bibliotheekwerk met een verzameling 'losse stenen' die bijeengeraapt zijn tot een 'wankele bouwval'.⁸⁵ Om de maatschappelijke uitdagingen het hoofd te kunnen bieden moet het stelsel sterker en slagvaardiger worden. De oplossing ziet de Stuurgroep in de nieuw te vormen basisbibliotheken, 'zelfstandige organisatie[s] met één of meer vestigingen die in één of meer gemeenten een bibliotheekvoorziening aanbiedt'.⁸⁶ Dit lijkt een simpele eis waaraan de meeste bibliotheekorganisaties als vanzelf voldoen, ware het niet dat er prestatie-eisen aan de definitie gekoppeld worden. Bibliotheken die zich een basisbibliotheek willen noemen moeten aan een basiskwaliteitsniveau van functioneren voldoen. Het aanbieden van alle kernfuncties, minimale openingstijden, een professionele personele bezetting, een eigen bibliotheekbeleid vastgelegd in beleidsstukken en structureel gebruikersonderzoek zijn de eisen die de minimale ondergrens van functioneren aangeven.⁸⁷ Bibliotheken die hier niet zelfstandig in kunnen slagen en bibliotheken die een te klein verzorgingsgebied bedienen zullen moeten fuseren. 'Zo groot als nodig en zo klein als mogelijk' is de vuistregel: een basisbibliotheek moet een minimaal verzorgingsgebied hebben van

⁸³ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk. (2000) *Open poort tot kennis. Advies Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk*. Den Haag: Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk: 43.

⁸⁴ Huysmans (2008): 21.

⁸⁵ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 13.

⁸⁶ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 7.

⁸⁷ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 27.

30.000 tot 35.000 inwoners.⁸⁸ Schaalvergroting is noodzakelijk om de bibliotheek ook in de toekomst een ‘deskundige kenniswegwijzer en kwaliteitsbewaker’ te laten zijn, schrijft de Stuurgroep.⁸⁹

In 2001 wordt de bestuurlijke herstructurering zoals voorgesteld door de commissie-Meijer vastgelegd in het *Koepelconvenant herstructurering openbaar bibliotheekwerk*. Er wordt structureel geld beschikbaar gesteld voor bibliotheekvernieuwing, het overkoepelende begrip voor dat wat in de praktijk vooral neerkomt op basisbibliotheekvorming.⁹⁰ In 2004 wordt in een aanvulling op het convenant het nieuwe spoor duidelijker verwoord: inhoudelijke vernieuwing vraagt in eerste instantie om stelselvernieuwing, is de gedachte.⁹¹ Samenhang, schaalvergroting, efficiëntie en profilering zijn opnieuw kernbegrippen. Uit het koepelconvenant komt in 2005 de *Richtlijn voor basisbibliotheken* voort. In hetzelfde jaar krijgt branchevereniging NBLC haar huidige naam: Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB). Belangrijk aan de Richtlijn is dat de vijf kernfuncties voor het eerst expliciet worden benoemd. Terwijl deze functies in *Open poort tot kennis* nog waren geformuleerd langs de beperkte lijnen van ‘collectiebeheer’, ‘beschikbaar stellen informatie’, ‘ledenadministratie’ en ‘uitleen van media’, is de kern van de bibliotheek nu samengevat in de volgende vijf kernfuncties:⁹²

1. Warenhuis van kennis en informatie;
2. Centrum voor ontwikkeling en educatie;
3. Encyclopedie van kunst en cultuur;
4. Inspiratiebron van lezen en literatuur;
5. Podium voor ontmoeting en debat.⁹³

De Richtlijn is een streefbeeld, geen droombeeld, schrijven de auteurs.⁹⁴ Toch wordt in soms opvallend strenge bewoordingen benadrukt dat ‘elke zichzelf respecterende basisbibliotheek’ alle vijf de kernfuncties moet uitdragen; kiezen is niet mogelijk.⁹⁵ Huysmans zet vraagtekens bij deze verplichting door terecht op te merken dat dit niet voor elke bibliotheek financieel, organisatorisch of praktisch haalbaar is.⁹⁶ Toch is het volgens Huysmans’ eigen opvatting belangrijk om een normatieve missie te formuleren, omdat dat het handelen van een organisatie richting geeft. De vijf kernfuncties zijn in feite een operationalisering van de maatschappelijke rol die de branche ziet voor zichzelf. Met de Richtlijn bestaat er niet alleen voor het eerst een afgebakend en helder verwoord ideaal, maar ook de mogelijkheid om het functioneren van de bibliotheek te toetsen aan enigszins concrete criteria. De auteurs van de Richtlijn verwachten dat er uiteindelijk slechts enkele bibliotheken zullen ontstaan die aan alle onderdelen van haar maatschappelijke taak een volledige invulling geven,

⁸⁸ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 8.

⁸⁹ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 17.

⁹⁰ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten [OCW, IPO & VNG]. (2001) *Koepelconvenant herstructurering openbaar bibliotheekwerk*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten.: 1.

⁹¹ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten [OCW, IPO & VNG]. (2004) *Aanvulling koepelconvenant herstructurering openbaar bibliotheekwerk*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten: 2.

⁹² Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 52/53.

⁹³ Vereniging van Openbare Bibliotheken & Vereniging van Nederlandse Gemeenten [VOB & VNG]. (2005) *Richtlijn voor basisbibliotheken*. Den Haag: Vereniging van Openbare Bibliotheken & Vereniging van Nederlandse Gemeenten: 6/7.

⁹⁴ VOB & VNG (2005): 5.

⁹⁵ VOB & VNG (2005): 14.

⁹⁶ Huysmans (2008): 44.

'[m]aar dat zijn dan wel schitterende bibliotheken. Niet alleen een wervend visitekaartje voor de gemeente, ook een slagvaardig beleidsinstrument'.⁹⁷

2.1.1 'How Far Can We Stretch the Public Library?'

Volgens de Richtlijn zijn beleidsmakers nog onvoldoende doordrongen van het potentieel van de bibliotheek in de aanpak van maatschappelijke uitdagingen.⁹⁸ Historisch gezien is de bibliotheek echter altijd al een beleidsinstrument geweest: de normatieve opdracht van de bibliotheek werd al ten tijde van de leeszalen aangegrepen om haar een emancipatoire kracht toe te schrijven. De Richtlijn zegt wat dit betreft dus niets nieuws door de stimulerende werking op burgerschap en sociale cohesie te benoemen. Ook de koppeling met economische groei is niet nieuw.⁹⁹ Wel lijken de verwachtingen hoger geworden: een goed functionerende bibliotheek levert niet alleen een bijdrage aan sociale en economische kwaliteit, maar wordt nu ook geacht bij te dragen aan de ruimtelijke kwaliteit van een omgeving.¹⁰⁰ Wat ook verschilt is dat de maatschappelijke rol van de bibliotheek steeds breder wordt opgevat. 'Over zo goed als elk onderwerp zijn boeken gepubliceerd', stelt de Richtlijn in een vergezochte poging te onderbouwen dat de bibliotheek niet alleen een mogelijke samenwerkingspartner is voor alle mogelijke partners, maar ook op allerlei urgente beleidsvragen een antwoord kan bieden. De bibliotheek mag dan wel het 'natuurlijke middelpunt' van het culturele en maatschappelijke netwerk zijn, zoals de Richtlijn haar noemt, maar zij staat in dit netwerk niet alleen.¹⁰¹ Niet elke lacune kan zomaar opgevuld worden door de bibliotheek, hoe vanzelfsprekend of aantrekkelijk deze oplossing ook mag lijken. Of zoals Claartje Bunnik en Edwin van Huis in de Boekman-publicatie *Niet tellen maar wegen. Over de zin en onzin van prestatieafspraken in de culturele sector* (2011) aanbevelen: 'Sta niet toe dat cultuur een pakjesezel van allerlei maatschappelijke belangen en eisen wordt'.¹⁰²

Een basisbibliotheek is een wezenlijk andere publieke voorziening dan de traditionele bibliotheek, die 'ten onrechte nog in de hoofden van velen voortleeft', stellen de auteurs van de Richtlijn.¹⁰³ Omdat dezelfde ideeën wel vaker makkelijker voet aan de grond krijgen door frisse bewoordingen, introduceert de Richtlijn een nieuw vocabulaire. Het doet enigszins aan als een truc, maar de werking ervan is bewezen en het helpt bij het maken van een voorstelling van de nieuw ingeslagen weg. In de *Richtlijn voor basisbibliotheken* zijn bibliotheekmedewerkers geen bibliotheekmedewerkers meer maar 'cultuurdragers', 'netwerkers' en 'makelaars in kennis en cultuur'.¹⁰⁴ Een bibliotheek is geen bibliotheek meer maar een 'kenniswarenhuis', 'visitekaartje' of 'virtueel en fysiek marktplein'.¹⁰⁵ In een basisbibliotheek moet men kunnen lezen, leren, studeren, werken, ontspannen, ontmoeten, praten, stil zijn, vragen stellen, films kijken, kunst beleven, theater bezoeken, muziek maken en koffiedrinken. 'How Far Can We Stretch the Public Library?', is de treffende ondertitel van een artikel van de Amerikaanse antropoloog Shannon Mattern.¹⁰⁶ Moeten we de bibliotheek wel zo veel vragen stellen, haar betekenis zo ver willen oprekken? Willen we dat de bibliotheek een warenhuis,

⁹⁷ VOB & VNG (2005): 14.

⁹⁸ VOB & VNG (2005): 42.

⁹⁹ VOB & VNG (2005): 9.

¹⁰⁰ VOB & VNG (2005): 15.

¹⁰¹ VOB & VNG (2005): 20/21.

¹⁰² Bunnik, Claartje & Edwin van Huis. (2011) *Niet tellen maar wegen. Over de zin en onzin van prestatieafspraken in de culturele sector*. Amsterdam: Boekmanstudies: 20.

¹⁰³ VOB & VNG (2005): 42.

¹⁰⁴ VOB & VNG (2005): 18/24.

¹⁰⁵ VOB & VNG (2005): 27/13.

¹⁰⁶ Mattern, Shannon. (2014) 'Library as Infrastructure. Reading Room, Social Service Center, Innovation Lab. How Far Can We Stretch the Public Library?', in: *Places Journal*, juni: 188.

centrum, encyclopedie, inspiratiebron én podium is? Natuurlijk bestaat de mogelijkheid dat de bibliotheek dit allemaal altijd al was, maar dat er simpelweg nog geen klinkende, al dan niet nieuwe woorden voor bestonden. De taal die we gebruiken om zaken te duiden heeft invloed op de zaken zelf. Beleidsteksten zoals de Richtlijn beïnvloeden het denken over bibliotheken en het is belangrijk om stil te staan bij de ideologische implicaties ervan.

2.2 Het gebouw

De Richtlijn erkent dat de bibliotheek voor veel gebruikers nog altijd samenvalt met het gebouw.¹⁰⁷ Dat de bibliotheekgebouwen zelf ook van belang zijn, bewijst de geschiedenis: de aanzienlijke groei van de sector in de jaren zestig en zeventig was deels een direct gevolg van de nieuwbouw. De publieke investeringen gaven de nieuw ingeslagen weg een fysieke verschijningsvorm en erkenden het belang van het instituut. Een bibliotheekgebouw is namelijk niet alleen de belichaming van een maatschappelijke functie, maar belichaamt ook de institutionalisering van die functie, schrijft Huysmans.¹⁰⁸ Op een bepaalde manier is architectuur ideologie in materiële vorm. Een bibliotheek is daarom niet simpelweg een noodzakelijke behuizing van een collectie, maar een symbool van dat wat een gemeenschap genoeg waardeert om het een prominente plek en weloverwogen uiterlijk te geven.¹⁰⁹ Ook het gebouw zelf is niet neutraal: via architectuur en ontwerp wordt opzettelijk een discours geconstrueerd en een culturele identiteit uitgedragen. Zo versterken de herkenbare bogen, glas-in-loodramen, plafondschilderingen en muurhoge donkerhouten boekenkasten van de statige, meer traditionele gebouwen het mythische imago van de bibliotheek. Relevanter echter, in het kader van dit onderzoek, zijn de nieuwe bibliotheekgebouwen. Gebouwen speciaal gebouwd met een bepaalde functie in het achterhoofd zijn leesbaar als de zichtbare en tastbare uiting van die functie, en breder, van de idealen van de gemeenschap die het gebouw bouwde.

Tegen het einde van de twintigste eeuw verandert de wereld wederom ingrijpend. Globalisering, de opkomst van het internet, verbeterde communicatiemiddelen en nieuwe technologieën dwingen steden met elkaar te concurreren in de strijd om bewoners, bezoekers en toeristen. Gevolg is een verschuiving in stadsplanningsbeleid, stellen drie Deense onderzoekers in 'The role of public libraries in culture-led urban regeneration' (2012).¹¹⁰ Om zich te kunnen onderscheiden zijn steden zich steeds meer actief gaan positioneren als culturele en creatieve havens, als progressief en toekomstgericht.¹¹¹ Binnen deze trend is architectuur geworden tot een instrument, tot een 'commodity' of product, zien de auteurs.¹¹² Geënceneerde skylines waarboven herkenbare gebouwen uittorenen zijn de regel geworden, liefst ambitieuze 'cutting-edge' gebouwen die een 'wow-effect' oproepen en veel bekijks trekken.¹¹³ Ook bibliotheken zijn geworden tot katalysator van stadsvernieuwing en 'branding', in de uiteindelijke hoop kapitaal aan te trekken. Kapitaal in de breedste, Bourdiaanse betekenis van het woord: behalve economisch is het vooral symbolisch kapitaal, status, waar om gestreden wordt. De onderzoekers onderscheiden drie deels overlappende strategieën die stedenplanners inzetten voor cultuurgestuurde stadsvernieuwing:

¹⁰⁷ VOB & VNG (2005): 19.

¹⁰⁸ Huysmans (2008): 26.

¹⁰⁹ Mattern (2014): 193.

¹¹⁰ Skot-Hansen, Dorte et al. (2013) 'The role of public libraries in culture-led urban regeneration', in: *New Library World*, 114, nr. 1/2: 7.

¹¹¹ Skot-Hansen et al (2013): 8/10.

¹¹² Skot-Hansen et al (2013): 9.

¹¹³ Skot-Hansen et al (2013): 7/9.

1. Icons

- different and unique;
- famous (or at least intended to be);
- of symbolic/aesthetic quality; and
- part of urban branding.

2. Placemakers

- active part of urban planning;
- contributing to urban diversity in mixed-use districts; and
- creating 'public domain' and new stages for experience.

3. Community vitalization

- boosting local identity and cohesion;
- addressing social and economic challenges; and
- initiating local innovation, creativity and co-operation.¹¹⁴

Het verschil tussen iconen en het wat moeilijker te vertalen 'placemakers' ('plaatsbepalers') ligt besloten in het doel waarmee het gebouw gebouwd wordt: bij plaatsbepalers is dit het ontwerpen van een publieke ruimte en de invulling van die ruimte, bij iconen ligt de nadruk op de buitenkant, op de esthetische kwaliteit. Iconische bibliotheken kunnen naast icoon ook plaatsbepaler zijn, maar niet elke plaatsbepaler heeft iconische kwaliteiten. De meeste bibliotheken vallen buiten beide definities. Zo noemen de auteurs de centrale vestiging van de Openbare Bibliotheek Amsterdam (OBA) niet meer dan een goed ontworpen 'landmark', een herkenningspunt in de stedelijke omgeving, geen plaatsbepaler en zeker geen icoon.¹¹⁵ Iconische bibliotheken wijken volkomen af van de mythische 'kennistempels' van weleer: ze zijn lichter vanbinnen, hoekiger en grilliger vanbuiten.¹¹⁶ Denk aan de openbare bibliotheek van Seattle, de nationale bibliotheek van Minsk, de 'Zwarte Diamant' van Kopenhagen en Nederlands eigen Forum Groningen. Deze bibliotheken zijn geen statige stilteruimtes, maar bruisende culturele knooppunten.

2.2.2 Ruimte

In iconische bibliotheken vindt een verschuiving plaats van een focus op collectie naar een focus op connectie en creativiteit, zien de Denen.¹¹⁷ Nieuwe gebouwen moeten deze nieuwe idealen niet alleen uitwendig uitdragen: er worden ook andere eisen gesteld aan de binnenruimte van de bibliotheek. Op een bepaalde manier is de toekomst van bibliotheken de toekomst van het denken over lezen, leren, informeren en onderwijzen. Leren wordt in steeds mindere mate beschouwd als een individuele, solitaire activiteit. Liever leert men nu actief, spelenderwijs en in groepsverband.¹¹⁸ Steeds meer kennis wordt opgedaan buiten het boek, buiten de geijkte kaders en aan de hand van ervaringen. Creativiteit en samenwerking staan voorop, de incorporatie van nieuwe technologieën en verschillende soorten media is al lang niet meer weg te denken.¹¹⁹ Nieuwe sociale functies kunnen nieuwe fysieke infrastructuren noodzakelijk maken, schrijft Mattern.¹²⁰ Moderne bibliotheken stellen

¹¹⁴ Skot-Hansen et al (2013): 10/12/13.

¹¹⁵ Skot-Hansen et al (2013): 12/13.

¹¹⁶ Skot-Hansen et al (2013): 10.

¹¹⁷ Skot-Hansen et al (2013): 17.

¹¹⁸ Figueroa, Miguel et al. (2015) 'Forecasting the Future of Libraries', in: *American Libraries*, 46, nr. 3/4: 38.

¹¹⁹ Figueroa et al (2015): 30.

¹²⁰ Mattern (2014): 193.

andere ruimtelijke eisen: de maatschappelijke ontwikkelingen vragen om informele, gedeelde leeromgevingen en multifunctionele, flexibele ruimtes.

Ook de Richtlijn besteedt aandacht aan het gebouw zelf en somt op waaraan de binnenruimte van een basisbibliotheek idealiter moet voldoen. Naast de infobalies en ontvangstruimte of aula moet het gebouw verschillende ruimtes met wisselende bestemmingen bevatten, liefst ook een tentoonstellingsruimte, podium en filmzaal.¹²¹ Een goede bewegwijzering mag niet ontbreken, net als de beschikbaarheid van thee en koffie.¹²² Ook moeten er rustige studieplekken met computers en koptelefoons beschikbaar zijn.¹²³ De inrichting moet een zekere aantrekkingskracht hebben; niet te hoge kasten bijvoorbeeld en liefst een frontale opstelling van de collectie. Behalve dat laatste wordt er over de boeken amper iets gezegd. In wetenschappelijke literatuur wordt een vergelijkbare formule gehanteerd: een succesvolle moderne bibliotheek heeft grote, lichte ruimtes, ruime werkplekken, comfortabele stoelen, voldoende stopcontacten en een stabiele internetverbinding. Ruimtelijk ritme wordt op prijs gesteld, zoals de gelijkmatige verdeling en herhaling van meubilair.¹²⁴ Aan de collectie of de presentatie ervan worden geen specifieke eisen gesteld. Het enige dat af en toe genoemd wordt is de positieve invloed van de nabijheid van boeken op de productiviteit, zelfs als er geen gebruik van ze wordt gemaakt. In *Minds Alive: Libraries and Archives Now* (2020) stelt historicus Nigel Raab: 'visiting a library is not about pulling a book off the shelf, but rather about integrating oneself into a physical environment in which books lie somewhere on the shelf'.¹²⁵ De mogelijkheid bestaat dat boeken zo'n inherent onderdeel zijn van de bibliotheek dat het woorden overbodig maakt. Dit maakt het niet minder interessant dat in het gesprek over de ruimte van de bibliotheek de boeken geen grotere rol spelen dan dat ze 'ergens' ongelezen op een plank liggen.

Men is gewend geraakt aan gecontroleerde omgevingen, aan bewust construeerde ruimtes, schrijft Raab. Omdat er in bibliotheken weinig visuele of auditieve prikkels zijn, worden ze ervaren als open ruimtes waar individuen hun eigen tijd en ruimte kunnen vormgeven.¹²⁶ Bibliotheken worden geassocieerd met vrijheid: vrijheid om je eigen weg te zoeken en je eigen informatie te vinden. Het zijn niet-oordelende ruimtes waar je anoniem kunt zijn in gezelschap, waar individuele bezigheden publiekelijk plaatsvinden.¹²⁷ Boeken die elkaar inhoudelijk tegenspreken staan vredig naast elkaar, mensen met fundamenteel verschillende ideeën werken rustig aan dezelfde tafel, schrijft James H. Billington in 'The Modern Library and Global Democracy'.¹²⁸ Er gaat een bepaalde intimiteit uit van de bibliotheek, niet in de laatste plaats omdat het lenen van boeken die anderen eerder leenden het gevoel van gemeenschappelijkheid versterkt. '[W]e still primarily think of space as empty until we fill it with things', merkt de Amerikaanse professor James K. Elmborg treffend op.¹²⁹ De ruimte van de bibliotheek is niet 'leeg' en ook niet neutraal. De kwaliteit van het licht, de kleuren, de akoestiek en het comfort of discomfort van het meubilair zijn meer dan alleen instrumenten van ontwerpers om

¹²¹ VOB & VNG (2005): 26/20/35.

¹²² VOB & VNG (2005): 30/38.

¹²³ VOB & VNG (2005): 19.

¹²⁴ Beaudry, Guylaine. (2020) 'Academic Library Spaces, Digital Culture, and Communities', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 26.

¹²⁵ Raab, Nigel. (2020) 'Digital Research with All Our Senses: How the Archivist, the Historian, and the Librarian Can Work Together on the New Frontier', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 150.

¹²⁶ Raab (2020): 149.

¹²⁷ Beaudry (2020): 24.

¹²⁸ Billington, James H. (2015) 'The Modern Library and Global Democracy', in: Alice Crawford (ed.), *The Meaning of the Library. A Cultural History*. Princeton/Oxford: Princeton University Press: 263.

¹²⁹ Elmborg, James K. (2011) 'Libraries as the Spaces Between Us: Recognizing and Valuing the Third Space', in: *Reference & User Services Quarterly*, 50, nr. 4: 349.

een ruimtelijke visie tot uiting te brengen: ze beïnvloeden ook het gedrag van de gebruikers.¹³⁰ Dit omvat meer dan de nooduitgangsymbolen en bordjes die aangegeven waar al dan niet gegeten of gedronken mag worden. Een bibliotheek is net als elke andere publieke ruimte geconstrueerd uit sociale en culturele codes. Zo wordt er een zekere mate van productiviteit verwacht, ga je niet pal naast iemand zitten als er verderop plek is en verlaat je de stilteruimte als je gebeld wordt. Ongeschreven gedragsregels definiëren de ruimte net zo sterk als de tastbaardere structuren van tafels, stoelen en stopcontacten, en ook deze regels beïnvloeden ons denken over de bibliotheek.

2.3 Van vernieuwing naar innovatie en van gebruiker naar ‘klant’

Het is van belang om aandacht te besteden aan het bibliotheekgebouw zelf omdat in de jaren die volgen op de publicatie van de Richtlijn er een heel ander deel van de bibliotheek in de belangstelling komt te staan, namelijk: de digitale bibliotheek. In 2008 wordt dit onderscheid expliciet in het rapport van de Adviescommissie Bibliotheekinnovatie, *Innovatie met effect*. Het bibliotheekwerk wordt nadrukkelijk opgedeeld in de fysieke bibliotheeklocaties enerzijds en de plaatsonafhankelijke digitale bibliotheek anderzijds. De bibliotheek houdt niet langer op bij de grenzen van haar gebouw. Omdat het internet overal is en inefficiëntie vanwege losse, gelijksoortige initiatieven vermeden moet worden, wordt voor het realiseren van een digitale infrastructuur teruggeslagen op centrale regie.¹³¹ Hiermee wordt de verantwoordelijkheid, een aantal jaar eerder nog nadrukkelijk door-gedecentraliseerd naar de basisbibliotheken, opnieuw weggenomen van de gemeenten. Op dit bestuurlijke aspect na richt het rapport zich voornamelijk op de inhoud van het stelsel. Het begrip bibliotheekvernieuwing maakt plaats voor bibliotheekinnovatie. In 2008 is het in feite tien jaar eerder gestarte proces van bibliotheekvernieuwing en basisbibliotheekvorming afgerond: de PBC's zijn omgevormd naar provinciale serviceorganisaties (PSO's) en van de 542 bibliotheekorganisaties die Nederland in 2000 nog telde, resteren er nog een krappe tweehonderd. Nu de stelselvernieuwing niet langer de focus is, moet volgens de commissie het volledige budget ingezet worden op inhoudelijke vernieuwing.¹³² Het is, met andere woorden, tijd voor de volgende fase: innovatie.

2.3.1 Marktdenken en verzakelijking

Het opvallendst aan *Innovatie met effect* is dat de bibliotheekgebruiker opeens consequent ‘klant’ genoemd wordt. Deze opmerkelijke verschuiving in terminologie past binnen een bredere trend: de commerciële sector en bijbehorende vocabulaire zijn het discours over de openbare bibliotheek binnengedrongen. Een nieuwe trend is dat niet, Schneiders eindigde er zijn betoog mee.¹³³ Bunnik en Van Huis stellen dat de overheid al sinds de jaren tachtig uit is op meer marktwerking in de publieke sector, en dat aan deze economische argumentatie rond 2000 ook een bestuurlijk jargon werd toegevoegd.¹³⁴ In *Open poort tot kennis* uitte zich dat in de terugkerende vergelijking met winkels. Succesvolle winkels worden succesvol door aandacht te besteden aan de wensen van de gebruikers, door marktonderzoek, door deskundigheid, efficiënte inkoop, slim gebruik van ICT, en niet te vergeten door modewoord cultureel ondernemerschap.¹³⁵ Bibliotheken kunnen succesvoller worden door bij het maken van beleidskeuzes af te kijken bij succesvolle marktpartijen, is de gedachte. Maar spreekt uit de poging om een bibliotheek een winkel na te laten bootsen in feite geen gebrek aan vertrouwen in de bibliotheek als bibliotheek? Ook in de *Richtlijn voor basisbibliotheken* werd

¹³⁰ Beaudry (2020): 25.

¹³¹ Adviescommissie Bibliotheekinnovatie (2008): 18/11.

¹³² Adviescommissie Bibliotheekinnovatie (2008): 9.

¹³³ Schneiders (1990): 230/231.

¹³⁴ Bunnik & Van Huis (2011): 28.

¹³⁵ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 12.

inspiratie gehaald uit de commerciële sector. De formule van het warenhuis biedt een goed uitgangspunt, stellen de auteurs, ‘met kenmerken als toegankelijkheid, trendgevoeligheid, een breed en diep assortiment, overzichtelijke presentatie, aankleding en entourage die inhaken op koopgemak, deskundig personeel en prettige openingstijden’.¹³⁶

Ook in *Innovatie met effect* valt het toenemende gebruik van bewoordingen geleend uit de economie en het bedrijfsleven op. De bibliotheek wordt op een bepaald moment zelfs een ‘sterk merk’ genoemd.¹³⁷ ‘Iedereen heeft direct een beeld bij de bibliotheek’, licht de commissie deze bewoording toe. Het valt niet te ontkennen dat bibliotheken herkenbare instituten zijn die een stevige reputatie hebben en zich duidelijk onderscheiden van andere organisaties. Tegelijkertijd wordt de rol van de openbare bibliotheek steeds diffuser, zeker nu deze, zoals Mattern constateerde, steeds meer opgerekt wordt. ‘In bepaalde opzichten is de bibliotheek een boekhandel, kiosk, muziekwinkel en internetcafé ineens geworden’, werd er in *Open poort tot kennis* opgemerkt.¹³⁸ Ook al valt ook deze observatie niet te ontkennen, het voelt toch onnatuurlijk om op deze manier na te denken over de bibliotheek. Er bestaat een collectief beeld van de bibliotheek als een van de weinige plekken, zo niet de enige plek, waar men welkom is zonder geld te hoeven betalen.¹³⁹ Winkels, warenhuizen, boekhandels, kiosken, muziekwinkels en internetcafés hebben in ieder geval één ding gemeen: het zijn commerciële instanties die hun keuzes baseren op winstbejag. Bibliotheken hebben geen winstoogmerk. Waar komt dan de neiging vandaan om bibliotheken te vergelijken met warenhuizen, winkels en andere winstgevendende marktpartijen?

Men zou het antwoord op deze vraag kunnen zoeken in de maatschappelijke omstandigheden waar de trend uit voortkomt. Dat de bibliotheek zich volledig zou onttrekken aan de economische belangenstrijd, is namelijk niet helemaal waar. Omdat ze gefinancierd wordt uit publieke middelen, is het stelsel op een bepaalde manier juist ongelooflijk kwetsbaar voor economische belangen. Bibliotheken zijn nagenoeg volledig afhankelijk van subsidies. Deze afhankelijkheid brengt ook een afhankelijkheid van economische groei of krimp, maatschappelijke trends en bestuurlijke welwillendheid met zich mee. Omdat bibliotheken weinig mogelijkheden hebben om via het genereren van eigen inkomsten hun bestaan te garanderen, zijn ze afhankelijk van de publieke en bestuurlijke opinie die haar de mogelijkheid geeft voort te bestaan. Mogelijk is het marktdenken een noodzakelijk gevolg van een cultuuromslag waarmee niet alleen de bibliotheek kampt. Het maatschappelijk belang van kunst en cultuur is niet langer vanzelfsprekend, of zoals Huysmans stelt:

Publieke voorzieningen zijn niet langer ‘heilig’. In de liberale marktideologie stelt men de vraag naar de legitimiteit van de ‘marktverstoring’, die van het goedkoop ter beschikking stellen van boeken en andere informatie- of cultuurdragers uitgaat. Het beroep op grondrechten biedt daarvoor niet voldoende tegenwicht.¹⁴⁰

Culturele instellingen moeten hun bijdrage aan de maatschappij bewijzen, net als andere sectoren dat moeten.¹⁴¹ Dat is op zich natuurlijk geen vreemde eis, ware het niet dat het bestaande (lees: beperkte) instrumentarium om waarde te meten en overdraagbaar te maken, vaak geen recht doet aan de cultuur. Subsidiërende overheden vragen om cijfers en benchmarkgegevens, stellen prestatie-eisen en resultaatafspraken op, maar laten daarin weinig ruimte voor maatstaven anders dan

¹³⁶ VOB & VNG (2005): 24.

¹³⁷ Adviescommissie Bibliotheekinnovatie (2008): 23/24.

¹³⁸ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 12.

¹³⁹ Koscijew, Marc. (2020) ‘The Public Library’s Enduring Importance’, in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 35.

¹⁴⁰ Huysmans (2008): 77.

¹⁴¹ Bunnik & Van Huis (2011): 12.

kwantitatieve. We moeten weg van deze ‘papieren werkelijkheid’ stellen Bunnik en Van Huis, het gesprek opzoeken, de wereld achter de cijfers.¹⁴² Zolang er geen goede indicatoren zijn om de kwalitatieve aspecten, de effecten van cultuur en de subjectieve beleving ervan te meten, blijft de cultuur gebonden aan een rationele, statische taal. Ook bibliotheken moeten verantwoording afleggen, bewijzen dat de onkosten een waardevolle investering zijn, ‘kortom: laten zien wat de gemeenschap terugkrijgt voor alle euro’s belastinggeld die in de bibliotheek worden geïnvesteerd’, schrijft Marjolein Oomes, kennisadviseur bij de KB.¹⁴³ De bewoordingen en toon van de behandelde beleidsteksten doen soms aan als een wanhoopspoging om het maatschappelijk belang te benadrukken en daarmee het bestaansrecht van de bibliotheek veilig te stellen. Een economische benadering en het bijbehorende jargon kan bibliotheken helpen om symbolisch kapitaal te verwerven en dat recht voor zichzelf op te eisen. Of het kwaad kan om een meer commerciële insteek van bibliotheken te verwachten, is afhankelijk van hoe deze trend zich verder ontwikkelt. Het kan nuttig zijn om binnen de branche een economisch bewustzijn te creëren, zeker als dat het instituut versterkt en het positieve gevolgen heeft voor het voortbestaan ervan. Problematisch wordt het als bibliotheken beoordeeld worden op hun commerciële kwaliteiten en tastbare opbrengsten. En dat gebeurt steeds vaker.

2.3.2 Subsidies en bezuinigingen

In 2008 is het proces van bibliotheekvernieuwing voltooid en vallen de bijkomstige subsidies dus voor het eerst in jaren weg. De financiële crisis slaat toe, gemeenten krijgen er steeds meer taken bij en de toch al krappe gemeentelijke budgetten worden nog krappere. Uit onderzoek naar de verwachte bezuinigingen van gemeenten en provincies op kunst en cultuur blijkt dat de bibliotheek veruit het meeste wordt genoemd: maar liefst driekwart van de gemeenten geeft aan te gaan bezuinigen op het bibliotheekwerk.¹⁴⁴ De branche zelf signaleerde al dat eind 2009, begin 2010 ruim 93 procent van de basisbibliotheken te maken zal krijgen met bezuinigingen.¹⁴⁵ Aanvankelijk zal dit vooral op collectie, openingstijden en personeel zijn, maar een kwart van de gemeenten verwacht ook genoodzaakt te zijn vestigingen te sluiten.¹⁴⁶ Ook als een gemeente ervoor kiest een bibliotheek open te houden, zullen gebruikers geconfronteerd worden met grotere afstanden, hogere kosten, kortere openingstijden, kleinere en verouderde collecties en een smaller activiteitenaanbod.¹⁴⁷ De vastgestelde of aangekondigde bezuinigingen verschillen zo sterk van karakter per afzonderlijke gemeente of provincie, dat de invloed van politieke belangen niet mag worden uitgesloten.¹⁴⁸ ‘Elke gemeente kijkt anders naar de bibliotheek en die visie kan ook omslaan’, citeert Boekman-auteur Robbert Van Heuven de directeur van FlevoMeer Bibliotheek.¹⁴⁹ Sommige gemeenten kiezen ervoor activiteiten te laten vallen en zich weer meer op de traditionele uitleenfunctie te richten, andere besluiten juist op deze functie te besparen. Sommige gemeenten sluiten bepaalde vestigingen om zo één kwalitatief hoogwaardige centrale vestiging in stand te kunnen houden, andere vinden niet eens

¹⁴² Bunnik & Van Huis (2011): 24/97.

¹⁴³ Oomes, Marjolein. (2015) *De maatschappelijke waarde van openbare bibliotheken in Nederland. Een enquêteonderzoek*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek: 27/6.

¹⁴⁴ Bogaart, Alwien & Annelies van der Horst. (2011) *Bezuinigingen van gemeenten en provincies op kunst en cultuur*. Amsterdam: DSP-groep BV: 14.

¹⁴⁵ Kasperkovitz, Johanna. (2010) *Een krimpend perspectief. Gemeentelijke bezuinigingen op openbaar bibliotheekwerk in de periode 2010-2013*. Amersfoort: Kasperkovitz beleidsonderzoek en advies: 7.

¹⁴⁶ Kasperkovitz (2010): 14.

¹⁴⁷ Kasperkovitz (2010): 18/19.

¹⁴⁸ Kasperkovitz (2010): 17.

¹⁴⁹ Van Heuven, Robbert. (2015) ‘Openbare bibliotheek zoekt partners’, in: *Boekman 102. People’s Palaces, de nieuwe functie van openbare bibliotheken als hart van de gemeenschap*: 29.

de centrale vestiging een noodzaak en zouden de bibliotheekfuncties het liefst ondergebracht zien worden bij andere voorzieningen, zoals scholen en wijkcentra.¹⁵⁰ Aangezien de grootste kostenposten van bibliotheken huisvesting en personeel zijn (samen 73 procent), is dit niet geheel onbegrijpelijk.¹⁵¹ De gemaakte of verwachte keuzes spreken niet alleen van een fundamenteel verschil in het denken over bibliotheken maar werpen ook een voor dit onderzoek heel belangrijke vraag op: ligt de waarde van de bibliotheek besloten in het gebouw of in haar functies?

Financiële noodzaak wordt genoemd als belangrijkste reden om te bezuinigen.¹⁵² De ingrijpende aangekondigde bezuinigingen mogen dan wel onder overmacht geschaard worden, de 'ontheiliging' van culturele voorzieningen en de roep om kwantificering spelen ook een rol in de beleidskeuzes. De waarde van cultuur is niet meer vanzelfsprekend en de beschikbare cijfers wijzen ondubbelzinnig op ontleding en snel verminderend gebruik. Door zich te beroepen op deze cijfers wordt het gemeenten gemakkelijk gemaakt om bezuinigingen op het bibliotheekwerk te rechtvaardigen. 'Een gemeente denkt dan al snel: er wordt minder uitgeleend, dus we kunnen wel op de bibliotheek bezuinigen', citeert Van Heuven dezelfde directeur.¹⁵³ Hiermee is het beoordelen van bibliotheken op hun tastbare opbrengsten niet langer een somber toekomstscenario. Gelukkig zijn er ook verschillende gemeenten die aangeven te willen investeren in kunst en cultuur. Het grote geld gaat echter met name naar herbestemming van erfgoed en ruimte, creatieve economie en het investeren in nieuwe cultuurgebouwen: wederom niet naar de inhoud. Het rapport wijst twee keer op de begeerde titel van culturele hoofdstad van Europa als drijfveer voor nieuwbouw.¹⁵⁴ Ook investeringen zijn niet belangeloos. Doel in dit geval is het verhogen van de status van de stedelijke omgeving, middel is het optrekken van imposante culturele iconen. 'Er is lokaal vaak meer aandacht en geld voor mooie nieuwe gebouwen dan voor de programmering die daar vervolgens een plek moet krijgen', schrijven Bunnik en Van Huis, hoe schrijnend dat ook is.¹⁵⁵

Hoe reageert de branche op de bezuinigingen die haar voortbestaan in gevaar brengen? Uit het eindrapport van beleidsonderzoeker en adviseur J.M. Kasperkovitz blijkt dat de bibliotheek nog weinig troeven in handen heeft. In het onderdeel 'Wat kunnen bibliotheken zelf doen?' raadt Kasperkovitz aan om door middel van een 'continue lokale lobby' de bibliotheek 'neer te zetten als logische partner van de gemeente'. Om subsidies te verantwoorden zou de bibliotheek er goed aan doen om intern meer met cijfers te werken, stelt ze ook.¹⁵⁶ Nog een aanbeveling is het ontwikkelen van modellen waardoor 'vergelijking met andere bibliotheken en met andere sectoren mogelijk is en waarmee bibliotheken aan hun gemeente kunnen laten zien wat zij te bieden hebben'. Ook roept Kasperkovitz de landelijke bibliotheekorganisaties op om pr-materiaal te ontwikkelen waarmee bibliotheken hun maatschappelijk belang beter zichtbaar kunnen maken.¹⁵⁷ De aanbevelingen omvatten in feite alle middelen die de bibliotheek nog bezit om draagvlak te ontwikkelen: lobbyen, kwantificatie, actieve marketing, het ontwikkelen van overdraagbare, sector-overstijgende concepten en het profileren van de bibliotheek als samenwerkingspartner of beleidsinstrument. Het is opvallend dat geen van de adviezen te maken heeft met de inhoud van het bibliotheekwerk: allemaal dienen ze om een bepaald besef bij externen teweeg te brengen. Onverwacht is het niet.

¹⁵⁰ Kasperkovitz (2010): 16/17.

¹⁵¹ KWINK groep. (2019) *Evaluatie Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen*. Den Haag: KWINK groep: 81.

¹⁵² Bogaart & Van der Horst (2011): 14.

¹⁵³ Van Heuven (2015): 27.

¹⁵⁴ Bogaart & Van der Horst (2011): 8.

¹⁵⁵ Bunnik & Van Huis (2011): 17.

¹⁵⁶ Kasperkovitz (2010): 23.

¹⁵⁷ Kasperkovitz (2010): 26/27.

Het toont nogmaals aan dat de bibliotheek voor haar voortbestaan niet langer kan vertrouwen op haar imago, onafhankelijke positie en verworven symbolische waarde.

2.3.3 Concurrentie

Het internet

Naast financiële druk is het vooral de toename van alternatieven die het noodzakelijk maakt voor de bibliotheek om zich actiever te positioneren. Halverwege de jaren negentig is er een speler bijgekomen in de informatievoorziening die in de jaren daarna aanzienlijk snel aan terrein wint: het internet. Bij onbeperkte toegang tot informatie denkt men nu aan het internet, niet langer aan de bibliotheek. Het is uitgerekend het fundament van de bibliotheek dat in haar noodzaak bevraagd en in haar bestaansrecht bedreigd wordt. Natuurlijk zijn er voldoende bewijzen dat nieuwe technologieën hun voorgangers vrijwel nooit helemaal verdringen. Film bestaat naast theater, televisie naast radio, de e-reader naast het fysieke boek. Dat neemt niet weg dat de bibliotheek er met het internet een geduchte concurrent bij heeft gekregen. Geducht, omdat ze in feite veel beter in staat is om de markt te bedienen, ziet Huysmans.¹⁵⁸ Op welke manier concurreert het internet met de bibliotheek en hoe beïnvloedt deze concurrentie het bibliotheekwerk?

In tegenstelling tot bibliotheken is het internet altijd 'open'. Geografische beperkingen zijn opgeheven: de fysieke locatie van een gebruiker vormt geen enkele belemmering meer voor toegang tot informatie. Het aanbod is oneindig, makkelijker doorzoekbaar en ook nog eens actueler. Opslaan is eenvoudiger, net als het verwijderen, kopiëren, plakken en onderling uitwisselen van informatie.¹⁵⁹ De belofte van overvloed, snelheid en gemak die het internet haar gebruikers doet, zal de bibliotheek simpelweg nooit kunnen nakomen.¹⁶⁰ Deels is het de materialiteit die haar in de weg staat: in tegenstelling tot de oneindige plankruimte van het internet beschikken bibliotheken niet over de fysieke capaciteit om meer dan een handvol exemplaren bestsellers te bezitten.¹⁶¹ Tegelijkertijd is ook het bedienen van nichemarkten voor de bibliotheek niet rendabel. Ook is het bewustzijn dat beleidsmakers al jaren bij bibliotheken proberen te realiseren ('leer je gebruiker kennen') voor zoekmachines veel eenvoudiger te verwezenlijken. Interactiviteit en cookies maken de wensen van gebruikers inzichtelijk en algoritmen staan zoekmachines toe actief op deze wensen in te spelen. Zo bezien is het internet misschien zelfs wel beter in staat om burgers van informatie te voorzien. Huysmans stelt dat publieke doelen, mits goed gereguleerd, prima door marktpartijen verwezenlijkt kunnen worden.¹⁶² Moet men de informatievoorziening dan maar aan het internet overlaten? Een nuttige vraag in dit geval is: wat zou er ontbreken aan een maatschappij zonder bibliotheek?

Het informatielandschap is vele malen groter geworden en de rol van de bibliotheek in de informatievoorziening juist kleiner.¹⁶³ Toch is het idee dat alles online te vinden is, misplaatst.¹⁶⁴ Het imago van overvloedige beschikbaarheid en 24-uurstoegankelijkheid staat een kritische benadering soms in de weg. Betaalmuren ontzeggen gebruikers toegang tot actuele informatie en geografische

¹⁵⁸ Huysmans (2008): 81.

¹⁵⁹ Huysmans (2008): 69.

¹⁶⁰ Huysmans (2008): 72.

¹⁶¹ Huysmans (2008): 81.

¹⁶² Huysmans (2008): 78/79.

¹⁶³ Crawford, Alice. (2020) 'Libraries – Why Bother?', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 15.

¹⁶⁴ Demers, Patricia & Toni Samek. (2020) 'Introduction', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 4.

restricties maken niet elke website voor iedereen bereikbaar.¹⁶⁵ Algoritmen manipuleren informatie en er ontstaan onbewust bubbels waaraan moeilijk te ontsnappen is.¹⁶⁶ ‘Google and its advertisers take you where they want you to go and not where you want to go’, schrijft Raab.¹⁶⁷ De hardnekkige subjectiviteit van zoekresultaten ontgaat de meeste gebruikers echter. Behalve ongereguleerd is het online aanbod fragmentarisch: het internet bestaat in feite uit grote hoeveelheden kleine stukjes informatie en het oneindige doorklikken en doorverwezen worden maakt samenhang ver te zoeken.¹⁶⁸ Bibliotheken daarentegen zijn geoefend in het aanbrengen van overzicht en het aanbieden van zorgvuldig overwogen classificatiesystemen. Zodoende spelen ze niet alleen een belangrijke rol in kwaliteitsgarantie, maar ook in de contextualisering van informatie. Daarnaast bezit het internet niet de permanentie die velen het toeschrijven.¹⁶⁹ Digitale materialen zijn vluchtiger en vergankelijker dan fysieke, veelal op manieren die we nog niet helemaal begrijpen, legt Billington uit.¹⁷⁰ Online informatie verandert van uiterlijk, raakt kwijt, verdwijnt. Zoekmachines hebben behoud niet als missie zoals bibliotheken dat wel hebben: ze geven enkel toegang tot de informatie van vandaag, niet die van gisteren, schrijft de Canadese professor Carolyn Guertin in *Minds Alive*.¹⁷¹

Huysmans merkt op dat de opdracht van de bibliotheek in feite ligt in dat wat in de economie ‘marktfalen’ heet. Een breed en maatschappelijk wenselijk aanbod dat voor iedereen beschikbaar is tegen relatief lage kosten, zou op de vrije markt nooit vanzelf tot stand komen.¹⁷² Als de markt voor lezen en literatuur volledig overgelaten zou worden aan marktpartijen is er geen enkele garantie dat de publieke waarden en de pluriformiteit intact blijven.¹⁷³ ‘Uitlenen is een middel, geen doel’, zei de directeur van FlevoMeer Bibliotheek.¹⁷⁴ Als informatie vinden je doel is, is het internet een prima middel. Voor bibliotheken echter is informatie niet het doel, maar een middel tot een ander, fundamenteel doel: burgers wegwijs maken in de veranderende maatschappij, culturele ontwikkeling en zelfontplooiing stimuleren en alle andere door Unesco geformuleerde waarden. De functie van de bibliotheek is veel breder dan alleen het onbeperkt toegang bieden tot informatie: ze biedt ook ruimte aan het verleden, aan de collectieve herinnering en gedeelde cultuur van een gemeenschap. Guertin noemt de rol van de bibliotheek drieledig: het verzamelen van materialen, het beschikbaar stellen van materialen en het beginnen van een gesprek over die materialen.¹⁷⁵ Het internet kan de bibliotheek niet een-op-een vervangen zonder een van deze voor de maatschappij onmisbare functies te verliezen.

De gebruiker

Dit neemt niet weg dat de nieuwe digitale mogelijkheden het bibliotheekgebruik hebben veranderd. Er zijn cijfers te over om dit te onderbouwen: sinds de komst van het internet halverwege de jaren negentig daalt elke meetbare vorm van bibliotheekgebruik gestaag.¹⁷⁶ Natuurlijk reikt de invloed van het internet verder dan alleen het informatiezoekgedrag. Nieuwe spelers als Facebook, YouTube en

¹⁶⁵ Frances, Sherrin. (2020) ‘Materiality and Virtuality’, in: Sherrin Frances (ed.), *Libraries amid Protest. Books, Organizing, and Global Activism*. Amherst: University of Massachusetts Press: 32.

¹⁶⁶ Koscieljew (2020): 39.

¹⁶⁷ Raab (2020): 155.

¹⁶⁸ Huysmans (2008): 73.

¹⁶⁹ Raab (2020): 154.

¹⁷⁰ Billington (2015): 262.

¹⁷¹ Guertin, Carolyn. (2020) ‘Wanderbibliotheken. Travelling Books and DIY Libraries’, in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 130.

¹⁷² Huysmans (2008): 176.

¹⁷³ Huysmans (2008): 180.

¹⁷⁴ Van Heuven (2015): 27.

¹⁷⁵ Guertin (2020): 130.

¹⁷⁶ Zie 2.4.1 Cijfers en kanttekeningen.

Netflix dingen nu ook mee in de strijd om de tijd van de gebruiker. De keuzemogelijkheden zijn aanzienlijk toegenomen en gecombineerd met de dalende hoeveelheid vrije tijd zijn de verhoudingen blijvend veranderd.¹⁷⁷ Uit de tijdsbestedingsonderzoeken waar Huysmans zich terugkerend op beroept blijkt dat mensen sowieso minder lezen, minder tijd besteden aan solitaire hobby's, minder sociale contacten hebben en minder (willen) participeren in het maatschappelijke leven.¹⁷⁸ Het internet is hier natuurlijk niet alleen verantwoordelijk voor. Soms staat de opmars van het internet zelfs volledig los van trends in mediagebruik. Zo werd ook midden jaren negentig het leenrecht ingevoerd. Deze vergoeding aan auteurs voor het beschikbaar stellen van hun auteursrechtelijk beschermde werken wordt deels doorberekend in de tarieven en heeft volgens Huysmans mogelijk bijgedragen aan het veranderende leengedrag.¹⁷⁹ Daarnaast kan de toegenomen welvaart verklaren dat er in plaats van geleend vaker gekocht wordt.¹⁸⁰ Maatschappelijke trends vinden niet plaats in een vacuüm en ook de bibliotheek wordt geraakt door ontwikkelingen als deze.

Het bibliotheekgebruik zelf, door die leden, leners en lezers die nog steeds (of opnieuw) kiezen voor en gebruikmaken van de bibliotheek, is ook veranderd. Deze verandering kan opgedeeld worden in twee aspecten: de vraag, verwachtingen en gedragspatronen van de gebruiker zelf, en de houding ten opzichte van de gebruiker, zowel door de branche als door beleidsmakers. Wat betreft het eerste aspect is het wederom de (positieve) ervaring met de digitale omgeving die nieuwe verwachtingen schept voor de bibliotheek. Het gebruiksgemak, de snelheid en de onafhankelijkheid van tijd en plaats die het internet gebruikers biedt, werken ook door in de eisen die aan de bibliotheek gesteld worden. Gebruikers verwachten dezelfde overvloed, actualiteit en 24-uurstoegankelijkheid en als deze niet geboden wordt, zijn alternatieven nooit ver weg.¹⁸¹ Daarnaast heeft de beschikbaarheid van en de ervaring met het internet bepaalde informatievaardigheden versterkt. De overvloed aan informatie dwingt mensen om te selecteren. Gebruikers kunnen deze, en andere handelingen voorheen voorbehouden aan bibliothecarissen, steeds vaker zelf uitvoeren. Of zoals Alice Crawford stelt in de introductie van *The Meaning of the Library* (2015): 'everyone's a librarian now'.¹⁸² Men raakt eraan gewend om het brede aanbod vanuit huis en op de eigen manier te organiseren.¹⁸³ Behalve makkelijker, wordt het creëren van een individueel informatieaanbod ook steeds gewoner, ziet Huysmans.¹⁸⁴ De bibliotheek verliest hiermee haar functie als bemiddelaar. Online mogelijkheden ('Andere bekeken ook...', 'Vaak samen gekocht...') zorgen ervoor dat mensen eraan gewend raken eerder te vertrouwen op de collectieve oordelen van anderen dan op een instituut met de historisch gegroeide functie informatie te beoordelen op kwaliteit.¹⁸⁵ Informatie is overal en gebruikers richten zich steeds vaker op de informatie zelf, niet op de bemiddelende instituten.¹⁸⁶

Onder de streep is het vooral de toenemende mate van zelfstandigheid die wezenlijk verschilt van die van het predigitale tijdperk. Het tweede aspect, de veranderende houding ten opzichte van de gebruiker, versterkt deze trend. Burgers worden in toenemende mate persoonlijk verantwoordelijk

¹⁷⁷ Huysmans (2008): 60.

¹⁷⁸ Huysmans (2008): 59/61.

¹⁷⁹ Huysmans (2008): 100.

¹⁸⁰ Huysmans (2008): 55.

¹⁸¹ Huysmans (2008): 164.

¹⁸² Crawford, Alice. (2015) 'Introduction', in: Alice Crawford (ed.), *The Meaning of the Library. A Cultural History*. Princeton: Princeton University Press: xiv.

¹⁸³ Huysmans (2008): 154.

¹⁸⁴ Huysmans (2008): 70.

¹⁸⁵ Huysmans (2008): 194.

¹⁸⁶ Hibert, Mario. (2020) 'Loss of the Social, Return of the Private: Acknowledging Public Failure in the Age of Boudoir Surplus', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 55.

gesteld voor steeds meer zaken.¹⁸⁷ Het initiatief voor de eigen welvaart en welzijn wordt van bovenaf bij de burger zelf gelegd, sinds 2013 verwoord in het begrip ‘participatiemaatschappij’.¹⁸⁸ Digitale infrastructuur maakt het echter niet alleen gemakkelijker, maar ook noodzakelijker om zelfstandig je weg te kunnen vinden in het informatielandschap. Met het uitdijende aanbod aan (mis)informatie wordt het steeds belangrijker om informatie te kunnen beoordelen op betrouwbaarheid. Juist daarin kan de bibliotheek een rol spelen. Want ‘[w]ie keuzes moet maken, heeft behoefte aan kennis om die keuzes op te baseren’, schrijft Huysmans.¹⁸⁹ Met het toenemende individualisme en keuzevrijheid stijgt ook de behoefte aan zekerheid, aan informatie die overzichtelijk, transparant en betrouwbaar is. In haar rol als kenniswegwijzer en kwaliteitsbewaker, zoals de bibliotheek in *Open poort tot kennis* werd gekarakteriseerd, speelt ze nog steeds (of juist) een onderscheidende en relevante rol.¹⁹⁰

Concurrentie om ruimte

De Amerikaanse socioloog Ray Oldenburg schrijft in zijn invloedrijke werk *The Great Good Place* (1989) over het concept ‘third place’. Third places zijn informele openbare ontmoetingsplaatsen en vormen een noodzakelijke aanvulling op de first place, het thuis, en de second place, het werk.¹⁹¹ In deze cafés, koffiehuisen, boekhandels, bars, kappers en salons staan ontspanning, gezelschap en gesprek centraal. Niemand wordt uitgesloten van toegang en er zijn geen voorwaarden, verplichtingen of verwachtingen.¹⁹² Oldenburg noemt ze essentieel voor een vitaal publiek maatschappelijk leven, zeker nu door een groeiend individualisme steeds meer activiteiten binnen de besloten privéomgeving plaatsvinden.¹⁹³ Bibliotheken noemt hij niet, al hebben in navolging van Oldenburg verschillende onderzoekers het concept wel aan de bibliotheek verbonden.¹⁹⁴ Het is denkbaar dat deze koppeling pas mogelijk is sinds bibliotheken weer meer zijn gaan inzetten op de ontmoetingsfunctie. Gesprek wordt niet in elke historische context als onderdeel van de ruimte van de bibliotheek beschouwt, bewijzen bijvoorbeeld de stiltebordjes van de OLB’s. Nu de bibliotheek een third place is, is zij ook in concurrentie met andere third places. Het internet mag dan wel de grootste concurrent zijn wat betreft het aanbieden van informatie, het zijn third places die het voortbestaan van de bibliotheek als ruimte bedreigen. Boekhandels, kiosken, muziekwinkels en internetcafés mogen dan wel een plek gevonden hebben in de bibliotheek, andersom geldt hetzelfde: commerciële instanties kijken op hun beurt ook af bij bibliotheken. Leestafels in cafés, cafés in boekhandels: beide commerciële partijen kapitaliseren nu ook de markt van een comfortabele fysieke ruimte waar men interactie aan kan gaan met boeken.¹⁹⁵ Boekhandels moedigen de verblijfsfunctie aan door het incorporeren van koffiehoecken, comfortabel meubilair en literaire programmering, cafés door gratis wifi en voldoende stopcontacten aan te bieden. Bibliotheken zijn zich bewust van de toenemende concurrentie en reageren hierop door in te zetten op de competitieve voordelen die ze nog hebben. Door te investeren in de bibliotheek als third place,

¹⁸⁷ Huysmans (2008): 60.

¹⁸⁸ Zie ‘Troonrede 2013. Toespraak | 17-09-2013’. (2013)

<https://www.koninklijkhuys.nl/documenten/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013> (Geraadpleegd januari 2022).

¹⁸⁹ Huysmans (2008): 60.

¹⁹⁰ Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk (2000): 17.

¹⁹¹ Oldenburg, Ray. (1999) *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. Boston: Da Capo Press: 7.

¹⁹² Oldenburg (1999): 66.

¹⁹³ Oldenburg (1999): 16.

¹⁹⁴ Zie Elmborg (2011).

¹⁹⁵ Elmborg (2011): 339.

bijvoorbeeld. Maar, zo vraagt Elmborg zich af: '[I]n its effort to define itself as a Third Place of leisure and conversation, is it possible for a library to stop being a library?'¹⁹⁶

De grenzen van de bibliotheek en de omringende wereld worden steeds diffuser.¹⁹⁷ De historisch gegroeide functies van de bibliotheek zijn niet langer voorbehouden aan bibliotheken. Als je een literaire activiteit wil bezoeken, kan je ook naar de boekhandel gaan. Als je ergens ter plekke een tijdschrift wil lezen, volstaat een café met een leestafel ook. Als je informatie zoekt, hoef je voor de zoekbalk van Google de deur niet uit. Iedereen heeft een keuze, en de toename van keuzes maakt de kans dat er voor de bibliotheek gekozen wordt, steeds kleiner. (Potentiële) gebruikers maken een afweging: wat levert mij het meeste op, of welke keuze kost mij het minst? De bibliotheek krijgt steeds vaker niet de voorkeur, of wordt misschien in toenemende mate niet eens overwogen:

Het lukt de bibliotheek niet om 'de supermarkt van de informatiesamenleving' te worden. Ze verwordt eerder tot de buurtsuper op de hoek: handig voor een snelle vergeten boodschap, maar verhoudingsgewijs te duur en met een te klein assortiment om klanten te verleiden tot de wekelijkse boodschappen.¹⁹⁸

Is dat problematisch? Het is heel goed mogelijk dat technologische of andere ontwikkelingen een maatschappelijk instituut overbodig maken, zeker als de rol door een nieuwe partij zo goed vervuld wordt dat de toegevoegde waarde van de uitvoering door het 'oude' instituut wegvalt.¹⁹⁹ 'Het gaat er vooral om dat mensen zich kunnen informeren en ontwikkelen, niet waar dat gebeurt', merkt Huysmans op met een welkom realisme.²⁰⁰ De publieke functies moeten het doel blijven, niet het voortbestaan van het instituut, schrijft hij ook.²⁰¹ Huysmans signaleert een kloof tussen wat er van de bibliotheek verwacht wordt en wat de bibliotheek kan leveren en concludeert dat de ontwikkelingen vragen om 'bescheidenheid, en scherpe inhoudelijke keuzes in wat men wel en niet kan bijhouden'.²⁰² Elmborg onderschrijft dat het cruciaal is om de bibliotheek te 'marketen', maar dat het nog crucialer is om, ondanks de competitie met commerciële partijen, vooral een bibliotheek te blijven.²⁰³ Met andere woorden: focus op de plek binnen de bredere infrastructuur en op de langetermijndoelen, die, zoals Mattern benadrukt, 'should hold true regardless of what Google decides to do tomorrow'.²⁰⁴ Of door de onmogelijkheid om met het internet te concurreren juist op te vatten als een kans: de ruimte om iets anders aan te bieden, een 'different kind of social reality'.²⁰⁵

2.4 De nieuwe bibliotheekwet

In het *Bibliotheekcharter 2010-2012* worden, behalve een alweer nieuwe rolverdeling tussen de betrokken partijen, de doelen van bibliotheekinnovatie vastgelegd.²⁰⁶ Er worden (terecht)

¹⁹⁶ Elmborg (2011): 349.

¹⁹⁷ Rasmussen, Casper Hvenegaard & Henrik Jochumsen. (2007) 'Problems and Possibilities: The Public Library in the Borderline between Modernity and Late Modernity', in: *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 77, nr. 1: 57.

¹⁹⁸ Huysmans (2008): 175.

¹⁹⁹ Huysmans (2008): 67.

²⁰⁰ Huysmans (2008): 80.

²⁰¹ Huysmans (2008): 27.

²⁰² Huysmans (2008): 187.

²⁰³ Elmborg (2011): 349.

²⁰⁴ Mattern (2014): 196.

²⁰⁵ Mattern (2014): 196.

²⁰⁶ De VOB wordt opgesplitst in een branchevereniging (die doorgaat onder de naam VOB), het nieuwe Sectorinstituut Openbare Bibliotheken (SIOB) en de Stichting Bibliotheek.nl (BNL), verantwoordelijk voor de

ingrijpende veranderingen in informatie- en mediagebruik vastgesteld en een groeiende behoefte aan digitale informatie bij de burger geconstateerd. Centraal in het charter staat de observatie dat met de komst van het digitale tijdperk de theorie niet langer beantwoordt aan de praktijk. Het bestaande wettelijke kader, de Wsc uit 1994, is gedateerd en afkomstig uit een tijd waarin de bibliotheek alleen nog 'een gebouw met boeken, kranten en tijdschriften' was.²⁰⁷ De partijen komen overeen dat op de langere termijn een nieuwe bibliotheekwet noodzakelijk is. Deze komt er in 2015, krijgt de naam Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob) en geldt tot op de dag van vandaag. Voor het eerst worden de vijf kernfuncties die elke volwaardige bibliotheekvoorziening moet uitdragen wettelijk vastgelegd. Inhoudelijk komen ze overeen met de vijf functies uit de *Richtlijn voor basisbibliotheken* (2005), al verschilt de bewoording:

- a. ter beschikking stellen van kennis en informatie;
- b. bieden van mogelijkheden tot ontwikkeling en educatie;
- c. bevorderen van lezen en het laten kennismaken met literatuur;
- d. organiseren van ontmoeting en debat;
- e. laten kennis maken met kunst en cultuur.²⁰⁸

Op welke manier bibliotheken deze functies moeten uitdragen, wordt niet benoemd. Volgens de 'uitleg' bij de Wsob die de VOB in 2015 publiceert, is dit een bewuste keuze van de minister van OCV en voor de branche zelf niks behalve winst. De tekst is getiteld 'Grijp de kansen van de nieuwe bibliotheekwet!' en roept bibliotheken op om de ruimte die in de wet zit op te vullen met de eigen koers: 'Gebruik dus die ruimte en spreek zo snel mogelijk af met de relevante ambtenaren en wethouder(s) om de eigen interpretatie van de Wsob te presenteren', want '[d]oor de wet kunnen ze minder goed om de bibliotheek heen!'.²⁰⁹ Volgens de VOB staat de nieuwe bibliotheekwet niet alleen open voor interpretatie maar functioneert ze dus ook als instrument om de gemeentelijke politiek te overtuigen van het maatschappelijk belang van de bibliotheek. Bewijs voor deze redelijk beperkte focus zijn de 'Tien tips voor actie en promotie' die de VOB de lezer meegeeft in de tekst. 'Kom met een goed verhaal', tipt de auteur, en '[h]oe vaak je als bibliotheekmedewerkers het verhaal al hebt verteld, blijf het herhalen. Blijf de maatschappelijke meerwaarde inzichtelijk maken'.²¹⁰ Nog opvallender is tip vijf, '[d]raai het verhaal om':

Benader subsidiegevers niet met de vraag wat zij voor de bibliotheek kunnen betekenen, maar met een goed verhaal over wat de bibliotheek voor de gemeente kan doen. Draai het verhaal dus om! Sluit daarbij aan bij de gemeentelijke doelstellingen en verplaats je in je gesprekspartner. Weet wat er belangrijk is voor je wethouders en ambtenaren. De gemeente werkt voornamelijk probleemgestuurd, dus presenteer de bibliotheek als probleem-oplossend.²¹¹

landelijke digitale bibliotheek. De taken van SIOB en BNL worden een paar jaar later, met de komst van de nieuwe bibliotheekwet in 2015, geïntegreerd in de Koninklijke Bibliotheek (KB).

²⁰⁷ Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg & Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap [VNG, IPO & OCV]. (2009) *Bibliotheekcharter 2010-2012*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg & Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap: 1.

²⁰⁸ Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen [Wsob]. (2014)

<https://wetten.overheid.nl/BWBR0035878/2015-01-01> (Geraadpleegd december 2021).

²⁰⁹ Vereniging van Openbare Bibliotheken [VOB]. (2015) *Grijp de kansen van de nieuwe bibliotheekwet! Uitleg bij de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob)*. Utrecht: Vereniging van Openbare Bibliotheken: 25/26.

²¹⁰ VOB (2015): 25.

²¹¹ VOB (2015): 26.

Opvallend, omdat de VOB bibliotheken in feite oproept om de hen steeds vaker toegeschreven rol als ‘pakjesezel’ van allerlei maatschappelijke problemen, te internaliseren. Het toont niet alleen aan hoe moeilijk het is om je te onttrekken aan een bestaand discours, maar roept ook vragen op: kan een beleid wel een beleid genoemd worden wanneer alle instrumenten uitsluitend ingezet worden om een verondersteld maatschappelijk belang over te brengen, door de mensen die daar al van overtuigd zijn, aan de mensen die dat (nog) niet zijn?

2.4.1 Cijfers en kanttekeningen

In de Wsob is vastgelegd dat alle lokale bibliotheken, de provinciale ondersteuningsinstellingen (nu dus POI's, voorheen PSO's) en de Koninklijke Bibliotheek (KB) wettelijk verplicht zijn om op regelmatige basis gegevens te leveren aan de minister van OCW. Deze prestatiegegevens omvatten ledenaantallen, uitleningen, de omvang van de collecties, het aantal, de spreiding en de gemiddelde afstand tot bibliotheeklocaties, cijfers over personeel, baten en lasten en voor het eerst ook gegevens over de digitale bibliotheek, uitleen van e-books en digitale lidmaatschappen.²¹² De KB verzamelt en analyseert de gegevens en publiceert de uitkomsten jaarlijks in het zogenaamde ‘dossier Bibliotheekstatistiek’. In de wirwar aan cijfers en duidingen zijn een aantal trends te herkennen. Niet geheel onverwacht zijn deze op bijna alle vlakken neerwaarts.

Cijfers

In 2015 zijn er 156 bibliotheekorganisaties.²¹³ Dit neemt in de daaropvolgende jaren af met twee, dan vijf, dan drie, en dan nog een organisatie, tot er 145 basisbibliotheken overblijven in 2019.²¹⁴ Een duidelijke daling, maar niks vergeleken bij die tijdens het proces van bibliotheekvernieuwing, toen het aantal van 542 organisaties binnen tien jaar daalde tot nog geen tweehonderd. De meeste sluitingen zijn een gevolg van fusies: organisaties slaan de handen ineen om samen aan de wettelijke eisen te kunnen voldoen. Of om financiële problemen het hoofd te kunnen bieden, want naast de slinkende overheidssubsidies worden in deze periode ook de gemeentelijke budgetten heel wat krappere.²¹⁵ Gevolg is dat het werkgebied van bibliotheken steeds groter en steeds vaker gemeente-overstijgend is. De gemiddelde afstand tot een bibliotheekvestiging nam toe en is sinds 2016 gestabiliseerd op gemiddeld 1,9 kilometer. Zoals benoemd zijn basisbibliotheken organisatorische eenheden waar meerdere fysieke locaties onder vallen. Ook het aantal bibliotheeklocaties is afgenomen. Op een opvallende maar kortstondige stijging in 2017 na, daalde het totale aantal vestigingen, servicepunten, afhaalpunten, bibliotheekbushaltes en zelfbedieningsbibliotheken gestaag. In 2019 zijn er nog 1207 fysiek te bezoeken bibliotheeklocaties.²¹⁶

Al deze locaties bezitten in 2019 tezamen een collectie van 24,7 miljoen exemplaren. Maar liefst 23,1 miljoen hiervan zijn fysieke boeken, de rest zijn audiovisuele materialen zoals cd's, dvd's en bladmuziek.²¹⁷ Ter vergelijking: de omvang van de gezamenlijke collectie piekte in 1992 met 44,8 miljoen materialen.²¹⁸ Een lichte stijging in 2017 en 2019 daargelaten (de mogelijke reden daarvoor is niet bekend) slinkt de collectie in absolute aantallen elk jaar. Het aanbod voor volwassenen krimpt harder dan de collectie jeugdboeken. Deze blijft nagenoeg gelijk of groeit in sommige jaren zelfs. In 2017 en 2019 groeide de jeugdcollectie zelfs voldoende om de absolute afname van het totale

²¹² Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2016) *Bibliotheekstatistiek 2015*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek: 1.

²¹³ KB (2016): 5.

²¹⁴ Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2020) *Dossier Bibliotheekstatistiek 2019*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek: 22.

²¹⁵ Zie 3.2.2 De Forumbibliotheek.

²¹⁶ KB (2020): 22/23.

²¹⁷ KB (2020): 9.

²¹⁸ KB (2016): 2.

aanbod op te vangen. Tegelijkertijd groeit het digitale aanbod juist gestaag. Sinds 2015 is de online collectie uitgegroeid van tienduizend tot ongeveer 28 duizend materialen. In tegenstelling tot de fysieke collectie bestaat het overgrote deel van de digitale collectie uit e-books voor volwassenen. In 2019 werd er 3,9 miljoen keer geleend uit de e-bookscollectie. Elk jaar worden op bibliotheek.nl duizenden nieuwe accounts aangemaakt. In 2019 telt de online bibliotheek 428 duizend gebruikers, van wie maar liefst 97 procent daarnaast ook lid is van de fysieke bibliotheek.²¹⁹

Het totale aantal bibliotheekleden is sinds 2011 niet meer boven de vier miljoen gekomen. Vanaf 2015 daalt het aantal leden jaarlijks met ongeveer een procentpunt, in 2019 heeft de bibliotheek nog 3,6 miljoen leden. Relatief daalt het aantal veel sneller: de toename van jeugdleden maskeert tot op zekere hoogte de uitstroom van volwassen leden. Al sinds 2005 heeft de bibliotheek meer leden onder dan boven de achttien jaar. In 2019 is één op de vijf Nederlanders lid van de bibliotheek, specifiek één op de tien volwassenen en zeven op de tien kinderen en jongeren.²²⁰ Samen leenden zij 63,8 miljoen materialen, een schril contrast met de ruim 180 miljoen die er in de jaren negentig nog werden uitgeleend.²²¹ Van deze 63,8 miljoen materialen waren er 61,1 miljoen fysieke boeken, 81 procent daarvan was fictie.²²² In 2015 worden er voor het eerst meer jeugdboeken dan boeken voor volwassenen uitgeleend.²²³ Op de digitale bibliotheek na zijn er maar twee positieve tendensen. Het aantal bezoeken fluctueerde tot 2015 maar klom sindsdien van 60 naar 63 miljoen bezoeken.²²⁴ Ook het aantal georganiseerde activiteiten stijgt jaarlijks. In 2014, voor de invoering van de Wsob, werden er 72 duizend activiteiten georganiseerd.²²⁵ In 2019 waren dit er 220 duizend.²²⁶

Wat kan men opmaken uit deze cijfers? Wat natuurlijk opvalt is dat bijna alles daalt, slinkt, keldert of verschaalt. Het aantal organisaties, locaties, leden, uitleningen en de omvang van de collectie nemen allemaal af. De digitale bibliotheek groeit daarentegen, net als het aantal bezoeken en georganiseerde activiteiten. Een voorzichtige conclusie zou kunnen zijn dat de bibliotheek zich begint te bezinnen op een mogelijke nieuwe, meer toekomstbestendige rol. Met de komst van het internet is het aanbieden van traditionele informatiefuncties door de bibliotheek onder druk komen te staan. Boeken zijn niet langer de kern van het bibliotheekwerk, lijken de cijfers te zeggen. In het digitale tijdperk heeft geletterdheid steeds minder met letters te maken, is ze steeds vaker multimediaal. Voorheen was de belichaming van informatie altijd een fysieke, tekstuele drager, nu is het niet langer duidelijk belichaamd in iets.²²⁷ Informatiezoekers zoeken steeds vaker elders en bibliotheken zetten in op een competitief voordeel dat ze wél hebben: de fysieke ruimte, en de opvulling ervan. Er worden nieuwe gebouwen gebouwd, activiteiten aangeboden die fysieke ontmoetingen faciliteren en er worden cijfers verzameld om de waarde van deze zaken overdraagbaar te maken.

Kanttekeningen

Tijdens het debat dat plaatsvond naar aanleiding van de Boekman-publicatie *Niet tellen maar wegen* (2011), stelde schrijver (toen nog) Marjolijn Februari 'dat de fixatie op papier zo groot is dat de

²¹⁹ KB (2020): 12/13/14.

²²⁰ KB (2020): 8.

²²¹ Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2017) *Bibliotheekstatistiek 2016. Onderzoeksresultaten Gegevenslevering Wsob, 2016*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek: 6.

²²² KB (2020): 10.

²²³ KB (2016): 2.

²²⁴ KB (2020): 9.

²²⁵ KB (2017): 10.

²²⁶ KB (2020): 31.

²²⁷ Söderholm, Jonas & Jan Nolin. (2015) 'Collections Redux: The Public Library as a Place of Community Borrowing', in: *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 85, nr. 3: 255.

werkelijkheid uit het zicht verdwijnt'.²²⁸ In hoeverre zijn cijfers in staat de werkelijkheid te vertegenwoordigen? Is een jaarlijkse afname van één tot twee procent veel of weinig? De gebruikscijfers nemen overduidelijk af, maar in werkelijkheid is de bibliotheek nog steeds de meest frequent bezochte culturele instelling van Nederland.²²⁹ De gemiddelde afstand tot een vestiging mag dan wel toenemen maar is met 1,9 kilometer nog steeds vele malen kleiner dan die tot een museum (3,8 kilometer), podium (5,0 kilometer) of bioscoop (6,4 kilometer).²³⁰ Cijfers zijn waardeloos zonder duiding en er schuilt inderdaad een risico in de fixatie erop. Zeker als ze onvoldoende gecontextualiseerd of onvolledig zijn maar wel aangegrepen worden om 'objectieve' uitspraken mee te doen en ingrijpende beleidskeuzes mee te onderbouwen. Zeker als ze de werkelijke waarde van een instituut ondermijnen. Want de waarde van de bibliotheek ligt niet besloten in die 61,1 miljoen uitgeleende boeken, maar in wat die boeken hun lezers geven: plezier, kennis, ontspanning, taalvaardigheid, begrip voor anderen en grip op de wereld om hen heen.

Oomes noemt de cijfers 'vrij basale' output-statistieken die onvoldoende inzicht bieden in de werkelijke waarde van de bibliotheek. Zij pleit voor het meten van 'outcomes': '[H]et effect van bibliotheekdiensten, oftewel, de verandering die teweeg wordt gebracht door bijvoorbeeld het lenen van boeken of het deelnemen aan activiteiten, op het leven van bezoekers of op de gemeenschap als geheel'.²³¹ In een enquêteonderzoek dat onderdeel is van het grootschalige, nog lopende onderzoek 'Meten Maatschappelijke Opbrengst', somt Oomes de mooie woorden op waarmee bibliotheken in zowel wetenschappelijke als beleidsliteratuur gekarakteriseerd worden. Zo worden ze 'hoekstenen van democratie en vrijheid', 'publieke steunpilaren' of 'culturele dynamo's' genoemd, wordt ze beschreven als 'horizonverbreder', 'stationshal van de verbeelding' of 'venster naar de wereld'.²³² Oomes stelt dat onderzoekers zich hiermee 'schuldig' maken aan het presenteren van de maatschappelijke waarde van de bibliotheek als gegeven, zonder voldoende empirische onderbouwing.²³³ Doel van haar onderzoek is om te ontwaren op welke vlakken de praktijk afwijkt van de theorie, oftewel tot in hoeverre de werkelijke ervaringen van burgers overeenkomen met de mooie woorden die bibliotheken zo veelvuldig toegeschreven worden. Het is belangrijk om de theorie van de praktijk te scheiden. Net als dat het belangrijk is om geen dingen voor waar aan te nemen simpelweg omdat ze ooit waar waren, of om dingen te doen op de manier waarop ze altijd al gedaan worden, alleen maar omdat ze altijd al zo gedaan worden. Het onderzoek van Oomes is waardevol omdat het kritisch is op de woorden die we gebruiken om de bibliotheek te duiden, en eerlijk over de vraag of de betekenissen die we haar toeschrijven eigenlijk wel opgaan in de praktijk.

Het enquêteonderzoek is onderdeel van een verkenning naar een betrouwbaar en gestandaardiseerd meetinstrument dat inzichtelijk moet maken in welke mate de waarde van de bibliotheek wordt 'herkend en ervaren' en dat helpt de waarde 'naar de buitenwereld te communiceren'.²³⁴ Oomes zegt hier in feite dat de maatschappelijke waarde er *is*, en alleen nog maar 'herkend' hoeft te worden en gecommuniceerd naar 'de buitenwereld'. Is ze dan zelf niet ook schuldig aan het presenteren van de waarde van de bibliotheek als gegeven? Dat het moeilijk is om je te onttrekken aan een bestaand discours bewijst ook het enquêteonderzoek als geheel. Oomes zegt (terecht) de gebruikscijfers

²²⁸ Nuchelmans, André. (2011) *Niet tellen maar wegen. Debat met Marjolijn Februari, Hans de Bruijn, Hans Waage en anderen*. Amsterdam: Boekmanstichting & Kunsten '92: 1.

²²⁹ Van den Broek, Andries & Yvette Gieles. (2018) *Het culturele leven. 10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau: 104.

²³⁰ Van den Broek & Gieles (2018): 48.

²³¹ Oomes (2015): 9.

²³² Oomes (2015): 8/31.

²³³ Oomes (2015): 51.

²³⁴ Oomes (2015): 11.

basaal te vinden, maar heeft zelf ook geen enkel ander meetinstrument tot haar beschikking dan procenten. 'Cijfers kunnen bedriegen', schreven Bunnik en Van Huis, '[ze] vertellen nooit het hele verhaal. Kwaliteit en beleving laten zich soms zelfs slecht in woorden vatten, laat staan in cijfers. Ook voor niet of moeilijk in cijfers uit te drukken prestaties moet ruimte zijn'.²³⁵ Dat die ruimte er nog niet is, dat er nog geen gemeenschappelijke taal of toereikende meetinstrumenten bestaan die wél recht doen aan de werkelijkheid, is belangrijk om te onthouden. Want het is juist dit gebrek dat bibliotheken dwingt om actief op zoek te gaan naar erkenning, om het verhaal te blijven herhalen.

Uit gebrek aan een andere taal: terug naar de cijfers

De veronderstelde positieve effecten van de bibliotheek vertaalt Oomes naar vijf domeinen: het economische, het educatieve, het culturele, het sociale en het affectieve domein. Bezoekers, voormalige bezoekers en niet-bezoekers werd gevraagd welke maatschappelijke waarde ze de bibliotheek toekennen en welke persoonlijke voordelen ze zelf ervaren. De uitkomsten zijn opvallend. De populaire vooronderstelling dat bibliotheken een belangrijke economische rol spelen, in het vinden van werk of het verbeteren van arbeidsmarktkansen, komt uit dit onderzoek niet naar voren. Maar een schamele vier procent van de respondenten zoekt naar vacatures, schrijft sollicitatiebrieven of stelt cv's op in de bibliotheek en slechts twee procent geeft aan trainingen, cursussen of workshops te bezoeken of gebruik te maken van de computers vanuit carrière-gerelateerde motieven.²³⁶ De educatieve voordelen lijken op het eerste gezicht wel ervaren te worden: 43 procent geeft aan dankzij de bibliotheek nieuwe dingen te leren, 45 procent zegt dat zij boeken lenen of lezen om hun kennis te verbreden of verdiepen.²³⁷ Van educatieve diensten anders dan het boekenaanbod wordt echter amper gebruikgemaakt. Dit komt overeen met de 13 procent die de bibliotheek vanuit economische motieven zegt te gebruiken: zij doen dit enkel door in de collectie te zoeken naar informatie die de werkprestaties verbetert.²³⁸ In beide gevallen zijn het dus nog steeds de traditionele informatiefuncties waar het vaakst gebruik van wordt gemaakt.

Andere cijfers ondersteunen deze bevinding: maar liefst 83 procent van de bezoekers komt naar de bibliotheek voor het lenen of lezen van boeken, kranten en/of tijdschriften.²³⁹ Driekwart van de bezoekers zoekt nog steeds naar informatie via informatieve boeken en naslagwerken, tegenover een krappe twintig procent die gebruikmaakt van een computer, het internet of de wifi.²⁴⁰ Slechts negen procent zegt gebruik te maken van de werk- of studieplekken.²⁴¹ Sociale voordelen om de bibliotheek te bezoeken, vanwege de populaire aanname dat bibliotheken bruggen slaan tussen verschillende soorten mensen en daarmee interculturele contacten, sociale verbondenheid en wederzijds vertrouwen stimuleren, blijken ook geen grote rol te spelen. Ontmoetingen of andere vormen van interactie vinden met name plaats tussen bekenden onderling of tussen bezoekers en medewerkers. Wat betreft het culturele domein geeft maar liefst driekwart van de (voormalige) bezoekers aan nooit aan culturele activiteiten te hebben deelgenomen. Doen ze dat wel, dan worden er voornamelijk voorleesevenementen en literaire avonden bezocht.²⁴² Alweer ligt de nadruk op het traditionele domein van de bibliotheek: lezen en literatuur. Opvallend, vindt Oomes, omdat in het debat juist de nadruk wordt gelegd op de minder traditionele of nieuwe diensten.²⁴³ Er wordt flink

²³⁵ Bunnik & Van Huis (2011): 96/97.

²³⁶ Oomes (2015): 27.

²³⁷ Oomes (2015): 37/23.

²³⁸ Oomes (2015): 28.

²³⁹ Oomes (2015): 20.

²⁴⁰ Oomes (2015): 25.

²⁴¹ Oomes (2015): 20.

²⁴² Oomes (2015): 30/31.

²⁴³ Oomes (2015): 20.

geïnvesteed in de digitale bibliotheek, in educatieve activiteitenprogramma's en flexibele werkplekken, terwijl bezoekers daar klaarblijkelijk (nog) weinig gebruik van maken.

Een belangrijke aanvulling op de 83 procent die naar de bibliotheek komt voor fysieke materialen, is dat het met name informatiebehoeften in het vrijetijd domein zijn waarvoor de bibliotheek gebruikt blijkt te worden: de onderwerpen hobby's, vakanties en reizen steken met kop en schouders uit boven zaken als actualiteiten, financiën, politiek of carrière.²⁴⁴ Een publieksonderzoek uit 2008 toonde dit eerder al aan. Het lenen van materialen bleek ook hier de belangrijkste reden voor bibliotheekbezoek te zijn, leesplezier en persoonlijke interesses de belangrijkste reden voor lidmaatschap.²⁴⁵ De boeken die geleend werden waren vooral spannende boeken, boeken over reizen en vakantie, romantische en nieuw uitgekomen boeken.²⁴⁶ Slechts twee procent van de respondenten noemt de functie van de bibliotheek als ontmoetingsplek als motief voor lidmaatschap. Volgens dit onderzoek brengen bezoekers zelfs gemiddeld niet meer dan een kwartier tot een halfuur door in de bibliotheek.²⁴⁷ Ondanks de inspanningen van de branche om publiek en politiek te overtuigen van de brede en steeds breder wordende rol van de bibliotheek, blijkt er in het daadwerkelijke gebruik dus weinig te zijn veranderd.

Het onderzoeksrapport is een publicatie van de VOB en heet *De klant is koningin. Handboek voor de openbare bibliotheken in Nederland* (2008). Koningin, omdat driekwart van de gebruikers van de bibliotheek vrouw is. 'De klant is een zij', stelt het onderzoeksrapport, en we weten nu wie zij is, wat ze leent, wat ze leest, wanneer en waarom ze naar de bibliotheek komt, wat haar behoeften zijn, wat ze juist niet waardeert en welk imago de bibliotheek voor haar heeft.²⁴⁸ De 'klanten' krijgen letterlijk een gezicht: van elk van de zeven onderscheiden klantsegmenten is er één vrouw geïnterviewd en gefotografeerd. Het is een interessante tekst, niet in de laatste plaats omdat de categorieën zeer stereotypisch zijn en precies de doelgroepen overslaan die branche en beleid zo veelvuldig noemen om de waarde van de bibliotheek mee te bewijzen. Studenten, starters, stedelingen, gezinnen, cultuurgenieters en gezelligheidszoekers krijgen allemaal een eigen, apart segment. Kinderen, scholieren, laaggeletterden, minder digitaal vaardigen, nieuwe Nederlanders en mensen met sociaaleconomische achterstanden worden niet eens genoemd. Ook lijkt de keuze voor citaten sterk gekleurd door het bewustzijn dat de auteurs willen oproepen bij de lezer. Zo vindt 'Cultuurgenieter' Trude dat het 'nog veel te aanbodgericht [is] allemaal'.²⁴⁹ Lianne, ingekaderd in klantsegment 'Dynamische Gezinnen', roept uit: 'Ik ben wezen kijken [bij de nieuwe bibliotheekvestiging] en vond het erg sfeervol en overzichtelijk. Het is ook schoon, ruim en nieuw. Net een winkel, eigenlijk!'.²⁵⁰ 'Gepensioneerde Gezelligheidszoeker' Cora stelt: '[D]e bibliotheek is veel meer dan alleen een plek om boeken te halen. Het is ook een hele prettige manier om onder de mensen te komen'.²⁵¹ Een vraagrichter beleid, het zijn van een ontmoetingsplek en een overzichtelijke ruimte die doet denken aan een winkel: dat zijn de zaken waar de VOB de focus op wil hebben.

Beleidsstukken zijn niet neutraal. Ze zeggen iets over het dominante discours, over politieke belangen en toekomstvisies. Al jaren wordt in beleidsstukken gepropageerd dat bibliotheken haar gebruikers nauwer bij het stelsel moeten betrekken, dat ze ze beter moeten leren kennen en dat ze meer vanuit

²⁴⁴ Oomes (2015): 24.

²⁴⁵ Vereniging van Openbare Bibliotheken [VOB]. (2008) *De klant is koningin. Handboek voor de openbare bibliotheken in Nederland*. Utrecht: Vereniging van Openbare Bibliotheken: 6.

²⁴⁶ VOB (2008): 6.

²⁴⁷ VOB (2008): 6.

²⁴⁸ VOB (2008): 4.

²⁴⁹ VOB (2008): 22.

²⁵⁰ VOB (2008): 26.

²⁵¹ VOB (2008): 18.

hen moeten denken.²⁵² Publieksonderzoeken als deze lijken gehoor te geven aan deze oproep. Toch moeten beleidsteksten gelezen worden met enige reserve. Niet alleen omdat cijfers nooit het hele verhaal vertellen, maar ook omdat de woorden soms dus heel ver van de realiteit af blijken te staan. Beleidsmakers spreken vaker over wat de bibliotheek behoort te doen dan over dat wat ze daadwerkelijk doet, maken top-down beleid vanuit een ideaalbeeld dat niet per se door de praktijk ondersteund wordt. Ze schrijven de bibliotheek een rol toe vanuit politieke en economische belangen en vergeten of verwerpen de rol die ze in werkelijkheid vervullen. Een minder cynische benadering is die van de Zweedse onderzoekers Jonas Söderholm en Jan Nolin. 'Libraries are a fascinating breed of institution in their paradoxical blend of progression and conservatism', stellen zij, en de publieksonderzoeken lijken dit te ondersteunen. Misschien zijn niet de beleidsmakers de reden dat de verwachtingen zo ver van de werkelijkheid af liggen maar is het de bibliotheek zelf. Misschien wordt ze beperkt door de discrepanties tussen theorie en praktijk, wil of moet ze vooruit, maar wordt ze begrensd door de bestaande verwachtingen, door haar ingewortelde imago.²⁵³

2.4.2 Imago

Het sociale motief om de bibliotheek te bezoeken uit zich volgens Oomes dus amper in het willen aangaan van nieuwe ontmoetingen. Mogelijk strookt dit uit beleidstheorie ontleende voordeel simpelweg niet met het imago van de bibliotheek: het beeld van de bibliotheek als ontmoetingsplaats is op een bepaalde manier onverenigbaar met die van rustige, stille, anonieme plek. Wel geven mensen aan zich in de bibliotheek 'onder de mensen' te voelen, en, zij het in iets mindere mate, het gevoel te hebben 'erbij te horen'.²⁵⁴ Affectieve motieven om de bibliotheek te bezoeken, de emoties en attitudes die men associeert met de bibliotheek, spelen ook een rol in imagovorming. Volgens Oomes roept de bibliotheek voornamelijk positieve gevoelens op, zoals ontspanning, rust, plezier, nieuwsgierigheid en inspiratie.²⁵⁵ Niet alleen (voormalige) gebruikers zijn de bibliotheek goedgezind. De interessantste uitkomst van het enquêteonderzoek is dat ook niet-gebruikers de bibliotheek zeggen te associëren met positieve waardeoordelen. Er bestaat een 'discrepantie tussen ervaren individuele voordelen en geschatte maatschappelijke waarde', schrijft Oomes, die ze koppelt aan het concept 'third person effect'. Individuen overschatten het effect van iets op een gegeneraliseerde 'ander', of onderschatten het effect ervan op zichzelf.²⁵⁶ Zo zegt bijna zeventig procent van de respondenten de bibliotheek belangrijk te vinden voor anderen, terwijl maar een derde de bibliotheek voor zichzelf belangrijk vindt. Van de mensen die de bibliotheek voor zichzelf onbelangrijk vinden, zegt bijna de helft haar wel belangrijk te vinden voor anderen, of voor de maatschappij op zich.²⁵⁷ Het 'third person effect' van Oomes is vergelijkbaar met het concept 'public value' van de Amerikaanse professor Mark H. Moore, dat Bunnik en Van Huis gebruiken. Ook zij stellen dat burgers zaken belangrijk kunnen vinden, niet vanuit eigenbelang, maar puur omdat ze hechten aan een bepaalde maatschappelijke kwaliteit.²⁵⁸ Veel mensen vinden het bijvoorbeeld belangrijk om cultuur in de buurt te hebben, ongeacht of ze er zelf gebruik van maken, sterker nog, zelfs als ze nadrukkelijk aangeven dat niet te doen.²⁵⁹

²⁵² Zie alle behandelde beleidsteksten.

²⁵³ Söderholm & Nolin (2015): 252.

²⁵⁴ Oomes (2015): 39/40.

²⁵⁵ Oomes (2015): 42.

²⁵⁶ Oomes (2015): 55.

²⁵⁷ Oomes (2015): 33.

²⁵⁸ Bunnik & Van Huis (2011): 30.

²⁵⁹ Bunnik & Van Huis (2011): 101.

Waar komt deze positieve beeldvorming vandaan, en is deze wel terecht? Wat betreft bibliotheken kan de nostalgische herinnering aan eerdere bezoeken een factor zijn. Bijna iedereen is op een bepaald moment weleens in een bibliotheek geweest, en zelfs als dat niet zo is zorgt de populaire cultuur er wel voor dat men een beeld heeft van de ruimte, diensten en functies. Daarnaast zijn er alleen al in het label 'bibliotheek' mythologieën ingebed, waarvan sommigen ook het oordeel van niet-gebruikers sturen.²⁶⁰ 'The general public's collective romantic memory of 'library' usually seems to be grounded in the rhetorical claim that a library serves as a cornerstone of democracy and as a community resource', schrijft Sherrin Frances.²⁶¹ Het imago van de bibliotheek is deels afkomstig van het label zelf: het woord 'openbare bibliotheek' verwijst naar een historisch, democratisch instituut, een toegankelijke publieke plek, een boekenbewaarplaats en een organisatie die materialen uitleent. Dat het woord 'bibliotheek' ook gebruikt wordt voor organisaties die spullen anders dan boeken uitleenen, van stofzuigers tot popcornmachines, bewijst hoe ingebed het concept is in ons discours.²⁶² De nieuwere functies die bibliotheken toegeschreven worden, die van het organiseren van ontmoeting en debat bijvoorbeeld, worden misschien nog weinig geassocieerd met dit label.

In één adem met de constatering dat de bibliotheek een 'sterk merk' is, werd er in *Innovatie met effect* opgemerkt dat 'veel mensen een verkeerd of een onvolledig beeld hebben van wat de bibliotheek voor hen kan betekenen'.²⁶³ Het is mogelijk dat de waardering van zowel gebruikers als niet-gebruikers vooral ingegeven is door het beeld dat ze hebben van de bibliotheek, het imago dat ze heeft, en daarmee dus niet per se door de werkelijkheid. Kan het weinige gebruik van de minder traditionele of nieuwe bibliotheekfuncties hiermee verklaard worden? Is het inderdaad simpelweg een gebrek aan zichtbaarheid, zoals branche en beleid vanuit lijken te gaan, of zijn de ontwikkelingen gewoon zo snel gegaan dat de nieuwe rol (nog) niet overeenkomt met het imago dat de bibliotheek heeft voor haar gebruikers, en dat de bibliotheek dus ook (nog) niet op die manier gebruikt wordt? In het verlengde hiervan ligt de volgende vraag: is het beeld dat er bestaat van de bibliotheek zo hardnekkig dat het haar toekomst in de weg staat? Want als de toekomst van de bibliotheek besloten ligt in haar nieuwe functies, en deze functies voor haar gebruikers blijkbaar niet te rijmen zijn met haar historische imago, wat betekent dat dan voor de toekomst van de bibliotheek?

2.4.3 Evaluatie Wsob

De Wsob schrijft voor dat binnen vijf jaar na de invoering van de wet de doeltreffendheid en effecten ervan in de praktijk moeten worden onderzocht. Adviesbureau KWINK groep neemt deze evaluatie op zich en presenteert eind 2019 een omvangrijk eindrapport. Volgens KWINK groep zijn er drie redenen waarom de Wsob in eerste instantie werd ingevoerd: '(1) de maatschappelijke functie van het bibliotheekwerk was niet gedefinieerd; (2) er was onvoldoende samenhang in het bibliotheekstelsel; en (3) het digitale domein was nog niet goed geregeld'.²⁶⁴ Deze aanleidingen vormen de basis van de drie onderzoeksvragen die in het rapport worden beantwoord. Vooral de eerste onderzoeksvraag, of 'de Wsob [heeft] bijgedragen aan een duidelijker profiel van een openbare bibliotheek als maatschappelijke organisatie met een aantal, deels nieuwe, publieke

²⁶⁰ Gebruik 'mythologie' Frances, Sherrin. (2020) 'Carnegie's influence', in: Sherrin Frances (ed.), *Libraries amid Protest. Books, Organizing, and Global Activism*. Amherst: University of Massachusetts Press: 79.

²⁶¹ Frances, Sherrin. (2020) 'Library as a democratic institution', in: Sherrin Frances (ed.), *Libraries amid Protest. Books, Organizing, and Global Activism*. Amherst: University of Massachusetts Press: 75.

²⁶² Zie <https://www.libraryofthings.co.uk/> (Geraadpleegd april 2022).

²⁶³ Adviescommissie Bibliotheekinnovatie (2008): 24.

²⁶⁴ KWINK groep. (2019) *Evaluatie Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen*. Den Haag: KWINK groep: 13.

taken', is in de context van dit onderzoek interessant, omdat de beantwoording ervan inzicht biedt in de veranderende maatschappelijke rol van de bibliotheek.²⁶⁵

In de loop van het rapport worden meermaals zorgen verwoord en allerlei uitdagingen aangekondigd, maar de antwoorden op de onderzoeksvragen zijn overwegend en opvallend positief. Zo heeft de Wsob, door de verantwoordelijkheid te centraliseren en volledig bij de KB neer te leggen, ervoor gezorgd dat er een 'voor het algemene publiek relevante digitale openbare bibliotheek' is ontstaan.²⁶⁶ Ook is de samenhang in het netwerk verbeterd omdat er vanwege de Wsob meer duidelijkheid is over de rolverdeling tussen de deelnemers.²⁶⁷ Volgens KWINK groep heeft de nieuwe bibliotheekwet vooral veel duidelijkheid gebracht. Zo heeft ze, door de kernfuncties te expliciteren en wettelijk vast te leggen, bijgedragen aan meer duidelijkheid over de 'bredere, nieuwe rol' van de bibliotheek.²⁶⁸ De Wsob heeft de positie van de bibliotheek verstevigd en haar rolomvatting verbreed naar een maatschappelijk-educatieve en daarmee 'ruimere' opdracht, stelt het rapport, waardoor bibliotheken 'op een bredere manier een bijdrage kunnen leveren aan gemeentelijk beleid'.²⁶⁹ De vijf functies 'maken duidelijk' dat de rol van de bibliotheek 'meer behelst dan alleen het uitlenen van boeken'.²⁷⁰ De retoriek is onveranderd: dat er boeken worden uitgeleend is slechts een deel van een veel groter geheel, de werkelijke impact van de bibliotheek ligt besloten in 'het bestrijden van laaggeletterdheid, het aanbieden van cursussen waarmee inwoners hun digitale vaardigheden kunnen ontwikkelen en het organiseren van debat'.²⁷¹ Kortom: de bibliotheek is alleen nog waardevol, of kan dat alleen blijven, vanwege haar bijdrage aan gemeentelijk beleid.

Bewijs voor de vermeend 'bredere' educatief-maatschappelijke opdracht zoekt KWINK groep uitsluitend in de veranderde verdeling van de kernfuncties over de aangeboden activiteiten. Waar in voorgaande jaren het zwaartepunt nog bij functie drie lag (lezen en literatuur), hebben nu cursussen en workshops die inzetten op het verbeteren van basisvaardigheden (taalvaardigheid, digitale vaardigheden en mediawijsheid) het grootste aandeel in het totale dienstenpakket.²⁷² In 2018 werd maar liefst 43 procent van alle activiteiten georganiseerd op het gebied van deze tweede kernfunctie (educatie en ontwikkeling).²⁷³ Tel je daar de activiteiten rondom leesbevordering en literatuur bij op, ondanks de relatieve daling nog steeds goed voor 33 procent van het geheel, begrijp je dat er weinig procenten overblijven voor de overige drie kernfuncties.²⁷⁴ Het aandeel van de meest traditionele functie van de bibliotheek, het ter beschikking stellen van kennis en informatie, is zelfs maar goed voor zeven procent van het geheel. Dat wat betreft deze eerste kernfunctie het aantal activiteiten wellicht geen goede maatstaf is, wordt niet benoemd. Wel biedt vrijwel elke bibliotheek één of meer informatiepunten aan, fysieke plekken waar bezoekers vragen kunnen stellen over onder andere basisvaardigheden en lezen met een leesbeperking, over integratie en inburgering, werk en

²⁶⁵ KWINK groep (2019): 13.

²⁶⁶ KWINK groep (2019): 9.

²⁶⁷ Die rolverdeling is, volgens KWINK groep, sinds de invoering van de Wsob als volgt: de KB stuurt het netwerk van bibliotheekvoorzieningen aan, verzamelt prestatiegegevens en is verantwoordelijk voor de landelijke digitale bibliotheek; de acht POI's zijn wettelijk verantwoordelijk voor het interbibliothecair leenverkeer (IBL) en ondersteunen lokale bibliotheken in het ontwikkelen van innovaties; en de bijna 150 lokale bibliotheken 'werken aan de transitie naar een breder, maatschappelijk-educatief profiel'. KWINK groep (2019): 93/94/95.

²⁶⁸ KWINK groep (2019): 89.

²⁶⁹ KWINK groep (2019): 25.

²⁷⁰ KWINK groep (2019): 89.

²⁷¹ KWINK groep (2019): 6.

²⁷² KWINK groep (2019): 16.

²⁷³ KWINK groep (2019): 18.

²⁷⁴ KWINK groep (2019): 21.

vrijwilligerswerk, inkomen, juridische zaken en overheid.²⁷⁵ Of bezoekers daadwerkelijk gebruik maken van deze dienstverlening, of en hoe vaak gebruikers de aangeboden activiteiten bezoeken en hoe ze deze waarderen, wordt geen enkele keer vermeld.

Ook de vijfde kernfunctie, de lezingen en exposities, cursussen en workshops, theatervoorstellingen en filmvertoningen waardoor bibliotheken ‘toegangspoorten tot kunst en cultuur’ genoemd worden, is enkel goed voor een relatief klein percentage van het totale aantal activiteiten (13 procent). Activiteiten rondom ontmoeting en debat nemen zelfs maar een schamele vier procent in en uiten zich vooral in inconsequente, informele activiteiten zoals inloopkoffie en themacafés.²⁷⁶ Opvallend, zeker omdat beleidsmakers en branchevertegenwoordigers juist deze vierde kernfunctie graag aanhalen om het maatschappelijk belang van de bibliotheek te benadrukken. Het verslag van het aandeel van de vierde en vijfde kernfunctie beslaat tezamen net iets meer dan één pagina. Aan de eerste drie kernfuncties worden samen zeven pagina’s gewijd. Ook dit bewijst de grote discrepantie die er bestaat tussen de werkelijkheid en de woorden van branche en beleidsmakers. Het sterkt de gedachte dat het bibliotheekbeleid vandaag de dag juist meer bezig is met het aanbod dan met de vraag. Er wordt bibliotheken herhaaldelijk gevraagd de gebruiker in acht te nemen, maar de branche lijkt meer bezig te zijn met het zorgvuldige construeren van een toekomstbestendige identiteit.

In de ‘uitleg’ bij de Wsob die de VOB publiceerde, werd er geschreven over de ‘discussie’ die er was over de wettelijke toevoeging van de laatste twee kernfuncties, die op het eerste gezicht te ver af zouden liggen van de meer traditionele diensten van de bibliotheek (de eerste drie kernfuncties). ‘Wordt er niet te veel van bibliotheken gevraagd op deze manier?’, wordt er op een bepaald moment zelfs opgemerkt.²⁷⁷ Toch is er bewust gekozen om deze twee functies op te nemen in het wettelijke kader, schrijven de auteurs, omdat ‘[d]e minister van OCW van mening [is] dat hier nu juist de vernieuwingsmogelijkheden in zitten’.²⁷⁸ Is dat dan de functie van de kerntaken ‘ontmoeting en debat’ en ‘kunst en cultuur’? De branche lijkt zich ervan bewust dat de bibliotheek met de komst en groei van (digitale) alternatieven haar ooit vanzelfsprekende alleenrecht op ‘kennis en informatie’, ‘ontwikkeling en educatie’ en ‘lezen en literatuur’ verloren is. Vernieuwingsmogelijkheden zijn er binnen deze kernfuncties niet meer, lijkt de minister van OCW te willen zeggen. Om te voorkomen dat de bibliotheek daardoor aan maatschappelijk belang inboet, proberen branche en beleidsmakers haar nieuwe functies toe te schrijven die haar een hernieuwde bestaansreden te geven. Tegelijkertijd schrijft de VOB, in dezelfde tekst, op dezelfde pagina zelfs, dat de Wsob in feite een codificatie is van wat het bibliotheekwerk nu al inhoudt, van wat de bibliotheek eigenlijk al (lang) doet.²⁷⁹ Wat is waarheid? Is de Wsob niet meer dan een vaststelling van dat wat de bibliotheek altijd al was, of is het een instrument in het verstevigen van een nieuwe, bredere identiteit die afwijkt van de traditionele maatschappelijke rol?

²⁷⁵ KWINK groep (2019): 17/18.

²⁷⁶ KWINK groep (2019): 24.

²⁷⁷ VOB (2015): 12.

²⁷⁸ VOB (2015): 12.

²⁷⁹ VOB (2015): 11/12.

3 De bibliotheek van de toekomst

In dit afsluitende hoofdstuk wordt de focus verlegd naar de toekomst. Hoe werkt de branche aan een toekomstbestendige rol? Hoe gaan bibliotheken om met de toenemende concurrentie, dalende gebruikscijfers en steeds sterker wordende verantwoordingsplicht? Om de trends een plek te geven in de praktijk, staat in dit hoofdstuk de casus van Stichting Forum Groningen centraal. 'Forum Groningen' verwijst naar het gelijknamige cultuurgebouw in de binnenstad van Groningen en wordt niet voor niks 'bibliotheek van de toekomst' genoemd. Sinds 2015 is de stichting ook verantwoordelijk voor het bibliotheekwerk in de gemeente: naast de blikvanger in het centrum draagt de stichting ook verantwoordelijkheid voor acht Forumbibliotheekvestigingen. Hoe verhouden de bibliotheekfuncties zich tot de grootse visie van het Forum en wat is de verhouding tussen het 'grote' Forum en de wijkbibliotheken? Tot slot komt de coronacrisis aan bod, die, zoals voor zoveel zaken geldt, ook grote gevolgen heeft gehad voor het bibliotheekwerk.

3.1 De toekomst volgens branche en beleid

In 2020 publiceert de Commissie Marketing van de VOB een 'Merkgids' met de titel *De Bibliotheek. Motor van een vaardige samenleving*. De VOB schakelt voor het schrijven ervan de hulp in van New Growth Strategies, een bureau dat met behulp van producten en diensten omtrent 'Brand Positionering', 'Internal Branding' en 'Business Strategy' organisaties helpt zich strategisch te positioneren.²⁸⁰ Resultaat is een interessant geheel met meer beeld dan tekst en meer marketingtaal dan ooit. Tussen de regels door vertelt de Merkgids niet alleen veel over de knelpunten in het huidige bibliotheekwerk, maar zegt het ook veel over de beoogde toekomstige rol ervan. Welke toekomst ziet de VOB voor haar bibliotheken, welk toekomstbeeld spreekt er uit deze tekst? De maatschappelijke rol die de VOB nastreeft is natuurlijk zichtbaar in de beschreven ambities en in de aanbevelingen die ze doen, maar het is met name het woordgebruik dat inzicht biedt in dat wat de bibliotheek van de nabije toekomst moet worden. De gids opent als volgt:

De Bibliotheek is een ijzersterk merk: bekend, sympathiek en met een zeer relevante rol in de samenleving. Het merk weerspiegelt op dit moment echter nog onvoldoende de sleutelrol die we als bibliotheken hebben bij grote maatschappelijke uitdagingen. Met onze nieuwe merkstrategie willen we ons merk en onze positie in de samenleving zichtbaar pakken en uitdragen. Deze merkgids heeft als doel om ons brede verhaal, onze dienstverlening en onze wezenlijke bijdrage aan de maatschappij met elkaar te laten zien en ervaren.²⁸¹

Wat direct opvalt, is dat de bibliotheek in de Merkgids consequent met een hoofdletter 'B' geschreven wordt. Deze typografische keuze is een bewuste: het draagt bij aan het beoogde imago van de bibliotheek en demonstreert de belangrijkste ambities die de VOB koestert. Een bibliotheek met een hoofdletter 'B' verwijst naar iets anders dan naar een bibliotheek met een kleine letter, het betekent meer dan dat. Een woord met een hoofdletter verwijst doorgaans naar een geografische plaats, een persoon of een merknaam. Mogelijk zijn dit de rollen die de VOB ziet voor de bibliotheek: de bibliotheek als personage, als plek en als merk. In de Merkgids wordt de bibliotheek opgevoerd als een 'sympathiek' personage met een 'hartelijk' karakter en krijgt de bibliotheek dus zelfs een naam: Bibliotheek.²⁸² De bibliotheek moet gevoelens oproepen, stelt de gids meermaals, staat voor

²⁸⁰ New Growth Strategies. (2022) 'Growing business and people together'. <https://www.newgrowth-strategies.com/> (Geraadpleegd maart 2022).

²⁸¹ VOB Commissie Marketing. (2021) *De Bibliotheek. Motor van een vaardige samenleving*. Utrecht: VOB Commissie Marketing: 4.

²⁸² VOB Commissie Marketing (2021): 4/35.

waarden die normaal gesproken alleen aan personen worden toegeschreven. Ook op een ander tekstniveau valt de familiale benadering op. Net als in andere VOB-publicaties is het taalgebruik in de Merkgids opvallend informeel, het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in de eerste en tweede persoon (jij, wij, ons) draagt hier ongemerkt aan bij. ‘Bibliotheek’ vestigt meer de aandacht op de geografische locatie dan het woord bibliotheek doet, dat ook als overkoepelend begrip functioneert, als een plek waar iets uitgeleend wordt. Tegelijkertijd maakt het hoofdlettergebruik de bibliotheek tot meer dan een boekenbewaarpplaats of publieke instelling: het maakt de bibliotheek een merk, een overkoepelend concept dat de individuele fysieke verschijningsvorm overstijgt. De Bibliotheek is een concept dat gekopieerd en geplakt kan worden op welke bibliotheek dan ook, een concept dat daarmee verworden is tot ‘commodity’ of verkoopbaar goed.

Het karakteriseren van de bibliotheek als merk is zoals gezegd niet nieuw. Wat wel nieuw is, is dat de merkterminologie zo expliciet uiteengezet en zo intensief als strategie wordt opgevoerd. Zo spoort de Merkgids bibliotheken aan om te denken vanuit een ‘merkarakter’, dat uitgedrukt wordt in ‘merkwaarden’ en een ‘merkbefoete’.²⁸³ Het karakter van de bibliotheek is volgens de auteurs van de gids die van ‘betrokken hartelijke’. De vijf merkwaarden die de nieuwe stijl en ambitie van het nieuwe ‘merkhuis’ moeten uitdragen zijn: ‘samen’, ‘betrokken’, ‘behulpzaam’, ‘gastvrij’ en ‘energiek’.²⁸⁴ De waarden vormen op hun beurt samen een ‘merkkompas’ dat ‘helpt in de dialoog met partners en medewerkers en om onszelf scherp te houden op het basisgevoel dat alle bibliotheken overbrengen’.²⁸⁵ De befoete van de bibliotheek is het zijn van een motor van een vaardige samenleving. De benzine in die motor is samenwerking, wordt de metafoer verder uitgewerkt.²⁸⁶ In merktermen, stelt de gids, verschuift de bibliotheek van een ‘mono-brand benadering’ naar een ‘House of Brands model’.²⁸⁷ Wat hiermee bedoeld wordt, is dat afzonderlijke vestigingen een eigen lokale kleur kunnen hebben, maar dat de overstijgende verbindende factor altijd één gemeenschappelijk verhaal is. Dit verhaal is opnieuw het zijn van een motor van een vaardige samenleving, specifiek het streven ervoor te zorgen ‘dat iedereen taalvaardig is, digitaal mee kan komen en de kans heeft zich een leven lang te ontwikkelen’.²⁸⁸

Behalve het gezamenlijke verhaal, delen alle bibliotheken ook vijf gemeenschappelijke ambities en vijf gemeenschappelijke pijlers. De ambities overlappen met de vijf wettelijke taken: de vijf kernfuncties uit de Wsob.²⁸⁹ De pijlers zijn de belangrijkste componenten van de dienstverlening, die de ‘bewijslast’ vormen van de maatschappelijke bijdrage die bibliotheken leveren.²⁹⁰ De gids vraagt lokale bibliotheken om maximaal aan te sluiten bij ‘ons gezamenlijke verhaal’, om eenheid uit te stralen ‘als gezamenlijke familie van merken’, om versnippering te vermijden omdat dat het paraplumerk ‘dat ons samen sterk maakt’ af zou vlakken.²⁹¹ Landelijke imago-campagnes moeten zich voortaan richten op het gezamenlijke verhaal, ‘met als doel zichtbaarheid van onze brede rol en modernisering van ons merkimago’.²⁹² Want dat is wederom het doel van de Merkgids: het bevorderen van de zichtbaarheid van de ‘wezenlijke bijdrage’ van de bibliotheek aan grote maatschappelijke uitdagingen.²⁹³ Middel is naast de introductie van een nieuw jargon het verstevigen

²⁸³ VOB Commissie Marketing (2021): 22.

²⁸⁴ VOB Commissie Marketing (2021): 25.

²⁸⁵ VOB Commissie Marketing (2021): 26.

²⁸⁶ VOB Commissie Marketing (2021): 27.

²⁸⁷ VOB Commissie Marketing (2021): 7.

²⁸⁸ VOB Commissie Marketing (2021): 3.

²⁸⁹ VOB Commissie Marketing (2021): 12.

²⁹⁰ VOB Commissie Marketing (2021): 18.

²⁹¹ VOB Commissie Marketing (2021): 40/42.

²⁹² VOB Commissie Marketing (2021): 38.

²⁹³ VOB Commissie Marketing (2021): 3.

van de merkpositie, omdat, zo stellen de auteurs, merken met een duidelijk karakter (onbewust) aantrekkingskracht creëren.²⁹⁴ De inzet is hiermee dus opnieuw het bereiken van een positieve consensus onder iedereen voor wie het maatschappelijk belang van de bibliotheek (nog) niet vanzelfsprekend is. Bibliotheken aansporen een bibliotheek met een hoofdletter B te worden, dat lijkt de eigenlijke ambitie van de VOB te zijn.

De vijf pijlers die de Merkgids noemt zijn ook terug te vinden in het *Bibliotheekconvenant 2020-2023*. Dit convenant is een set afspraken tussen de zes betrokken partijen, oftewel het bibliotheekstelsel en de drie overheidslagen, om zo, wederom, ‘bibliotheken beter in staat te stellen bij te dragen aan actuele maatschappelijke opgaven’.²⁹⁵ Ook de ondertitel, ‘Convenant houdende afspraken over de bijdrage van de bibliotheekvoorziening in Nederland aan maatschappelijke opgaven’, kan opgevat worden als bewijs voor de vrij beperkte focus van het hedendaagse bibliotheekbeleid. Het zijn afspraken voor de toekomst: ze laten zien waar de knelpunten of zorgen zich bevinden en wat de komende jaren de focus van het bibliotheekbeleid zal zijn. Volgens het convenant zijn er drie ‘grote maatschappelijke opgaven’ waarin de bibliotheek ‘een natuurlijke rol van betekenis heeft’.²⁹⁶ De eerste is het bieden van een antwoord op laaggeletterdheid en de algemene afname van leesvaardigheid en leesplezier. De participatie van de burger in de (digitale) informatiemaatschappij is de tweede opgave en het bevorderen van ‘een leven lang leren’ de derde.²⁹⁷ De partijen komen overeen te starten met een Leesoffensief. Alle bibliotheken moeten een Informatiepunt Digitale Overheid (IDO) gaan aanbieden en het cursusaanbod intensiveren, om zo digitale geletterdheid, digitaal burgerschap en daarmee de zelfredzaamheid van burgers te vergroten. Verder moet er een landelijk programma ‘Leven lang ontwikkelen’ worden opgezet om basisvaardigheden en blijvende inzetbaarheid te garanderen.²⁹⁸ De focus voor komende jaren was al duidelijk, maar is dat met dit convenant des te meer: leesbevordering, digitale inclusie en een leven lang leren vormen de basis van de maatschappelijke rol van de bibliotheek van de toekomst.

3.2 Stichting Forum Groningen

3.2.1 Het gebouw (of: meer dan een gebouw)

Het ‘verhaal’ van Forum begint eind 2007, als Stichting Forum Groningen wordt opgericht. Doel van de stichting is in eerste instantie het ontwikkelen, in stand houden en exploiteren van het nog te bouwen cultuurgebouw Groninger Forum, ‘een dynamisch centrum voor informatie en debat, actualiteit, ontspanning en cultuureducatie, woord, beeld en andere cultuurvormen’.²⁹⁹ Na een internationale prijsvraag wordt uit zeven architectenbureaus het ontwerp gekozen voor wat het nieuwe cultuurcentrum in de binnenstad van Groningen moet worden. Het ambitieuze voorstel van het Amsterdamse NL Architects krijgt de meeste stemmen, van zowel vakjury als Groningers.³⁰⁰ Het

²⁹⁴ VOB Commissie Marketing (2021): 22.

²⁹⁵ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap et al [OCW]. (2020) *Bibliotheekconvenant 2020-2023. Convenant houdende afspraken over de bijdrage van de bibliotheekvoorziening in Nederland aan maatschappelijke opgaven*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Koninklijke Bibliotheek, Stichting Samenwerkende POI's Nederland & Vereniging van Openbare Bibliotheken: 2.

²⁹⁶ OCW (2020): 3.

²⁹⁷ OCW (2020): 3.

²⁹⁸ OCW (2020): 5/6.

²⁹⁹ Stichting Groninger Forum. (2018) *Jaarverslag 2017. Stichting Groninger Forum*. Groningen: Stichting Groninger Forum: 36.

³⁰⁰ Hannema, Kirsten. (22 oktober 2020) ‘Hoe Forum Groningen de harten van het publiek veroverde’, in: *de Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/hoer-forum-groningen-de-harten-van-het->

Het cultuurwarenhuis als nieuwe culturele typologie: wederom een opvallende, maar niet langer onverwachte karakterisering. De '[u]nieke cultuurkolos' laat zich moeilijk beschrijven, de aanblik verschilt per perspectief.³⁰⁹ Vanaf de Nieuwe Markt bezien is het Forum een duidelijke piramide, vanuit vogelperspectief lijken 'reusachtige rots', 'futuristisch ruimteschip' of 'ingeslagen meteoriet' passender bewoordingen.³¹⁰ Kijkt men vanaf de Grote Markt of omliggende straten, dan blijkt het zogenaamd 'plompverloren' gebouw amper op te vallen.³¹¹ Vanaf een smal zeshoekig grondvlak hellen de muren dan weer naar binnen, dan weer naar buiten, voordat ze samenkomen in een wederom zeshoekig plat dak. Het materiaal van de buitenmuren is gekozen vanwege de gelijkenis met de grijze zandsteen van de Martinitoren.³¹² Een groot atrium verbindt het geheel met elkaar. Het Forum telt tien verdiepingen, in feite tien gestapelde openbare ruimtes, die onderling kriskras met elkaar verbonden zijn door zwevende roltrappen. Het gebouw bestaat uit een west- en een oosttoren waarin zich zowel 'dichte delen' bevinden als 'open pleinen'. Voor de dichte delen, de filmzalen, expositieruimtes en strip-, animatie- en gamemuseum Storyworld, moeten kaartjes worden gekocht. De pleinen, grenzend aan het atrium, zijn voor iedereen vrij toegankelijk. Naast het stripmuseum, de vijf filmzalen en de multifunctionele ruimtes telt Forum onder andere drie horecagelegenheden, een dakterras, een Forumshop, een VVV-winkel, ruim duizend werk- en studieplekken en een Smartlab waar bezoekers op interactieve wijze kennis kunnen maken met nieuwe technologieën.

Maar Forum is, zoals de jaarverslagen de lezer keer op keer verzekeren, 'natuurlijk meer dan een gebouw'.³¹³ De doelstelling van Stichting Forum is sinds haar oprichting in 2007 zoals gezegd de bouw van het nieuwe Forum en de exploitatie ervan. Met ingang van 2015 komen daar heel wat taken bij. De gemeenteraad beslist dat ze één bibliotheekorganisatie willen, met één directie en één subsidierelatie met de gemeente.³¹⁴ Met dit besluit krijgt Stichting Forum de verantwoordelijkheid voor het volledige bibliotheeknetwerk in de gemeente Groningen. Biblionet Groningen, behalve POI ook de overkoepelende bibliotheekorganisatie voor de gehele provincie, draagt haar taken in Groningen over aan de Forumorganisatie. De vijf wijkfilialen en de dan nog centrale vestiging in de Oude Boteringestraat veranderen in Forumbibliotheken. In 2019 komen daar behalve het nieuwe Forumgebouw nog twee filialen bij.³¹⁵ Vandaag de dag bestaat het Forum uit negen vestigingen: één centraal gebouw en acht wijkbibliotheken. Ook in haar gedaante als openbare bibliotheek valt het

³⁰⁹ Hulsman, Bernard. (28 november 2019) 'Unieke cultuurkolos voor alle Groningers', in: *NRC*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/11/28/unieke-cultuurkolos-voor-alle-groningers-a3982077> (Geraadpleegd maart 2022)

³¹⁰ Hannema (2020).

Duk, Wierd. (28 november 2019) 'Met Forum krijgt Groningen een futuristisch ruimteschip midden in binnenstad', in: *Telegraaf*. <https://www.telegraaf.nl/nieuws/530737831/met-forum-krijgt-groningen-een-futuristisch-ruimteschip-midden-in-binnenstad> (Geraadpleegd maart 2022).

Van Dijk, Harmen. (22 oktober 2020) 'Brutaal cultuurcentrum' Forum Groningen gekozen tot beste gebouw van Nederland', in: *Trouw*. <https://www.trouw.nl/cultuur-media/brutaal-cultuurcentrum-forum-groningen-gekozen-tot-beste-gebouw-van-nederland~b6b6263e/#:~:text=Het%20Forum%20in%20Groningen%20is,gebouw%20is%20bovendien%20behoorlijk%20coronaproof> (Geraadpleegd maart 2022).

³¹¹ Duk (2019).

³¹² Waijer, Pieter. (20 januari 2020) 'Eens maar nooit weer: het nieuwe Forum te Groningen'. <https://www.archined.nl/2020/01/eens-maar-nooit-weer-het-nieuwe-forum-te-groningen/> (Geraadpleegd maart 2022).

³¹³ Stichting Forum Groningen (2020): 7.

³¹⁴ Stichting Groninger Forum. (2016) *Jaarverslag 2015. Stichting Groninger Forum*. Groningen: Stichting Groninger Forum: 7.

³¹⁵ Stichting Forum Groningen (2020): 14.

Forumgebouw op. De Federation of Library Associations (IFLA) verkiest Forum in 2021 tot één van de vijf beste bibliotheken van de wereld.³¹⁶ De prijs van deze 'IFLA/Systematic Public Library of the Year 2020' wordt vanwege corona een jaar later pas uitgereikt, niet aan het Forum maar aan de nieuwe bibliotheek van Oslo. Ook de titel 'Beste Bibliotheek van Nederland 2020' krijgt Forum net niet. Wel is de vakjury volgens de Forumwebsite 'unaniem enthousiast over Forum Groningen als 'bibliotheek van de toekomst''.³¹⁷ Wat zegt deze karakterisering over het beeld dat men heeft van de bibliotheek van de toekomst, of breder: de toekomst van bibliotheken?

Het is alsof Stichting Forum de beoordelingscriteria die IFLA op haar website vermeldt als handleiding heeft gebruikt bij het maken van ontwerpkeuzes. IFLA somt zes criteria op, Forum voldoet aan allemaal.³¹⁸ Gebouwen die mee willen dingen voor de titel Public Library of the Year moeten zichtbaar zijn in het stedelijke landschap. Ze moeten interactie aan gaan met de directe omgeving en met de lokale cultuur. Het gebouw moet toegankelijk zijn voor iedereen, aanjager zijn van verbindingen en de functie van 'huiskamer van de gemeenschap' vervullen. De kwaliteit van de architectuur moet hoogwaardig zijn en het architectuurconcept moet doorwerken in het design van de binnenruimte. De binnenruimtes moeten flexibel zijn, omgevormd kunnen worden naargelang wisselende bestemmingen. De verschillende ruimtes moeten onderlinge wisselwerking toestaan en nieuwe activiteiten mogelijk maken. Ook de ruimtes waar leren centraal staat moeten flexibel zijn, meerdere onderwijsvormen ondersteunen en leren als sociale activiteit aanmoedigen. Natuurlijk is duurzaamheid een criterium, toverwoord van de huidige tijd. De laatste voorwaarde is een innovatieve en creatieve omgang met digitale ontwikkelingen. Design, esthetiek en interactie moeten volgens IFLA de basis vormen van keuzes omtrent digitalisering.

Zoals gezegd voldoet het Forumgebouw aan al deze voorwaarden. Dat het gebouw zichtbaar is in de stedelijke omgeving behoeft geen onderbouwing. Dat Groningers zelf een stem kregen in het uiterlijk van het gebouw dat hun binnenstad zou domineren, spreekt van een sterk lokaal bewustzijn. Door de bouwplaats jaarlijks open te stellen voor publiek werden omwonenden en geïnteresseerden ook daarna meegenomen in het proces.³¹⁹ Ook de driedelige lezingenserie 'The Skyline van Groningen' of projecten zoals de interactieve installatie Stad, waar bezoekers aan de hand van animaties en archiefbeelden kennis kunnen maken met de geschiedenis van de stad, spreken van een stevige lokale inbedding.³²⁰ Het Forum heeft al snel de benaming 'huiskamer van Groningen' gekregen en het staat iedereen vrij het gebouw te betreden. Forum positioneert zich graag als katalysator van verbinding: ze maakt ontmoetingen tussen mensen mogelijk maar legt ook multidisciplinaire, integrale verbanden tussen cultuuruitingen. De architectuur is van prijswinnende kwaliteit en ook de binnenruimte is zorgvuldig vormgegeven. Voor het interieur is na lang beraad gekozen voor drie verschillende architectenbureaus, om 'de spanning van het gebouw [te] versterken en de reis door

³¹⁶ IFLA. (z.d.) 'IFLA/Systematic Public Library of the Year Award: Meeting with the Stars!'. [\(https://www.ifla.org/events/ifla-systematic-public-library-of-the-year-award-meeting-with-the-stars/#:~:text=Deichman%20Bj%C3%B8rvika%2C%20Oslo%20Public%20Library,Marrickville%20Library%20\(Australia\)](https://www.ifla.org/events/ifla-systematic-public-library-of-the-year-award-meeting-with-the-stars/#:~:text=Deichman%20Bj%C3%B8rvika%2C%20Oslo%20Public%20Library,Marrickville%20Library%20(Australia))) (Geraadpleegd maart 2022).

³¹⁷ Stichting Forum Groningen. (11 februari 2021) 'Prijzen voor Forum Groningen'. <https://forum.nl/nl/prijzen-voor-forum-groningen> (Geraadpleegd maart 2022).

³¹⁸ IFLA. (1 februari 2020) 'Call for IFLA/Systematic Public Library of the Year 2020 is open!'. <https://www.ifla.org/news/call-for-ifla-systematic-public-library-of-the-year-2020-is-open/> (Geraadpleegd maart 2022).

³¹⁹ Stichting Groninger Forum. (2019) *Jaarverslag 2018. Stichting Groninger Forum*. Groningen: Stichting Groninger Forum: 14.

³²⁰ Stichting Forum Groningen (2019): 8/10.

het gebouw boeiend [te] maken'.³²¹ De ruimtes zijn flexibel en kunnen omgebouwd en aangekleed worden naargelang uiteenlopende wensen. Daarnaast zijn ze zo geplaatst dat ze maximale interactie aan kunnen gaan met omliggende ruimtes. 'We willen verrassende werelden creëren, sfeer en verblijfsklimaat toevoegen, maar ook de ambitie van het gebouw onderstrepen', schrijft het Forum over de plaatsing en het design van de ruimtes.³²² Het gebouw huisvest meerdere werkplaatsen en makerspaces en ook via de programmering staat (digitale) technologie vaak centraal. Als laatste werkt de organisatie hard aan de integratie van duurzaamheid in bedrijfsprocessen, diensten en producten en koestert ze de ambitie erkend te worden als regionaal voorbeeld op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen.³²³

De IFLA/Systematic Public Library of the Year is een prijs voor bibliotheken. Wat echter opvalt aan de beoordelingscriteria die IFLA opsomt is dat er aan de bibliotheekfuncties zelf amper eisen worden gesteld. Natuurlijk zitten er kernfuncties verstoppt in woorden als 'verbinding' en 'educatie' en wordt de ervaring van de gebruiker voortdurend centraal gesteld, maar het zijn de leemtes die de aandacht trekken. Forum voldoet aan de standaard als gebouw, niet als bibliotheek. Dat IFLA uitsluitend nieuwe, innovatieve bibliotheekgebouwen prijst geeft de organisatie zelf al duidelijk aan.³²⁴ Wanneer men de beoordelingscriteria naast de drie strategieën voor cultuurgestuurde stadsvernieuwing legt, zoals verwoordt in 'The role of public libraries in culture-led urban regeneration', wordt de eigenlijke bedoeling helder: IFLA prijst uitsluitend iconische gebouwen, plaatsbepalers en/of gebouwen die bijdragen aan gemeenschapsvitalisering. Ondanks het feit dat Forum de prijs uiteindelijk niet won, vervult het de functie van instrument in stadsvernieuwing. Het gebouw is een icoon: een uniek gebouw dat afwijkt van de norm, dat zowel symbolische als esthetische kwaliteit bezit en bedoeld is om opgemerkt, liefst ook beroemd te worden. Een plaatsbepaler is het gebouw ook, in de zin dat het een actief onderdeel is van de stadsplanning en poogt een nieuw publiek domein te zijn, een podium voor ervaringen. Ook de strategie van gemeenschapsvitalisering sluit aan op de missie van Forum. Het gebouw verstevigt de lokale identiteit, bevordert cohesie, adresseert sociale en economische uitdagingen en initieert lokale innovatie, creativiteit en samenwerking. Met andere woorden streeft de gemeente, via het optrekken van een cultureel icoon, naar het heruitvinden van de stad Groningen. Het is een interessante tegenstelling: Forum probeert zowel de lokale cultuur te verstevigen als internationaal aandacht te genereren. Gaat dat wel samen? Voor wie is het Forum?

3.2.2 De Forumbibliotheek

Juist omdat het een nieuw gebouw is dat vanaf het grondvlak tot aan de horecapartners en de akoestiek aan toe zorgvuldig is vormgegeven, biedt het Forum veel inzicht in het hedendaagse discours omtrent bibliotheken. Mattern schreef dat nieuwe (sociale) functies nieuwe fysieke infrastructuren noodzakelijk kunnen maken. In feite geldt andersom hetzelfde: nieuwe infrastructuren kunnen ook nieuwe functies mogelijk maken. 'Met een nieuw gebouw ontstonden er ook nieuwe mogelijkheden', schrijft het Forum soortgelijk in een jaarverslag.³²⁵ Niet alleen het gebouw en haar ruimtes, maar ook de invulling ervan bieden zicht op dit discours: de missie, visie en programmering van de Forum-organisatie. De jaarverslagen behandelen de periode 2015 tot en met 2020 en geven inzicht in het bouwproces, de ontwikkeling van het Forumconcept en de

³²¹ Stichting Groninger Forum. (2018) *Jaarverslag 2017*. Stichting Groninger Forum. Groningen: Stichting Groninger Forum: 5.

³²² Stichting Forum Groningen (2019): 5.

³²³ Stichting Forum Groningen. (2022) *Maatschappelijk verantwoord ondernemen*.

<https://forum.nl/nl/maatschappelijk-verantwoord-ondernemen> (Geraadpleegd maart 2022).

³²⁴ IFLA (2020).

³²⁵ Stichting Forum Groningen. (2021) *Forum Jaarverslag 2020*. Groningen: Stichting Forum Groningen: 21.

implementatie van dit concept in de andere Forumbibliotheken. Het is opnieuw het woordgebruik dat bewijs levert voor de identiteit waar Forum actief aan bouwt, en daarmee de maatschappelijke rol die ze ziet voor zichzelf. In de jaren na 2015 ligt de focus nog veel op de ontvlechting van de Biblionet-organisatie en de overgang naar Forum-organisatie.³²⁶ Er wordt gewerkt aan een nieuw functiehuis, organogram en salarisverdeling, volgens het jaarverslag van 2017 noodzakelijk 'omdat we een samengestelde organisatie zijn en veel van de huidige functies een historisch karakter hebben dat niet aansluit bij de werkzaamheden die van een ieder worden verwacht in het nieuwe gebouw'.³²⁷ Met andere woorden: de functiebeschrijvingen zijn achterhaald, Forum poogt een nieuw bibliotheekconcept te verwezenlijken en stelt daarbij ook nieuwe eisen aan haar werknemers.

Forum heeft een aantal instrumenten tot haar beschikking om het nieuwe bibliotheekconcept ten uitvoer te brengen. Het kiezen van een naam is de eerste en geldt als de meest simpele manier om een bepaalde identiteit te verwerven. 'Forum' is het Oudgriekse woord voor publieke plek. Concreet verwees het woord naar het centraal gelegen openbare plein in een Romeinse stad, een marktplaats waar handel plaatsvond maar dat zich ook al snel ontwikkelde tot cultureel centrum. In het huidige digitale tijdperk wordt het woord ook gebruikt voor een online discussieplatform, in feite net zo goed een publieke plek waar iedereen kan samenkomen om met elkaar van gedachten te wisselen. De gekozen naam onderschrijft de ambitie die Forum koestert: het zijn van een centrum, een toegankelijke publieke plek waar uitwisseling plaatsvindt en verbindingen gelegd worden. Ook op andere manieren werkt Forum hard aan haar merkstrategie. Het hebben van een herkenbare huisstijl is hierbij een handig instrument. Maar in tegenstelling tot wat de Merkgids bibliotheken aanraadt, is het niet de landelijke bibliotheekhuisstijl waar Forum voor kiest. Met deze keuze kunnen de Forumbibliotheken niet varen op de herkenbaarheid van het oranje logo van de Bibliotheek met een hoofdletter, en ook niet op het historische imago dat daarmee samenhangt. Wel ontstaat de mogelijkheid om een nieuw merk te ontwikkelen, een zelfgekozen imago op te bouwen. Het internationaal bekroonde logo van Forum volgt de lijnen van het nieuwe Forumgebouw, een weinig subtiele aanwijzing dat de Forum-organisatie in hun ogen vooral samenvalt met het gebouw. Forum is zich bewust van deze focus, de toon in de jaarverslagen doet soms zelfs verdedigend aan:

Alle aandacht voor het nieuwe gebouw [...] geeft toch altijd een vertekend beeld van de maatschappelijke impact van de Forum-organisatie als geheel. Uiteraard is de centrumlocatie de grote uitsmijter maar we zijn zoveel meer dan alleen die fantastische plek. We bestaan immers ook in andere gedaanten op andere plekken en werken daarbij continu aan het optimaliseren van de dienstverlening.³²⁸

Tijdens de bouw van het Forum zijn alle andere filialen gewoon open. Of zoals het in meerdere jaarverslagen opvallenderwijs wordt verwoord: 'dit alles gebeurt in een winkel die tijdens de verbouwing gewoon open is'.³²⁹ Forum benadrukt dat met de wisseling van de wacht de dienstverlening niet is veranderd. Alle vestigingen lenen bibliotheekmaterialen uit en bieden activiteiten omtrent basisvaardigheden aan: cursussen en workshops in computergebruik en omgang met DigiD en e-overheid, spreekuren voor hulp bij belastingaangifte en inloopspreekuren voor vragen over smartphones, tablets, laptops en apps. Naast deze cursussen Klik & Tik en Digisterker en de IDO's waar elke bibliotheek geacht wordt over te beschikken, biedt het Forum net als alle andere basisbibliotheken ook activiteiten aan in het kader van taalvaardigheid. Denk aan de tweejaarlijkse cursus 'Nederlands als tweede taal', de leesclubs Makkelijk Lezen of de Taalcafés waar bezoekers op

³²⁶ Stichting Groninger Forum (2016): 7.

³²⁷ Stichting Groninger Forum (2018): 5.

³²⁸ Stichting Forum Groningen (2020): 5.

³²⁹ Stichting Groninger Forum (2017): 6.

een laagdrempelige manier kunnen oefenen met de taal.³³⁰ Het wordt genoemd, maar ligt vaker verdekt opgesteld achter enthousiaste verslagen van andere activiteiten. Het is de ‘rooftop cinema’ op het dakterras, de VR-brillen, 3D-printers en de workshop stop-motionfilmpjes maken die de aandacht naar zich toe trekken.³³¹ Of de ‘live viewing party’ van de finale van het Eurovisie Songfestival, de randprogrammering rondom de tentoonstelling AI: More than Human en de gelegenheidsbowlingbaan en badjasverkleedwedstrijd op ‘The Dude Day’, een dag ter ere van filmklassieker The Big Lebowski.³³² Ook de programmering is een instrument in het verstevigen van de identiteit. Uit het visiestatement:

Het Forum Groningen zien we als een antwoord op de grote ontwikkelingen van deze tijd, die ook in Groningen volop actueel zijn. Wij kiezen voor het open vizier, waarbij ons uitgangspunt is: liever een toekomst die je ziet aankomen dan een toekomst die je overvalt. Wij willen mensen daarom verleiden om hun blik te openen voor de wereld van morgen. De toekomst is immers al zichtbaar, de dominante kenmerken van de wereld van morgen zijn al aanwezig in de wereld van vandaag. Die kiem openbaart zich in nieuwe trends, ideeën en technologieën. En precies die trends, ideeën en technologieën zetten we centraal in Forum Groningen.³³³

Volgens de Forumvisie zijn de grote ontwikkelingen van deze tijd mondialisering, digitalisering, ‘de alom aanwezige beeldcultuur’, ‘technologie die doordringt tot diep in het dagelijks leven’ en ‘de noodzaak van levenslang leren’.³³⁴ De thema’s die centraal staan in de programmering zijn actualiteit, technologie en populaire beeldcultuur.³³⁵ Geen literatuur, boeken of andere geschreven tekst. Natuurlijk komen de kernfuncties van de bibliotheek ook in de minder traditionele Forum-programmering terug. De ontmoetingsfunctie uit zich in bijvoorbeeld de ‘dialoogtafel’ tijdens Keti Koti of de Human Library, waar bezoekers geen boeken maar mensen ‘lenen’.³³⁶ Tijdens het ‘griezelslaapfeestje’ kunnen jonge bezoekers kennismaken met de kracht van verhalen, de cursus vloggen brengt kinderen mediawijsheid bij.³³⁷ Er worden leesbevorderingsprogramma’s voor peuters tot pubers georganiseerd en ook voor volwassenen zijn er literaire programma’s, talkshows en eendaagse cursussen waarmee bezoekers binnen één dag leren een gedicht of kort verhaal te schrijven.³³⁸ Ook via de programmering plaatst Forum zich nadrukkelijk binnen het discours van het Romeinse forum, als plek waar democratie centraal staat en iedereen een stem krijgt. Via debatten en lezingen over politieke onderwerpen als de Brexit of de Tweede Kamerverkiezingen bijvoorbeeld, of door het programma ‘Staakvermaak’, waar ouders hun kinderen gratis naar het Forum konden brengen tijdens de landelijke basisschoolerenstaking.³³⁹ Of abstracter door het programma ‘Your Cinema’, waar de bezoeker zelf stemt op welke film ze wil zien.³⁴⁰ Volgens Forum is het echter vooral de integrale programmering die hen onderscheidt van andere organisaties:

Waar mogelijk zullen we onze belangrijkste troef uitspelen: de integrale programmering. Wat bedoelen we daarmee? In het gebouw van het Groninger Forum zijn de muren tussen

³³⁰ Stichting Forum Groningen (2021): 17/18.

³³¹ Stichting Forum Groningen (2021): 11/13/14.

³³² Stichting Groninger Forum (2016): 16 & Stichting Forum Groningen (2019): 13.

³³³ Stichting Forum Groningen (2021): 5.

³³⁴ Stichting Groninger Forum (2018): 8.

³³⁵ Stichting Forum Groningen (2021): 6.

³³⁶ Stichting Forum Groningen (2020): 8.

³³⁷ Stichting Groninger Forum (2018): 19 & Stichting Forum Groningen (2021): 16.

³³⁸ Stichting Groninger Forum (2016): 23 & Stichting Forum Groningen (2021): 17.

³³⁹ Stichting Forum Groningen (2021): 8 & Stichting Groninger Forum (2018): 22.

³⁴⁰ Stichting Groninger Forum (2018): 14.

bibliotheek, expositieruimte, debat en filmtheater letterlijk en figuurlijk weggevallen. We zijn één organisatie en dus niet een soort ‘bedrijvenverzamelgebouw’. Omdat alle voorzieningen onder één en dezelfde leiding vallen, kunnen we actuele thema’s belichten op een manier die waarschijnlijk nergens anders ter wereld kan: integraal, multidisciplinair en met een internationale allure.³⁴¹

Beleidsmakers vragen steeds meer om multidisciplinaire benaderingen en het Forum voorziet in die vraag. Ze legt dwarsverbanden tussen cultuuruitingen en gaat soms zelfs verder dan dat: ze verbindt verschillende beleidsterreinen aan elkaar. Zo bekeken scholieren een misdaadkomedie van een Groningse filmmaker waarin behalve thema’s als zelfvertrouwen ook duurzame technieken centraal staan.³⁴² De cursus verhalen schrijven bestaat naast de cursus sterrenkunde, naast de cursus over de bijbel en de koran.³⁴³ De Nacht van Kunst & Wetenschap was jaar na jaar uitverkocht, net als de filmvertoningen, speurtocht en verkleedoptocht tijdens het Roald Dahl Festival.³⁴⁴ Maar hoe ver kun je gaan zonder focus te verliezen? Hoe ver kun je de betekenis van bibliotheek oprekken zonder je identiteit als bibliotheek te verliezen?

Multifunctionele accommodaties (MFA’s)

Zelf zegt Forum een ‘samengestelde organisatie’ te zijn, geen ‘bedrijvenverzamelgebouw’. Omdat Forum één organisatie is, lijkt de karakterisering als MFA niet van direct van toepassing. Toch zijn er overeenkomsten. MFA’s zijn multifunctionele accommodaties waarin meerdere organisaties zijn ondergebracht binnen één gebouw. Maar liefst negen op de tien bibliotheekorganisaties hebben één of meerdere locaties in een MFA ondergebracht.³⁴⁵ Deze bibliotheken delen de ruimte meestal met andere culturele, maatschappelijke of welzijnsorganisaties, zoals theaters of kinderopvangcentra. In sommige gevallen hokt de cultuur echter ook samen met commerciële partners, in een enkel geval zelfs met een huisartsenpraktijk. Dat fusies en samenwerkingen als deze pas vanaf 2015 een vlucht genomen hebben, is niet voor niets. In dat jaar werden er twee nieuwe wetten met verstrekkende gevolgen ingevoerd: de Wsob, die om een bredere invulling van de bibliotheekfuncties vroeg, en de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), waardoor het takenpakket van gemeenten flink werd uitgebreid en de financiële middelen bijkomstig herverdeeld werden over de beleidsterreinen.³⁴⁶ Het delen van voorzieningen en daarmee kosten was en is voor veel organisaties een praktische en soms ook noodzakelijke beslissing. Behalve financiële hebben MFA’s ook andere voordelen: organisaties kunnen ‘lenen’ van elkaars publieksbestand en door een drempel te delen wordt de drempel lager en de doelgroep groter.³⁴⁷ Bibliotheekbezoekers komen sneller in aanraking met andere organisaties en andersom geldt hetzelfde: op weg naar een horecagelegenheid passeren bezoekers als vanzelf de bibliotheek. Dat de integratie vaker functioneel dan inhoudelijk is, doet hier niets aan af.

In de VOB-uitgave *Gedeeld gebouw als begin. Over de weerbarstige maar kansrijke praktijk in multifunctionele accommodaties* (2015), lijkt programmaleider Marian Koren aanvankelijk positief over de ‘kansrijke koers’ die dit soort samenwerkingen biedt voor bibliotheken.³⁴⁸ De uitgave is onderdeel van het VOB-programma ‘De Bibliotheek onderneemt’, op zijn beurt onderdeel van de

³⁴¹ Stichting Groninger Forum (2018): 8.

³⁴² Stichting Groninger Forum (2016): 28.

³⁴³ Stichting Forum Groningen (2021): 14 & Stichting Groninger Forum (2018): 23.

³⁴⁴ Stichting Groninger Forum (2016): 18 & Stichting Groninger Forum (2017): 17.

³⁴⁵ Bibliotheekinzicht. (8 juli 2021) ‘Gedeelde huisvesting’. <https://www.bibliotheekinzicht.nl/kern-en-basisgegevens/gedeelde-huisvesting> (Geraadpleegd maart 2022).

³⁴⁶ Bibliotheekinzicht (2021).

³⁴⁷ Bibliotheekinzicht (2021).

³⁴⁸ Vereniging van Openbare Bibliotheken [VOB]. (2015) *Gedeeld gebouw als begin. Over de weerbarstige maar kansrijke praktijk in multifunctionele accommodaties*. Utrecht: Vereniging van Openbare Bibliotheken: 1.

branchestrategie 'De Bibliotheek levert waarde'. 'De sterke identiteit van de bibliotheek hoeft [samenwerkingen] niet in de weg te staan maar kan juist de noodzakelijke brug vormen', schrijft Koren.³⁴⁹ De overtuiging van de VOB is helder: de bibliotheek is met haar sterke identiteit en brede palet aan diensten een bruggenbouwer, een leverancier van waardevolle verbindingen, een instrument in de opvulling van 'hiaten in de lokale dienstverlening'.³⁵⁰ '[D]e bibliotheek is van alle markten thuis', vat Koren samen.³⁵¹ Toch is ze ook sceptisch. Zo zegt ze de gespreksrondes met terughoudendheid in te zijn gegaan omdat de inhoud van het proces vaak ondergeschikt blijkt aan 'hardere' zaken zoals bouwplannen en budgetbeheer. 'Want overheden maken graag grote gebaren met gebouwen en niet zelden is de culturele dimensie daarin eerder een middel dan een doel. Stedelijke ontwikkeling is en was een belangrijk motief bij de totstandkoming van veel cultuurclusters in Nederland'.³⁵² Het is een scherpe observatie die ook moet worden meegenomen in deze casus.

Storyworld, het VVV-kantoor en de drie horecagelegenheden maken Forum tot een hybride geheel waar publieke en commerciële functies zij aan zij, onder één noemer opereren. Ook al noemt het Forum zichzelf geen MFA, ze maken wel (on)bewust gebruik van de voordelen die het concept hen biedt. 'Het is fantastisch dat mensen het Forum zien als een plek waar ze ook een biertje kunnen drinken', stelt directeur Dirk Nijdam, '[e]n onderweg verleiden we ze tot het meepakken van een boek of het kijken van een film'.³⁵³ Misschien kunnen MFA's begrepen worden als een manier om concurrentie om een steeds kleiner wordend publiek te bestrijden. Als mensen liever naar een café gaan dan naar een bibliotheek, maak dan een café in een bibliotheek. Als bibliotheken gebruikers verliezen aan de bioscoop, zet de boeken dan naast de ingang van de filmzaal. Dit is precies wat Forum doet: de 95.000 materialen van de Forumbibliotheekcollectie zijn verspreid over de verschillende verdiepingen. Een kranten- en tijdschriftenkiosk op de eerste verdieping, de jeugd- en kinderboekencollectie Wonderland op de eerste en tweede, fictie op de derde, non-fictie op de achtste, en de mediacollectie films en dvd's op weer een apart 'filmplein', pal naast de ingangen van de filmzalen.³⁵⁴ Welke visie op de bibliotheek spreekt hieruit? De bibliotheekfunctie is in feite uit haar overkoepelende context gerukt en thematisch ondergebracht bij andere diensten. De collectie is fragmentarisch geworden en wordt ingezet als toevoeging op de eigenlijke missie van het Forum. Bij veel samenwerkingsverbanden in MFA's is de bibliotheek de ruggengraat, ziet Koren. Is dat bij het Forum ook zo? Of is de bibliotheek ondergeschikt aan de andere Forumfuncties, een aanvulling op?

'Financieel gezond zijn en een stootje kunnen hebben', is een van de terugkerende doelen van het Forum.³⁵⁵ Ook Forum moet inkomsten genereren om in haar bestaan te voorzien, zeker nu de overheidssubsidies al jaren kelderen. In de (noodzakelijke) zoektocht naar andere inkomstenbronnen en verdienmodellen werkt het Forum dus ook steeds vaker samen met organisaties anders dan publieke. Volgens Bibliotheekinzicht grijpen organisaties fusies en samenwerkingen deels ook aan 'om een nieuwe identiteit te creëren, die vervolgens opnieuw op de markt kan worden gebracht'.³⁵⁶ Het aangaan van samenwerkingen is een waardevolle strategie in het creëren van een verkoopbare identiteit. In de oorspronkelijke betekenis van 'forum' is de markt nooit ver weg: de etymologie van

³⁴⁹ VOB (2015): 1.

³⁵⁰ VOB (2015): 1.

³⁵¹ VOB (2015): 1.

³⁵² VOB (2015): 2.

³⁵³ Van den Dool, Anne. (26 november 2020) "De zzp'ers, studenten en krantjeslezers missen ons' – in gesprek met Dirk en Marian'. <https://www.debibliotheeken.nl/de-zzpers-studenten-en-krantjeslezers-missen-ons-in-gesprek-met-dirk-en-marian/> (Geraadpleegd maart 2022).

³⁵⁴ Stichting Forum Groningen. (2022) 'Bieb en kiosk'. <https://forum.nl/nl/verken-het-forum/bieb-en-kiosk> (Geraadpleegd maart 2022).

³⁵⁵ Stichting Forum Groningen (2020): 6.

³⁵⁶ Bibliotheekinzicht (2021).

het woord is ‘marktplaats’. In het juryrapport van de AIT-Award voor Public Building / Culture werd het Forum een warenhuis genoemd, ook zelf leggen ze de vergelijking met een winkel. Onder de streep zijn de commerciële baten van Forum elk jaar positief.³⁵⁷ De filmprogrammering genereert de meeste inkomsten. Opvallenderwijs staan de inkomsten van de collectie op de tweede plaats. Andere programmering dan film levert heel wat minder op. De commerciële lasten daarentegen zijn van overige programmering en collectie het grootst.³⁵⁸ In 2018 konden de baten en lasten van de collectie nagenoeg tegen elkaar weggestreept worden, terwijl de filmprogrammering bijna het dubbele oplevert van dat wat ze kost. Om extra geld in het laatje te krijgen werft Forum fondsen bij particulieren en werkt ze samen met landelijke en lokale organisaties. Ze organiseren rondleidingen en verhuren zalen, hebben een Businessclub voor investeerders en een Forumshop waar ‘gadgets, hebbedingen en cadeaus’ verkocht worden.³⁵⁹ Alleen vanwege deze commerciële activiteiten vallen de financiële jaarverslagen elk jaar positiever uit dan begroot. Is dat de toekomst van de bibliotheek? Door de bibliotheekfunctie te koppelen aan andere zaken, een samengestelde organisatie te worden onder één dak waardoor de organisatie als geheel kan voorzien in zowel winstgevendende als verlieslijdende publieke functies?

‘Grote’ versus ‘kleintje’ Forum

‘Soms lijkt het alsof bij het Forum alles draait om het nieuwe gebouw maar dat is allesbehalve waar’, schrijft de stichting zelfbewust (of verdedigend?).³⁶⁰ Ook in de wijkfilialen zegt Forum namelijk bezig te zijn met een ‘beperkte restyling’ om ‘de verblijffunctie een impuls te geven en over meer ruimte te beschikken voor activiteiten’.³⁶¹ Natuurlijk is dit een goede zaak: het laat zien dat Forum ook werkt aan het toekomstbestendig maken van de kleinere filialen. Ze zijn zich bewust van de trends in het bibliotheekwerk en de waarschijnlijke koers ervan, blijkt uit opmerkingen als:

Bijkomend voordeel van de restyling is dat een inhaalslag gemaakt kan worden in de veranderende wensen en eisen ten aanzien van de Bibliotheek. Denk hierbij aan een aantrekkelijke presentatie van de collectie, het benadrukken en faciliteren van de ontmoetingsfunctie door middel van activiteiten en andere functies binnen dit gebouw zoals Fablabs, werkplaatsen voor educatie, installaties, samenwerkingsverbanden met partners.³⁶²

Het toekomstbestendig maken van Forum betekent vooral ruimte maken voor de toenemende multifunctionaliteit. Het betekent ruimte bieden aan nieuwe trends: men leert steeds vaker actief, spelenderwijs, in groepsverband en met behulp van technologie, en zoals Mattern schreef maken nieuwe sociale functies soms nieuwe fysieke infrastructuren noodzakelijk. Je opmaken voor de toekomst betekent in beweging blijven en je verhouden tot de veranderende eisen. Zo vraagt de Wsob om een bredere, liefst multi- en interdisciplinaire invulling van de maatschappelijke rol van de bibliotheek. De kans om de nieuwe vraag en veranderende visie op de bibliotheek van meet af aan te incorporeren in het ontwerp, hebben de kleinere Forum-vestigingen niet. Ook concurrentie beïnvloedt de (noodzakelijke) focus van bibliotheekorganisaties. Nu het zoeken van informatie steeds vaker online plaatsvindt, concentreert de bibliotheek zich meer dan eerst op haar onderscheidende factor: de ruimte zelf, de verblijfsfunctie en de activiteiten die ze aanbieden. Op welke manier de Forum-organisatie de ruimtes ‘meer geschikt [wil] maken voor de Forum-programmering’ wordt niet

³⁵⁷ Stichting Forum Groningen (2019): 41.

³⁵⁸ Stichting Forum Groningen (2019): 44.

³⁵⁹ Stichting Forum Groningen. (2022) ‘Forumshop’. <https://forum.nl/nl/verken-het-forum/forumshop> (Geraadpleegd maart 2022).

³⁶⁰ Stichting Forum Groningen (2019): 7.

³⁶¹ Stichting Forum Groningen (2019): 20.

³⁶² Stichting Groninger Forum (2016): 7.

specifiek benoemd.³⁶³ Wel zijn er in de jaarverslagen aanwijzingen te vinden over de uiteindelijke rol die het Forum ziet voor haar andere vestigingen. Uit twee verschillende jaarverslagen:

De wijkvestigingen ontwikkelen zich meer naar een eigentijds en multidisciplinair platform waar informatie, educatie, ontmoeten en genieten kernwaarden zijn. Als een 'kleintje Forum' en de huiskamer van de wijk.³⁶⁴

De activiteiten in de acht externe locaties vormen een afspiegeling van het 'grote' Forum: hoewel het accent hier iets meer ligt op klassieke bibliotheektaken, worden ook hier regelmatig activiteiten georganiseerd.³⁶⁵

Doel van de restyling is ook om de wijklocaties 'net als het 'grote Forum' een frisse en moderne inrichting te geven, waar klanten zich welkom voelen'.³⁶⁶ Omdat het Forum zich nadrukkelijk profileert als huiskamer van de stad en de wijk, lijkt de keuze voor het woord 'klant' hier des te meer misplaatst. En als de wijkfilialen net zo fris en modern moeten worden als het grote Forum, zijn ze dan nu nog onfris en ouderwets? De verhoudingen zijn duidelijk: intern tegenover extern, modern tegenover klassiek, het 'grote' Forum enerzijds, de 'kleintjes' Forum anderzijds. Men krijgt de indruk dat het Forumgebouw een ander type bibliotheek is of moet zijn dan de kleinere Forumbibliotheken. Het grote Forum is de 'bibliotheek van de toekomst', de kleinere filialen zijn dat niet. Wat maakt het grote Forum dan zo vooruitstrevend?

Wat opvalt in het citaat is de opmerking dat in de wijkvestigingen de nadruk meer ligt op de 'klassieke bibliotheektaken', maar dat er óók regelmatig activiteiten worden georganiseerd. Wat Forum precies verstaat onder 'klassieke bibliotheektaken' wordt niet toegelicht, maar activiteiten zijn het volgens hen dus blijkbaar niet. Wel wordt verderop gespecificeerd dat de activiteiten in de kleinere vestigingen met name voor kinderen zijn, omtrent laaggeletterdheid en geconcentreerd rondom het sociale domein.³⁶⁷ Misschien ligt het verschil tussen het grote en het kleine Forum besloten in de doelgroepen die ze (hopen te) bedienen. Het kleine Forum is er voor kinderen, laaggeletterden, mensen met een sociale of economische achterstand en bovenal voor de lokale gemeenschap. Het grote Forum is bedoeld voor de lokale, nationale én internationale gemeenschap. Specifieker, voor de klantsegmenten uit *De klant is koningin*: studenten, starters, stedelingen, gezinnen, cultuurgenieters en gezelligheidszoekers. Het is mogelijk dat de dienstverlening in de wijkfilialen zich meer richt op de traditionele kernfuncties: het uitlenen van materialen, het informeren en onderwijzen van de lokale gemeenschap en het (leren) lezen. Het grote Forum zet doelbewust in op alle vijf de kernfuncties, dus naast de klassieke taken nadrukkelijk ook op de functies kunst en debat. Maar als dat de functieomschrijving is van de 'bibliotheek van de toekomst', zouden veel meer bibliotheken deze titel krijgen. Waarschijnlijk is het gebouw zelf de belangrijkste reden waarom het Forum 'bibliotheek van de toekomst' wordt genoemd. In feite is het een toonbeeld van wat een bibliotheek kan zijn, zowel aan de binnen- als buitenkant. De (inter)nationale aandacht die het Forum-gebouw kreeg en krijgt verstevigt niet alleen de culturele identiteit van de stad Groningen, maar ook de identiteit van de bibliotheek op zich. Om het gebouw kun je niet heen, zoals in beleidsteksten geschreven wordt wanneer een nieuwe ontwikkeling of wet de bibliotheek weer op de kaart zet. De toekomst van de bibliotheek is de inbedding van de bibliotheekfunctie in een veel groter geheel: in een iconisch gebouw met een internationale allure, een diverse en

³⁶³ Stichting Forum Groningen (2020): 14.

³⁶⁴ Stichting Forum Groningen (2019): 23.

³⁶⁵ Stichting Forum Groningen (2021): 5.

³⁶⁶ Stichting Forum Groningen (2021): 19.

³⁶⁷ Stichting Forum Groningen (2021): 5.

innovatieve programmering, flexibele ruimtes waar ‘ergens’, bijna toevallig, ook boeken aanwezig zijn. Kortom: de bibliotheek van de toekomst is meer dan alleen een bibliotheek.

3.3 Tot slot: de coronacrisis

Wat zou er ontbreken aan een maatschappij zonder bibliotheek? De vraag die eerder alleen als gedachte-experiment diende om kritisch te zijn op de toegevoegde waarde van de bibliotheek aan de maatschappij, wordt in 2020 op een bepaalde manier werkelijkheid. In maart 2020 sluiten, voor de allereerste keer sinds hun bestaan, alle bibliotheken hun deuren. Zoals voor zoveel zaken geldt, heeft de coronacrisis ook in het bibliotheekwerk innovaties versneld, ruimte geboden voor introspectie en knelpunten blootgelegd die in gewone tijden misschien nog wel jaren onopgemerkt waren gebleven. Al die activiteiten die bibliotheken steeds actiever zijn gaan inzetten om een bredere en toekomstbestendige identiteit te verwerven, werden uitgesteld of afgelast. De rol van de bibliotheek werd teruggebracht tot haar meest fundamentele basis: de collectie, en het uitlenen ervan. Op welke manier heeft corona invloed gehad op de manier waarop we de bibliotheek zien?

Nu alle gebouwen gesloten en alle activiteitenagenda's opgeschort zijn, richt de bibliotheek zich op dat waarin ze wel nog kan voorzien: de klassieke uitleenfunctie. Het lenen van boeken gaat, zij het in aangepaste vorm, als enige ‘gewoon’ door. Bibliotheken tuigen contactloze afhaal- en brengdiensten op, medewerkers fietsen langs leden en hangen boekentasjes aan deurklinken.³⁶⁸ In de dagelijkse praktijk staan de boeken weer centraal: de weinige medewerkers die niet thuiswerken maken boekenpakketjes, plaatsen geleende boeken in quarantaine en saneren eindeloos de collectie.³⁶⁹ Van de top vijf van alternatieve dienstverlening die de bibliotheek in coronatijd aanbiedt, gaan er maar liefst vier over de kernfunctie ‘lezen en literatuur’: het afhalen van boeken en het organiseren van (online) activiteiten rondom leesplezier voorop, gevolgd door het bezorgen van boeken en het aanbieden van hulp omtrent de Online Bibliotheek.³⁷⁰ Ondanks de observatie dat het beleid zich al jaren richt op alles behalve de boeken, wordt de coronatijd juist gekarakteriseerd door een hernieuwde belangstelling voor het boek. De VOB lanceert de ThuisBieb-app, waarmee ook mensen die geen lid zijn van de bibliotheek toegang krijgen tot honderd gratis e-books.³⁷¹ De CPNB komt met een groots opgezette leesbevorderingscampagne onder de leus #ikleesthuis. Zoals alle statistieken ongekend piekten tijdens de Tweede Wereldoorlog en de economische crisis van de jaren dertig, grijpen mensen ook in deze crisistijd naar boeken. Of ze hiermee de veranderende wereld om hen heen hopen te duiden of er juist aan proberen te ontsnappen, doet aan de stijgende cijfers niks af. Niet alleen de lezers die sowieso al lazen gingen meer lezen, ook zeven op de tien incidentele lezers deed dat, met een frequentie die zelfs streamingdiensten als Netflix evenaarde.³⁷²

Volgens de KB werd de eerste lockdown vooral gekenmerkt door een hernieuwde waardering voor de bibliotheek. Op de dag voordat ze sluiten staan de rijen soms tot buiten de gebouwen, media delen massaal beelden van de ‘boekenhamsteraars’.³⁷³ Dat de observatie dat Nederlanders in de eerste lockdown meer lezen dan Netflixen door de NOS wordt opgepikt, wijdt de KB aan het ‘mediagenieke’ gehalte ervan.³⁷⁴ ‘Wie het nieuws volgde, kon om de populariteit van de bibliotheek niet meer heen’, schrijft de KB over alle positieve media-aandacht die er in deze periode naar de

³⁶⁸ Koninklijke Bibliotheek [KB] (2021) *Dossier De bibliotheek in coronatijd*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek: 3.

³⁶⁹ KB (2021): 10/16.

³⁷⁰ Oomes, Marjolein & Sharon van de Hoek. (2021) *De bibliotheek in coronatijd. Onderzoekresultaten coronathemametingen. Bibliotheekmonitor, 2020-2021*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek: 8.

³⁷¹ KB (2021): 11.

³⁷² KB (2021): 58/97.

³⁷³ KB (2021): 26.

³⁷⁴ KB (2021): 97.

bibliotheek uitging.³⁷⁵ Door te kiezen voor deze woorden plaatst de KB de gebeurtenissen (on)bewust binnen het bestaande discours: de bibliotheek was altijd al waardevol maar was simpelweg niet zichtbaar genoeg, nu ze dat wel is kan men haar belang niet langer ontkennen. Maar dan wel op de manier die haar toekomt, want '[o]ok in coronatijd hielden bibliotheken zich met meer bezig dan boeken', herinnert de KB de lezer meermaals.³⁷⁶ De belangstelling van de media zorgde er volgens de KB voor dat er meer dan ooit aandacht was voor de 'veelheid aan maatschappelijke functies' van de bibliotheek, 'een verscheidenheid waarover onder burgers nog steeds veel onwetendheid bestaat'.³⁷⁷ Zelfs de coronacrisis grijpt de branche aan om de diversiteit van hun maatschappelijke rol te bewijzen aan het 'onwetende' publiek. Opvallend, omdat de bibliotheek juist in de eerste lockdown weinig van deze verscheidenheid kan laten zien. De cijfers wijzen er eerder op dat de bibliotheek die eerste periode terugschakelde naar een meer traditionele dienstverlening. Zo waren de activiteiten die het minst vaak werden afgelast taalcoaching en voorleesactiviteiten, het vaakst afgelast werden voorstellingen, debatten en workshops.³⁷⁸ Natuurlijk worden niet alle activiteiten afgelast. Haastig worden er digitale alternatieven opgetuigd en kunnen steeds meer activiteiten online of hybride toch doorgang vinden. Deze ontwikkeling geeft een nieuwe dimensie aan de bibliotheek: voor het eerst kan ze met het internet concurreren wat betreft de onafhankelijkheid van plaats. Dat 84 procent van de bibliotheken aangeeft ook na corona door te willen gaan met online of hybride programmeren, bewijst hoe succesvol de alternatieve digitale dienstverlening was.³⁷⁹ Ook Platform F, het online platform dat Forum Groningen tijdens de coronacrisis ontwikkelde, bestaat nog steeds.³⁸⁰ Tegelijkertijd brengen de beperkte reismogelijkheden de focus op de lokale omgeving terug, waardoor de spilfunctie van de bibliotheek in de gemeenschap weer meer op de voorgrond kwam.

Twee maanden lang waren alle bibliotheken volledig gesloten. Voorzichtig gingen ze rond half mei 2020 weer open. Maar wat volgde, weten we nu, is nog eens anderhalf jaar aan nieuwe maatregelen, lockdowns en beperkte heropeningen. Begin november moesten bibliotheken weer sluiten, om twee weken later weer open te mogen, om vervolgens een krappe maand later weer dicht te moeten.³⁸¹ In deze periode is de bibliotheek een anderhalvemeterbibliotheek: bezoekers desinfecteren hun handen bij een ontsmettingszuil, krijgen een winkelmandje aan de deur, moeten een mondkapje dragen, looproutes volgen, vragen stellen via spatschermen.³⁸² Er is een maximum aantal bezoekers dat afhankelijk is van het vloeroppervlak van de bibliotheek, werk- en studieplekken worden afgezet met rood-witte linten, horeca en wc's zijn gesloten.³⁸³ De bibliotheek mag dan wel open zijn, maar is niet meer dan een fractie van wat het een jaar eerder nog was. Wanneer de winkelmandjes op zijn moet bezoekers toegang worden ontzegd. Forum schrijft dat de 'vrije Forum-beleving' weg is, de spontaniteit waar het verdienmodel volgens hen juist op ingericht is.³⁸⁴ Er is minder mogelijkheid om vragen te stellen: veel personeel werkt thuis en de vrijwilligers waar veel bibliotheken op draaien behoren vanwege hun leeftijd opeens tot een kwetsbare groep.³⁸⁵ De bibliotheek wordt benoemd tot doorstroomlocatie en verblijf wordt ontmoedigd.³⁸⁶ De ongedwongenheid is verdwenen: bij veel

³⁷⁵ KB (2021): 26.

³⁷⁶ KB (2021): 9.

³⁷⁷ KB (2021): 26.

³⁷⁸ Oomes & Van de Hoek (2021): 20.

³⁷⁹ Oomes & Van de Hoek (2021): 25.

³⁸⁰ Zie Stichting Forum Groningen. (2022) 'Platform F'. <https://platform.forum.nl/> (Geraadpleegd april 2022).

³⁸¹ KB (2021): 19.

³⁸² Oomes & Van de Hoek (2021): 16.

³⁸³ KB (2021): 18.

³⁸⁴ Stichting Forum Groningen (2021): 6/8.

³⁸⁵ KB (2021): 66.

³⁸⁶ Oomes & Van de Hoek (2021): 5.

bibliotheken moeten werkplekken of tijdsloten gereserveerd worden, bij sommige organisaties zelfs tegen betaling.³⁸⁷ Al deze dingen verhogen de drempel voor bezoekers om gebruik te maken van de bibliotheek zoals ze eerder deden. De beperkingen beïnvloeden het gebruik: in 2020 worden er ruim twintig miljoen fysieke boeken minder uitgeleend dan in 2019, en in plaats van 13,4 duizend werden er in 2020 maar vijfduizend mensen geholpen met hun belastingaangifte.³⁸⁸

De tweede golf werd volgens de KB gekenmerkt door de strijd tussen commercie en cultuur.³⁸⁹ Op dit moment in de crisis waren winkels open maar publieke instellingen gesloten. Dat het hierdoor wel mogelijk was om een boek te kopen, maar niet om er een te lenen, stuitte (terecht) op onbegrip.³⁹⁰ Bibliotheken zien hun gebruikers naar boekhandels gaan, boekhandels zien op hun beurt hun klanten naar Bol.com gaan.³⁹¹ Ironisch genoeg is juist het zorgvuldig geconstrueerde imago van de bibliotheek als ontmoetingsplaats de reden waarom ze ook tijdens de tweede lockdown hun deuren moeten sluiten. Het jarenlange hameren op de brede functie van de bibliotheek heeft weerslag gehad, maar blijkt in coronatijd eerder een negatieve eigenschap te zijn. Juist omdat ze moeilijk in een hokje te plaatsen is, valt Forum Groningen buiten praktisch elke coronategemoetkoming.³⁹² Met elke identiteit die de bibliotheek toegeschreven wordt veranderen de regels: dan is ze een doorstroomlocatie, dan een publieke ruimte, dan een culturele instelling, dan nadrukkelijk geen winkel meer. Dat veel bibliotheken huisvesten in MFA's en dus hun ruimte delen met organisaties waarvoor weer heel andere regels gelden, maakt het niet makkelijker. In het voorjaar van 2021, ondertussen de derde lockdown, krijgt de bibliotheek een alweer nieuwe identiteit toegeschreven. Deze keer is het goed nieuws, sterker nog, het is de langverwachte erkenning waar de branche al jaren zo hard om vecht. De bibliotheek krijgt een uitzonderingspositie en het oormerk 'essentieel'.³⁹³ Ze blijven open, ongeacht nieuwe maatregelen of lockdowns. Coronatoegangsbewijzen zijn niet nodig, vanuit de overtuiging die net zo oud is als de bibliotheek zelf: ze moet voor iedereen toegankelijk zijn. In coronatijd betekent dat niet ongeacht je leeftijd, gender, religie, etniciteit of sociale klasse, maar ongeacht de hoeveelheid antistoffen in je bloed.

Juist in coronatijd bleek de bibliotheek belangrijk. Zo belangrijk zelfs, dat haar maatschappelijke bijdrage zichtbaarder werd en haar bestaansrecht heel wat minder bevraagd werd. Niet alleen omdat ze in een landelijke persconferentie het label 'essentieel' kreeg, maar ook omdat de bibliotheek een grote rol speelt in dat waar in coronatijd veel behoefte aan was. Het leven speelde zich meer dan ooit digitaal af: verjaardagen werden gevierd via Zoom, afspraken bij vaccinatielocaties en GGD-teststraten moesten online gemaakt worden, coronatoegangsbewijzen moesten gedownload worden op smartphones. De achterstand van digitaal ongeletterden werd groter en vele malen zichtbaarder, terwijl hulp krijgen juist moeilijker werd. Ook de functie van de bibliotheek als kwaliteitsbewaker en kenniswegwijzer bleek juist door corona onmisbaar: er was behoefte aan betrouwbare informatie over het virus, zeker met de groei van nepnieuws en misinformatie. Eenzaamheid, werkloosheid en leerachterstanden namen toe en de bibliotheek zal de komende jaren haar handen vol hebben aan het wegwerken van achterstanden die tijdens de coronacrisis ontstaan of gegroeid zijn.

³⁸⁷ Zie Rozet. (2021) 'Reserveer je werkplek in Rozet'. <https://www.rozet.nl/plek-reserveren/> (Geraadpleegd december 2021).

³⁸⁸ Koninklijke Bibliotheek. (2020) *Dossier Bibliotheekstatistiek 2019*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek: 17/45.

³⁸⁹ KB (2021): 28.

³⁹⁰ KB (2021): 27.

³⁹¹ KB (2021): 63.

³⁹² Stichting Forum Groningen (2021): 7.

³⁹³ KB (2021): 26.

Wie werd er geraakt door de sluiting? Het is een belangrijke vraag, omdat je via de beantwoording ervan erachter komt voor wie de bibliotheek nu eigenlijk is. En als je weet voor wie de bibliotheek is, krijg je ook meer inzicht in de rol die ze speelt in de maatschappij. Op deze manier is het mogelijk om de theorie van de praktijk te scheiden, de retoriek van het daadwerkelijke gebruik, alle mooie woorden, romantische, nostalgische of idealistische argumenten los te snijden van de werkelijkheid. Wie er werd geraakt door de sluiting zijn onder andere: de gebruikers die zich geen nieuwe boeken, computer of internet kunnen veroorloven, de kinderen van wie de ouders hen niet (kunnen) voorlezen, de jongeren die thuis onvoldoende ruimte hebben om te leren, de mensen die hulp nodig hebben bij belastingaangifte, de nieuwe Nederlanders van wie de voortgang met de taal stokte, de ouderen en andere kwetsbare groepen die de bibliotheek gebruiken als ontmoetingsplaats, de dakloze vrouw uit de documentaire van Bromet. Natuurlijk werden ook de gebruikers geraakt die niet naar de Forum-filmzalen konden, de kinderen die niet konden oefenen met 3D-printen, de mensen die enkel naar de bibliotheek komen voor een belegd broodje, maar het zijn die eerste groepen van wie de achterstand op economisch, cultureel, sociaal, medisch en talig vlak vanwege de coronacrisis groter werd. Is dat dan de rol van de bibliotheek? Zorgen dat iedereen gelijke kansen krijgt en de kloven in digitale vaardigheden, informatieniveaus en sociaal welzijn dichten? Dat is in feite precies de rol die branche en beleid de bibliotheek toeschrijven. Zo klinkt de bibliotheek meer als een sociaal dan een cultureel instituut. Misschien is ze beide, misschien doen de labels er helemaal niet toe en gaat het om de meest fundamentele kernfunctie van de bibliotheek: toegang bieden tot informatie en bijdragen aan de zelfredzaamheid van mensen in de maatschappij.

Conclusie

De bibliotheek is binnen iets meer dan honderd jaar uitgegroeid van een on-openbare leeszaal waar romans uit den boze waren tot een stevig maatschappelijk verankerd instituut waar iedereen gelijke toegang heeft tot verhalen in allerlei vormen. Het is vooral verandering dat de geschiedenis van de bibliotheek kenmerkt: er zijn talloze nieuwe instanties opgericht die keer op keer van naam veranderden en er zijn nog veel meer afspraken gemaakt, convenanten gesloten en wetten in het leven geroepen om de maatschappelijke rol van de bibliotheek te waarborgen. Juist omdat de bibliotheek zo maatschappelijk verankerd is, is ze ook onder invloed van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen van gedaante veranderd. Sinds halverwege de jaren negentig ondermijnt het internet het historische alleenrecht van de bibliotheek op onbeperkte toegang tot informatie. Hoewel de boeken decennialang de kern van het bibliotheekwerk waren, ziet de bibliotheek zich nu genoodzaakt in te zetten op een van de weinige competitieve voordelen die ze heeft op het internet: de fysieke ruimte. Tegelijkertijd is de noodzaak van diezelfde ruimte onder druk komen te staan door alle cafés en boekhandels die diensten aanbieden die voorheen voorbehouden waren aan bibliotheken. De maatschappij is groter en complexer geworden en de snelle toename van (digitale) alternatieven heeft de maatschappelijke positie van de bibliotheek veranderd. Ze is niet langer de vanzelfsprekende autoriteit op het gebied van kennis, informatie, lezen en literatuur. Haar bestaansrecht is daarmee ook niet meer vanzelfsprekend. Of 'heilig', zoals Huysmans schreef.

De intrinsieke waarde van de bibliotheek wordt bevestigd. Ze moet steeds harder vechten voor erkenning en dit gevecht is het discours omtrent bibliotheken gaan domineren. De kelderende overheidssubsidies en slinkende gemeentelijke budgetten verzwakken niet alleen de positie van de bibliotheek maar bewijzen ook dat de publieke opinie haar niet meer vanzelf goedgezind is. Bibliotheken moeten harder werken voor erkenning dan andere publieke instellingen, ze moeten in feite net zo hard werken als de culturele sector dat moet. Net zoals in die sector is ook binnen het publieke domein marktwerking een grotere rol gaan spelen. Een zakelijk jargon, managementtaal en economische argumentaties zijn het discours binnengedrongen. Taal symboliseert denkpatronen en de manier waarop we praten over de bibliotheek, en dus denken, is veranderd. We praten over haar als een instrument: een instrument in het verstevigen van de identiteit van steden, een instrument in de aanpak van maatschappelijke vraagstukken. We praten in toverwoorden en geleende taal: prestatieafspraken en merkkompassen, gemeenschapsvitalisering en cultureel ondernemerschap. De branche heeft deze taal geïnternaliseerd en is de cijfers en mooie woorden zelf ook als instrument gaan gebruiken. Nagenoeg alle beschikbare middelen worden ingezet om het maatschappelijk belang van de bibliotheek te communiceren naar de buitenwereld. De waarde van de bibliotheek is niet intrinsiek meer maar afhankelijk geworden van de vraag of het lukt om die vertaalslag te maken.

Onder invloed van dit gevecht is de bibliotheek veranderd. De boeken alleen zijn niet meer voldoende om het bestaansrecht van de bibliotheek te garanderen. Het is de bijdrage aan maatschappelijke problemen waardoor ze mag blijven bestaan: het bestrijden van laaggeletterdheid, het stimuleren van leesplezier, de hulp bij basisvaardigheden en de bevordering van digitale inclusie. De bibliotheek moest groter worden dan ze was, meer gaan betekenen. Makerplaatsen, Fablabs, filmzalen, flexibele ruimtes en koffiecorners zijn een noodzaak geworden om relevant te blijven. Liefst zijn al deze functies ondergebracht in één iconisch gebouw dat fungeert als een soort moderne totem voor de stedelijke omgeving. De betekenis van de bibliotheek wordt steeds verder opgerekt. De bibliotheek van nu is een mediatheek, een multifunctionele accommodatie, een merk, een winkel, een icoon, een ontmoetingsplaats, een huiskamer, een poort, een dynamo. Met andere woorden is de bibliotheek van nu veel meer dan alleen een bibliotheek. Ze heeft zich moeten aanpassen aan de omstandigheden en een vorm moeten aannemen waarin ze de maatschappij nog steeds waarde kan

leveren. Het gevaar schuilt in het feit dat de betekenissen van bovenaf worden opgelegd, dat er steeds meer van haar gevraagd wordt en dat de verwachtingen steeds verder af liggen van haar fundament. De bibliotheek moet van alle markten thuis zijn. Dat de waardetoekenning die haar haar bestaansrecht verschaft van buitenaf gebeurt, maakt de bibliotheek afhankelijk en dus kwetsbaar.

Het is heel goed mogelijk dat de bibliotheek, als publieke instelling, er op een dag niet meer is. Misschien wegen op een bepaald moment de baten niet langer tegen de lasten op, wordt ze vestiging tot vestiging uit de gemeentelijke begrotingen gefaseerd of wordt een andere partij gewoonweg beter in staat om haar maatschappelijke rol te vervullen. Volksbibliotheken verdwenen omdat het ze niet lukte aan de nieuwe vraag te voldoen. Het is daarentegen net zo goed mogelijk dat de iconische waarde haar verdwijnen tegengaat, of dat ze mee blijft bewegen met de tijd en nieuwe manieren blijft vinden om een relevante invulling te geven aan haar maatschappelijke rol. Dat bibliotheken voorlopig nog een onmisbare rol spelen in de maatschappij, is voor de branche en de bezoekers helder. Nog steeds maken kinderen er voor het eerst kennis met verhalen, worden ouderen door de Digisterker-cursus zelfredzamer in het digitale leven, oefenen NT2-ers er met de taal. Bibliotheken zien de impact die zij op dagelijkse basis hebben op individuele levens. Het is makkelijk om dit als argument op te voeren om zo het belang van de bibliotheek te bewijzen. Maar er bestaat een discrepantie tussen theorie en praktijk, tussen de werkelijkheid en de woorden die branche en beleid de bibliotheek toeschrijven. Er wordt meer geteld dan gewogen, meer gepraat dan geluisterd. In alle pogingen om het maatschappelijk belang van de bibliotheek zichtbaar te maken en over te brengen aan subsidiërende overheden, stakeholders, publiek en politiek wordt soms een heel belangrijk aspect vergeten: de mensen die niet weten wat ze aan de bibliotheek kunnen hebben. De bibliotheek is niks zonder gebruikers en men kan de bibliotheek geen doelgroepen toeschrijven uit idealistische overtuigingen om vervolgens in realiteit een heel andere groep te bedienen. Als de bibliotheek alleen de doelgroepen uit *De klant is koningin* bedient is ze natuurlijk ook waardevol, maar dan zijn al die mooie woorden niet veel meer dan dat: woorden.

De enige mogelijke conclusie lijkt te zijn dat de bibliotheek is veranderd. Toch zijn er bewijzen dat er sprake is van meer continuïteit dan men zou denken. Zo is de observatie dat de bibliotheek ingezet wordt als pakjesezel van allerlei maatschappelijke belangen niet voorbehouden aan het heden. Overheid en gemeenten steunden de leeszaalbeweging alleen in de hoop de winkelbibliotheken te bestrijden en mensen uit de kroegen en bioscopen te drijven. Met andere woorden werden ze dus toen ook al gebruikt als instrument om zorgwekkende tendensen op andere beleidsterreinen te keren. Dat het internet nog niet bestond betekent niet dat openbare leeszaal geen concurrentie ondervonden, het enige verschil is dat het toen de volks- en winkelbibliotheken waren die streden om hetzelfde publiek. Het debat over de identiteit van de bibliotheek en wat ze is of moet zijn, is net zo oud als de bibliotheek zelf. Ook imagoproblematiek is van alle tijden: zo had het intellectuele, stedelijke en grootschalige imago van de leeszaal invloed op het gebruik ervan. Al in de twintigste eeuw probeerden bibliotheken om hun zichtbaarheid te vergroten en hun maatschappelijke rol te communiceren met het publiek, zelfs marketing is niet nieuw:

Nu de lange avonden weer spoedig voor de deur staan willen wij *iedereen* nog eens op het bestaan van onze bibliotheek attent maken. Ja, *iedereen*, want *ieder* kan er terecht en zonder twijfel iets van zijn (haar) gading vinden. Er is een pracht collectie aanwezig. Nog onlangs konden 31 nieuwe boeken worden aangeschaft, dank zij het subsidie van Gedeputeerde Staten van Utrecht. Heus, er is ruime keus! Komt U ook eens kijken?

Leesbibliotheek C.J.M.V. staat open voor iedereen!

INTERESSANTE LECTUUR

Ook voor de Jeugd! Ook voor U!³⁹⁴

De eerste officiële beschrijving van wat een bibliotheek dient te zijn, is nog net zo toepasselijk op het instituut van vandaag de dag. Bibliotheken doen in feite precies hetzelfde als de eerste leeszaal in Dordrecht in 1899: burgers wegwijs maken in de veranderende maatschappij, ze zelfredzaam maken, ze leren lezen, ze leren leren, ze een drempelvrije publieke ruimte bieden waar iedereen welkom is, waar je tijd kunt doorbrengen, alleen kunt zijn in gezelschap en anderen kunt ontmoeten. De basis is hetzelfde, alleen zijn er taken bijgekomen. De reden dat de rolopvatting uitgebreid is, is niet omdat de rol van de bibliotheek is veranderd, maar omdat de maatschappij veranderd is. Informatie zoeken gebeurt online, dus de bibliotheek biedt computers en wifi aan. Leren gebeurt actief, spelenderwijs en in groepsverband, dus de bibliotheek biedt makerplaatsen en Fablabs aan. Mee kunnen komen in de maatschappij betekent niet langer alleen kunnen lezen en schrijven, maar betekent gebruik kunnen maken van de digitale infrastructuur. Mensen zelfredzaam maken betekent nog steeds het toegang bieden tot informatie en het aanleren van vaardigheden, maar de informatie en de vaardigheden die noodzakelijk zijn om zelfredzaam te zijn in de maatschappij, zijn veranderd. Kortom: binnenin en buitenom de bibliotheek is alles veranderd. De bibliotheek zelf, de omvang van de sector, het wettelijke kader, haar imago, haar positie in de maatschappij, onze houding ten opzichte van haar en de verwachtingen die we hebben. Haar maatschappelijke rol is dat niet.

Verder onderzoek

Ondanks de mooie woorden die bibliotheken toegeschreven worden, zijn er nog heel veel (nieuwe) Nederlanders die niet weten wat de bibliotheek voor hen kan betekenen. Verder onderzoek zou zich moeten richten op de vraag hoe deze vertaalslag gemaakt kan worden. De vergelijking met andere landen, waar er misschien meer gebruik wordt gemaakt van de bibliotheek, kan hieraan bijdragen. Ook kan het nuttig zijn het perspectief breder te trekken, bijvoorbeeld door ook het perspectief van andere mensen dan wetenschappers mee te nemen in onderzoeken naar de bibliotheek. Zo zet de Rotterdamse kunstenaar Eva Olthof zich bijvoorbeeld in om de bibliotheek tot een meer democratische plek te maken. Tot slot is het uitkijken naar de resultaten van het grootschalige onderzoeksproject 'Metten Maatschappelijke Opbrengst', die hopelijk een bijdrage zullen leveren aan het meetbaar en overdraagbaar maken van de waardevolle rol die de bibliotheek nog altijd speelt.

³⁹⁴ Schneiders (1990): 195.

Bibliografie

- Adviescommissie Bibliotheekinnovatie. (2008) *Innovatie met effect*. Den Haag: Adviescommissie Bibliotheekinnovatie.
- Beaudry, Guylaine. (2020) 'Academic Library Spaces, Digital Culture, and Communities', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 23-34.
- Billington, James H. (2015) 'The Modern Library and Global Democracy', in: Alice Crawford (ed.), *The Meaning of the Library. A Cultural History*. Princeton/Oxford: Princeton University Press: 254-266.
- Bogaart, Alwien & Annelies van der Horst. (2011) *Bezuinigingen van gemeenten en provincies op kunst en cultuur*. Amsterdam: DSP-groep BV.
- Bunnik, Claartje & Edwin van Huis. (2011) *Niet tellen maar wegen. Over de zin en onzin van prestatieafspraken in de culturele sector*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Crawford, Alice. (2015) 'Introduction', in: Alice Crawford (ed.), *The Meaning of the Library. A Cultural History*. Princeton: Princeton University Press: xiii-xxix.
- Crawford, Alice. (2020) 'Libraries – Why Bother?', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 11-22.
- De Lange, Rob et al. (2012) *Kritische discoursanalyse: De macht en kracht van taal en tekst*. Brussel: Academic & Scientific Publishers.
- Demers, Patricia & Toni Samek. (2020) 'Introduction', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 3-8.
- Elmborg, James K. (2011) 'Libraries as the Spaces Between Us: Recognizing and Valuing the Third Space', in: *Reference & User Services Quarterly*, 50, nr. 4: 338-350.
- Figuerola, Miguel et al. (2015) 'Forecasting the Future of Libraries', in: *American Libraries*, 46, nr. 3/4: 28-45.
- Frances, Sherrin. (2020) 'Carnegie's influence', in: Sherrin Frances (ed.), *Libraries amid Protest. Books, Organizing, and Global Activism*. Amherst: University of Massachusetts Press: 79-91.
- Frances, Sherrin. (2020) 'Library as a democratic institution', in: Sherrin Frances (ed.), *Libraries amid Protest. Books, Organizing, and Global Activism*. Amherst: University of Massachusetts Press: 65-76.
- Frances, Sherrin. (2020) 'Materiality and Virtuality', in: Sherrin Frances (ed.), *Libraries amid Protest. Books, Organizing, and Global Activism*. Amherst: University of Massachusetts Press: 27-39.
- Guertin, Carolyn. (2020) 'Wanderbibliotheken. Travelling Books and DIY Libraries', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 119-131.
- Hibert, Mario. (2020) 'Loss of the Social, Return of the Private: Acknowledging Public Failure in the Age of Boudoir Surplus', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 51-61.
- Huysmans, Frank & Carlien Hillebrink. (2008) *De openbare bibliotheek tien jaar van nu*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Huysmans, Frank. (2007) 'De openbare bibliotheek in Nederland en de veranderende leescultuur sinds 1975', in: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, 14: 179-192.
- IFLA/UNESCO. (1994) 'IFLA/UNESCO Manifest over de openbare bibliotheek'. Vereniging NBLC (tr.). Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum: 1-3.
- Kasperkovitz, Johanna. (2010) *Een krimpens perspectief. Gemeentelijke bezuinigingen op openbaar bibliotheekwerk in de periode 2010-2013*. Amersfoort: Kasperkovitz beleidsonderzoek en advies.
- Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2016) *Bibliotheekstatistiek 2015*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2017) *Bibliotheekstatistiek 2016. Onderzoeksresultaten Gegevenslevering Wsob, 2016*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2020) *Dossier Bibliotheekstatistiek 2019*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2021) *Dossier Bibliotheekstatistiek 2020*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- Koninklijke Bibliotheek [KB]. (2021) *Dossier De bibliotheek in coronatijd*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.
- Kosciejew, Marc. (2020) 'The Public Library's Enduring Importance', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 35-47.
- KWINK groep. (2019) *Evaluatie Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen*. Den Haag: KWINK groep.
- Lakmaker, Joosje & Elke Veldkamp. (2019) *Amsterdammers en hun bibliotheek. OBA: 1919-2019*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Mattern, Shannon. (2014) 'Library as Infrastructure. Reading Room, Social Service Center, Innovation Lab. How Far Can We Stretch the Public Library?', in: *Places Journal*, juni: 188-198.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap et al [OCW]. (2020) *Bibliotheekconvenant 2020-2023. Convenant houdende afspraken over de bijdrage van de bibliotheekvoorziening in Nederland aan maatschappelijke opgaven*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Koninklijke Bibliotheek, Stichting Samenwerkende POI's Nederland & Vereniging van Openbare Bibliotheken.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten [OCW, IPO & VNG]. (2001) *Koepelconvenant herstructurering openbaar bibliotheekwerk*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten [OCW, IPO & VNG]. (2004) *Aanvulling koepelconvenant herstructurering openbaar bibliotheekwerk*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Interprovinciaal Overleg & Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Nuchelmans, André. (2011) *Niet tellen maar wegen. Debat met Marjolijn Februari, Hans de Bruijn, Hans Waeghe en anderen*. Amsterdam: Boekmanstichting & Kunsten '92.

Oldenburg, Ray. (1999) *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community*. Boston: Da Capo Press.

Oomes, Marjolein & Sharon van de Hoek. (2021) *De bibliotheek in coronatijd. Onderzoeksresultaten coronathemametingen. Bibliotheekmonitor, 2020-2021*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.

Oomes, Marjolein. (2015) *De maatschappelijke waarde van openbare bibliotheken in Nederland. Een enquêteonderzoek*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek.

Raab, Nigel. (2020) 'Digital Research with All Our Senses: How the Archivist, the Historian, and the Librarian Can Work Together on the New Frontier', in: Patricia Demers & Toni Samek (eds.), *Minds Alive. Libraries and Archives Now*. Toronto: University of Toronto Press: 147-160.

Rasmussen, Casper Hvenegaard & Henrik Jochumsen. (2007) 'Problems and Possibilities: The Public Library in the Borderline between Modernity and Late Modernity', in: *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 77, nr. 1: 45-59.

Schneiders, Paul. (1990) *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum.

Schuursma, R.L. (1993) [Bespreking van: Schneiders, Paul. (1990) *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum], in: *BMGN – Low Countries Historical Review*, 108, nr. 2: 303–304.

Skot-Hansen, Dorte et al. (2013) 'The role of public libraries in culture-led urban regeneration', in: *New Library World*, 114, nr. 1/2: 7-19.

Söderholm, Jonas & Jan Nolin. (2015) 'Collections Redux: The Public Library as a Place of Community Borrowing', in: *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, 85, nr. 3: 224-260.

Stichting Forum Groningen. (2020) *Forum Jaarverslag 2019*. Groningen: Stichting Forum Groningen.

Stichting Forum Groningen. (2021) *Forum Jaarverslag 2020*. Groningen: Stichting Forum Groningen.

Stichting Groninger Forum. (2016) *Jaarverslag 2015. Stichting Groninger Forum*. Groningen: Stichting Groninger Forum.

Stichting Groninger Forum. (2017) *Jaarverslag 2016. Stichting Groninger Forum*. Groningen: Stichting Groninger Forum.

Stichting Groninger Forum. (2018) *Jaarverslag 2017. Stichting Groninger Forum*. Groningen: Stichting Groninger Forum.

Stichting Groninger Forum. (2019) *Jaarverslag 2018. Stichting Groninger Forum*. Groningen: Stichting Groninger Forum.

Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk. (2000) *Open poort tot kennis. Advies Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk*. Den Haag: Stuurgroep Herstructurering Openbaar Bibliotheekwerk.

Van den Broek, Andries & Yvette Gieles. (2018) *Het culturele leven. 10 culturele domeinen bezien vanuit 14 kernthema's*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van Heuven, Robbert. (2015) 'Openbare bibliotheek zoekt partners', in: *Boekman 102. People's Palaces, de nieuwe functie van openbare bibliotheken als hart van de gemeenschap*: 26-29.

Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg & Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap [VNG, IPO & OCW]. (2009) *Bibliotheekcharter 2010-2012*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg & Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

Vereniging van Openbare Bibliotheken & Vereniging van Nederlandse Gemeenten [VOB & VNG]. (2005) *Richtlijn voor basisbibliotheken*. Den Haag: Vereniging van Openbare Bibliotheken & Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Vereniging van Openbare Bibliotheken [VOB]. (2008) *De klant is koningin. Handboek voor de openbare bibliotheken in Nederland*. Utrecht: Vereniging van Openbare Bibliotheken.

Vereniging van Openbare Bibliotheken [VOB]. (2015) *Gedeeld gebouw als begin. Over de weerbarstige maar kansrijke praktijk in multifunctionele accommodaties*. Utrecht: Vereniging van Openbare Bibliotheken.

Vereniging van Openbare Bibliotheken [VOB]. (2015) *Grijp de kansen van de nieuwe bibliotheekwet! Uitleg bij de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob)*. Utrecht: Vereniging van Openbare Bibliotheken.

VOB Commissie Marketing. (2021) *De Bibliotheek. Motor van een vaardige samenleving*. Utrecht: VOB Commissie Marketing.

Digitale bronnen

Biblionet Groningen. (z.d.) 'Agenda'. <https://ticketing.biblionetgroningen.nl/agenda> (Geraadpleegd oktober 2021).

Biblionet Groningen. (z.d.) 'De sleutels van de bibliotheek'. <https://sleutelvandebieb.nl/manifest/> (Geraadpleegd oktober 2021).

Bibliotheekinzicht. (8 juli 2021) 'Gedeelde huisvesting'. <https://www.bibliotheekinzicht.nl/kern-en-basisgegevens/gedeelde-huisvesting> (Geraadpleegd maart 2022).

Duk, Wierd. (28 november 2019) 'Met Forum krijgt Groningen een futuristisch ruimteschip midden in binnenstad', in: *Telegraaf*. <https://www.telegraaf.nl/nieuws/530737831/met-forum-krijgt-groningen-een-futuristisch-ruimteschip-midden-in-binnenstad> (Geraadpleegd maart 2022).

Hannema, Kirsten. (22 oktober 2020) 'Hoe Forum Groningen de harten van het publiek veroverde', in: *de Volkskrant*. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/hoe-forum-groningen-de-harten-van-het-publiekveroverde~b648ca85/#:~:text=Forum%20Groningen%20toont%20volgens%20de,%20de,%20vakjuryprijs%20kent%20de,van%20het%20Jaarverkiezing%20een%20publieksprijs> (Geraadpleegd maart 2022).

Het Parool. (29 november 2019) 'Forum in Groningen: een pareltje of een lelijke puist?'. <https://www.parool.nl/nederland/forum-in-groningen-een-pareltje-of-een-lelijke-puist~b80d079c/> (Geraadpleegd maart 2022).

Hulsman, Bernard. (28 november 2019) 'Unieke cultuurkolos voor alle Groningers', in: *NRC*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/11/28/unieke-cultuurkolos-voor-alle-groningers-a3982077> (Geraadpleegd maart 2022).

IFLA. (1 februari 2020) 'Call for IFLA/Systematic Public Library of the Year 2020 is open!'. <https://www.ifla.org/news/call-for-ifla-systematic-public-library-of-the-year-2020-is-open/> (Geraadpleegd maart 2022).

IFLA. (z.d.) 'IFLA/Systematic Public Library of the Year Award: Meeting with the Stars!'. [\(https://www.ifla.org/events/ifla-systematic-public-library-of-the-year-award-meeting-with-the-stars/#:~:text=Deichman%20Bj%C3%B8rvika%2C%20Oslo%20Public%20Library,Marrickville%20Library%20\(Australia\)](https://www.ifla.org/events/ifla-systematic-public-library-of-the-year-award-meeting-with-the-stars/#:~:text=Deichman%20Bj%C3%B8rvika%2C%20Oslo%20Public%20Library,Marrickville%20Library%20(Australia)) (Geraadpleegd maart 2022).

New Growth Strategies. (2022) 'Growing business and people together'. <https://www.newgrowth-strategies.com/> (Geraadpleegd maart 2022).

Rozet. (2021) 'Reserveer je werkplek in Rozet'. <https://www.rozet.nl/plek-reserveren/> (Geraadpleegd december 2021).

Stichting Forum Groningen. (11 februari 2021) 'Prijzen voor Forum Groningen'. <https://forum.nl/nl/prijzen-voor-forum-groningen> (Geraadpleegd maart 2022).

Stichting Forum Groningen. (2021) 'Dit is het Forum'. <https://forum.nl/nl/over-ons> (Geraadpleegd oktober 2021).

Stichting Forum Groningen. (2022) 'Bibliotheekvestigingen'. <https://forum.nl/nl/bibliotheek/bibliotheekvestigingen> (Geraadpleegd april 2022).

Stichting Forum Groningen. (2022) 'Bieb en kiosk'. <https://forum.nl/nl/verken-het-forum/bieb-en-kiosk> (Geraadpleegd maart 2022).

Stichting Forum Groningen. (2022) 'Forumshop'. <https://forum.nl/nl/verken-het-forum/forumshop> (Geraadpleegd maart 2022).

Stichting Forum Groningen. (2022) 'Platform F'. <https://platform.forum.nl/> (Geraadpleegd april 2022).

Stichting Forum Groningen. (2022) *Maatschappelijk verantwoord ondernemen*. <https://forum.nl/nl/maatschappelijk-verantwoord-ondernemen> (Geraadpleegd maart 2022).

'Troonrede 2013. Toespraak | 17-09-2013'. (2013) <https://www.koninklijkhuis.nl/documenten/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013> (Geraadpleegd januari 2022).

Van den Dool, Anne. (26 november 2020) "De zzp'ers, studenten en krantjeslezers missen ons' – in gesprek met Dirk en Marian". <https://www.debibliotheken.nl/de-zzpers-studenten-en-krantjeslezers-missen-ons-in-gesprek-met-dirk-en-marian/> (Geraadpleegd maart 2022).

Van Dijk, Harmen. (22 oktober 2020) "Brutaal cultuurcentrum' Forum Groningen gekozen tot beste gebouw van Nederland", in: *Trouw*. <https://www.trouw.nl/cultuur-media/brutaal-cultuurcentrum-forum-groningen-gekozen-tot-beste-gebouw-van-nederland~b6b6263e/#:~:text=Het%20Forum%20in%20Groningen%20is,gebouw%20is%20bovendie n%20behoorlijk%20coronaproof> (Geraadpleegd maart 2022).

Waijer, Pieter. (20 januari 2020) 'Eens maar nooit weer: het nieuwe Forum te Groningen'. <https://www.archined.nl/2020/01/eens-maar-nooit-weer-het-nieuwe-forum-te-groningen/> (Geraadpleegd maart 2022).